

І.В. Сало, Н.Г. Євченко

ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У БАНКУ

Монографія

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2009

УДК 336.221:336.71

ББК 65.9
С16

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного вищого навчального закладу
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”,
протокол № 3 від 28.02.2008

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів і кредиту
Харківського національного університету
В.В. Глущенко;

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри управління
Сумського державного університету
А.М. Теліженко;

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів і кредиту
Сумського національного аграрного університету
А.В. Чупіс

Сало, І. В.

С16   Податковий менеджмент у банку [Текст] : монографія /
І. В. Сало, Н. Г. Євченко. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. –
187 с.

ISBN 978-966-8958-38-0

У монографії досліджено історію запровадження і формування органів стягнення податків, розкрито особливості оподаткування банків, виявлено характер і напрямки впливу оподаткування на параметри діяльності банку. Запропоновано авторський підхід до формування системи податкового менеджменту банку, враховуючи його взаємозв'язок з фінансовим менеджментом та вплив на ефективність діяльності банку.

Видання призначене для студентів та аспірантів економічних спеціальностей, викладачів, співробітників банків і науковців.

УДК 336.221:336.71

ББК 65.9

ISBN 978-966-8958-38-0

© Сало І.В., Євченко Н.Г., 2009

© ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”, 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОДАТКІВ.....	7
§ 1. Історія запровадження податків.....	7
§ 2. Формування органів стягнення податків і надходження доходів держави.....	24
§ 3. Функції оподаткування	33
Висновки.....	35
РОЗДІЛ 2. БАНКИ ЯК УЧАСНИКИ ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИН	36
§ 1. Класифікація податків.....	36
§ 2. Функції банків у податкових відносинах	40
§ 3. Організація сплати податків, зборів та обов'язкових платежів Національним банком України	42
Висновки.....	46
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ	47
§ 1. Оподаткування як фактор банківської діяльності.....	47
§ 2. Сутність податкового менеджменту та основи його функціонування.....	56
§ 3. Податкове навантаження та податкові ризики в системі податкового менеджменту банку	70
Висновки.....	85
РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ	87
§ 1. Комплексний підхід до управління податковою діяльністю банку на основі взаємодії інструментів податкового менеджменту	87
§ 2. Розвиток інструментарію податкового менеджменту банку.....	98
2.1. Податкове планування.....	98
2.2. Податковий аналіз	112
2.3. Податковий облік	125
2.4. Податковий контроль	134
Висновки.....	138

РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ	141
§ 1. Дослідження впливу податкового навантаження на показники ефективності діяльності банку.....	141
§ 2. Розвиток податкового менеджменту на основі використання оптимізаційних моделей рентабельності банку	158
Висновки.....	169
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	176

ВСТУП

У процесі розбудови незалежної держави Україна мала вирішити цілу низку проблем, викликаних необхідністю подальшого прискорення інтеграційних процесів в економіці. Сьогодні дещо деформована економіка, в якій існує відносно благополучний сектор, а також цілий ряд суб'єктів господарювання, що повільно скочуються до банкрутства. Натомість головною метою формування податкової системи України повинно бути економічне зростання всіх галузей виробництва, особливо його пріоритетних напрямів.

Ось чому забезпечення розвитку економічних відносин потребує гнучкої податкової політики, яка дала б змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами товаровиробників – рядових платників податків. При цьому залежно від розвитку економіки можуть змінюватись як податкова система, так і методи розрахунків та сплати податків. Отже, не варто кидатися від однієї крайності до іншої, не можна було накладати податкову систему країн з розвинутою ринковою економікою на нашу дійсність, що ми мали у перші роки незалежності.

Причому введення нових податків не стимулює діяльності суб'єктів господарювання жодної форми власності. Податковий тиск якраз і веде до згорання виробництва. Необхідно бачити основу суспільного розвитку не в політиці, а в економіці та фінансах, тобто необхідна чітка економічна політика, яка є двигуном прогресу і одночасно формою використання об'єктивних економічних законів і вирішення суперечностей як в економіці, так і в податковій політиці.

Економічний розвиток держави та розвиток банківської системи вимагає виважених підходів до планування діяльності банків з урахуванням податкових факторів у процесі прийняття рішень при поточному і стратегічному управлінні діяльністю банку. Адже оподаткування впливає не тільки на досягнення найважливіших фінансових цілей банку (збільшення чистого прибутку та вартості бізнесу), але й на інші напрямки фінансового менеджменту – управління доходами, витратами, прибутком і капіталом, формування фінансової політики, управління кредитним портфелем, портфелем цінних паперів тощо. Податковий менеджмент спроможний забезпечити конкурентні переваги в умовах невизначеності зовнішнього середовища та високої ризиковості діяльності, а також може стати основою ефективного функціонування банку, що може бути досягнуто через реалізацію всіх функцій податкового менеджменту та їх ефективну взаємодію. Отже, необхідність у впровадженні механізму управління, що спроможний мінімізувати негативні наслідки оподаткування, є очевидною.

Питання податкового менеджменту банку знаходяться на перетині таких предметних сфер знань, як загальна теорія податкового менеджменту, теорія банківського фінансового менеджменту та вивчення особливостей оподаткування банківської діяльності. Проведене наукове дослідження із проблематики податкового менеджменту дозволяє стверджувати, що поза увагою як науковців, так і практиків залишився такий важливий напрямок, як формування системи податкового менеджменту банку та визначення його елементів у взаємозв'язку з функціями фінансового менеджменту з точки зору податкових наслідків діяльності банку. Таким чином, система управління податковим фактором у процесі прийняття рішень повинна стати невід'ємною частиною фінансового менеджменту банку, враховуючи його цілі та завдання.

Однак головним завданням держави при управлінні податками є гарантування стабільності податкового законодавства, яке повинне знайти своє відображення у Податковому кодексі.

Розділи 1 і 2 написав доктор економічних наук, професор І.В. Сало, розділи 3, 4, і 5 – старший викладач Н.Г. Євченко.

Розділ 1

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОДАТКІВ

§ 1. ІСТОРІЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОДАТКІВ

У період Київської Русі податки являли собою не щось інше, як натуральні повинності, що стягувались володарями, а загалом князями (зерно, худоба, яйця та інші вироби), а з розвитком державності їх замінили гроші, які направлялись на забезпечення утримання княжого двору, дружини, органів управління і забезпечення господарської діяльності.

У Київській Русі керівництво княжою казною виконували камерарій та тіуни, які забезпечували схоронність майна князя і надходження податків, мита та інших доходів.

Слід мати на увазі, що на початку державотворення були започатковані переважно прямі податки, а через деякий час і непрямі.

Прямі податки – податки, які стягує держава безпосередньо з доходів або майна платників податків. До прямих податків спочатку відносили натуральні продукти (зерно, худоба, різного роду вироби), а згодом їх замінив податок на прибуток, наприклад на промисли та ін.

Непрямі податки – податки, які стягуються у вигляді надбавок до ціни товару і виплачуються споживачем при купівлі товарів, наприклад, спочатку митні збори, а з розвитком оподаткування – податок на додану вартість, акцизи та ін. Найбільшу суму доходів приносить податок на додану вартість і акцизи, тому що об'єктом непрямого оподаткування є товари народного споживання. Якщо розглядати непрямі податки з формальної точки зору, то їх сплачують підприємства всіх форм власності за рахунок прибутку від продажу товарів, у дійсності ж їх платником є покупець, який купує товари за цінами, до яких додано непрямі податки.

В умовах ринкової економіки податки можуть бути як стимуляторами розвитку підприємств, так і одним із засобів розорення дрібних і середніх підприємств, адже ці підприємства отримують значно менше податкових пільг, натомість велика частка їх прибутків вилучається.

До того ж дрібні та середні підприємства володіють порівняно меншими можливостями для маневрування, що скорочує ту частину прибутків, яку вони можуть використати для модернізації та розширення виробництва, а відповідно, знижує їх спроможність конкурувати з більш великими підприємствами.

Найважливішими елементами податку є суб'єкт оподаткування, об'єкт, джерело та одиниця оподаткування і податкова ставка.

Суб'єкт – це фізична або юридична особа, яка безпосередньо оподатковується тим чи іншим податками.

Під об'єктом мається на увазі предмет або дохід, який служить основою для обкладення податком (заробітна плата, підприємницький прибуток, гонорар, земля, будови, предмети споживання).

Одиницею обкладення називається частина доходу (або майно), яка виражається в 1 грн. доходу, 1 га землі та ін., що береться за основу при обчисленні податку.

Податковою ставкою є розмір податку на одиницю обкладення, яка може визначатися у відсотках до оподатковуваного доходу або майна, або у твердій сумі.

Отже, всі існуючі податки з давніх часів діляться на прямі та непрямі.

Прямі податки – це ті, за допомогою яких безпосередньо вилучається частина доходів тих або інших верств населення, які, в свою чергу, підрозділялись на прямі реальні та прямі особисті податки.

Прямими реальними податками обкладалися різні види майна або доходу.

Реальні податки – на землю, будівлю, на доходи від грошових капіталів.

Прямі особисті податки стягувались з доходів або майна тієї або іншої фізичної особи, наприклад, прибутковий.

Однак прийнятий у класифікації розподіл прямих податків на реальні та особисті дуже умовний, тому що за своєю суттю вони єдині.

Непрямими податками, якими обкладаються предмети споживання, є акцизи, обкладення по обороту (універсальний акциз), а також фіскальні на виробництво і торгівлю тими або іншими товарами і митні збори. Крім того, стягується численне мито і збори – мито на акти громадянського стану, судове та нотаріальне мито і збори та ін., які поділяються також на грошові та натуральні. Переважна частина податків вноситься у грошовій формі. Для розуміння суті цих податків необхідно висвітлити зміст податків, які передували їм.

Подать – найпростіша форма прямого податку, що стягувалась у рівних сумах незалежно від розміру доходу або майна. Набула широкого поширення в період феодалізму. В Україні цим податком спочатку обкладалася земля (посошне обкладення), а потім двір (подвірний податок). Існував стрілецький податок – збір на утримання війська і на викуп полонених (полонянські гроші).

Стягування податей на землю призводило до значного приховування земельних ділянок, продажу земель монастирям, відходу селян від землі. У результаті різко знижувалося фіскальне значення цих податків. Надалі царський уряд в інтересах збільшення доходів увів подушну подать, яка стягувалася з кожної чоловічої особи, включаючи дітей і старих. Із розвитком капіталістичних відносин подушна подать поступово витіснялася помайновими, прибутковими та іншими прямими податками. Розглянемо характеристики податків і зборів:

1. *Подимний податок* – стародавня форма прямого реального подомового обкладення. Розмір податку обчислювався залежно від кількості печей і труб у господарстві. Обкладення “по диму” відоме з давніх часів. Ще поляни платили хозарам “від диму по мечу”. У пізніші часи в Україні подимні податки збиралися в скарбницю по селах, хуторах. При зборі деяких прямих податків лічба “на дим” зберігалася в Україні до XVII ст. До таких форм оподаткування належить і мито.

2. *Мито* – у феодальній Україні мито з товарів, що провозяться; стягувалося з кожного воза, судна (човна) на заставах міст, великих селищ. Спочатку мито означало місце, де зупинялися ці вози і човни, потім цей термін став застосовуватися тільки у значенні проїзного мита. У XVI ст. існувало мито з воза; дрібні судна з товарами і судна, що йшли без вантажу, звільнялися від мита. Сіль обкладалася додатковим митом – домитницею. Право встановлювати мито належало державі та духовенству. У цих випадках кошти від мита йшли на утримання в належному стані мостів і доріг, розмір його визначався особливими грамотами. Іноді посадовим особам дозволялося використовувати мито для “корму”. Незаконні мита ліквідовувалися або відбиралися в скарбницю. З прийняттям торгового статуту 1654 р. мито офіційно було скасоване, але продовжувало стягуватися ще до XVIII ст.

3. *Подвірний податок* – вид прямого обкладення в Україні, об'єктом якого був двір. Уведений замість посошного обкладення указом від 5 вересня 1679 р., стягувався на підставі даних подвірного перепису. З переходом на подвірне обкладення значно розширилося коло платників податків за рахунок людей (“задвірних” і “ділових”), що обслуговували поміщика, але жили окремими дворами і мали своє господарство. У розрахунках подвірного податку враховувалася не тільки рента із землі, але і дохід від праці робітника в господарстві. Загальна сума податку визначалася урядом, а селянська община розподіляла її між дворами, при цьому основний тягар податку падав на селянські та посадські низи. У 1724 р. він був замінений подушною

податтю, в Україні та в Білорусії зберігався до другої половини XVIII ст.

4. *Подомовий податок* – один із видів прямого обкладення, об'єктом якого є житлові будинки та інші споруди (конторські, складські, торгові приміщення та ін.). Подомовий податок виник у період раннього середньовіччя. Форми його дуже різноманітні. Спочатку він стягувався з житлових будинків за зовнішніми ознаками: з кількості печей або пічних труб, потім з кількості вікон, дверей, кімнат. Із розвитком товарно-грошових відносин і створенням більш гнучких форм оподаткування подомовий податок був відмінений.

5. *Подушна подать* – вид прямого особистого податку, що стягувався з кожної “душі” (крім привілейованих станів) в однакових розмірах незалежно від величини доходу і майна. Вона була відома ще з найдавніших часів: у Вавилоні, Персії, Стародавній Греції та Римі, а у Китаї (за 12 століть до н.е.). У XVI-XVIII століттях подать почали стягувати в Англії, Німеччині, Франції та деяких інших державах; зазвичай вона вводилася у періоди воєнних дій. У Пруссії, Австрії, Італії подать почала стягуватись з XIX ст.

У Російській імперії, а відповідно і в Україні, подушна подать була введена Петром I у 1722 р. замість подвірного податку. В Україні стягування цього податку починається з 1724 р. після проведеного перепису населення. Такі переписи, що мали назву ревізій, проводилися регулярно для уточнення кількості населення, яке підлягало оподаткуванню, тобто так званих “ревізійних душ”. Подать стягувалася з усього чоловічого населення на основі його обліку, враховуючи дітей і старих. Подібний облік отримав назву “перевірка”, вона проводилась періодично за призначенням уряду. Одиницею обліку чоловічого населення стала “ревізійна душа”, яка в ході ревізій вносилася в іменні списки – ревізійні списки. Враховували також і велику частину населення, яке не підлягало оподаткуванню (духовенство, ямщики, відставні солдати та ін.). Всієї території імперії ревізії не охоплювали, зокрема вони не проводилися в Польщі, Фінляндії та на Кавказі. Частина населення, яке не підлягало оподаткуванню (дворяни, чиновники), здебільшого не враховувалася. Особовий склад армії і флоту, а також іноземці ревізії не підлягали. Частина ревізій (1-ша, 2-га, 6-та) не реєструвала жіноче населення. Але в середньому частина населення, не охопленого обліком, не перевищувала 5 % усіх жителів країни.

Слід підкреслити, що спочатку надходження від подушної податі спрямовувались на утримання війська. Необхідна для цієї мети сума розподілялась на кількість платників податі. Згодом подушна подать стає головним джерелом доходів бюджету (в кінці XVIII ст. на неї

припадало понад половини всіх доходів держави). Сімейні податки з селян утримувала селянська община. Надходження платежів у строк гарантувалося круговою порукою: вся община відповідала за платежі кожного її члена. Тягар обкладення призводив до великих недоплат; до середини ХІХ ст. вони становили 40 % усієї належної суми. До недоїмників застосовувались жорсткі заходи і в примусовому порядку вилучалося у них майно.

У той час були введені такі податки.

Поземельний податок, яким називався податок, що накладався на власника землі і передбачав обкладення доходу від землі. Об'єктом цього податку служила земля. Суб'єктом вважався власник землі. Джерелом цього податку був дохід від землі, тобто поземельна рента.

Поземельний податок – це один із податків, що існували зі стародавніх часів. У другій половині ХІХ ст. значення поземельного податку в доходах держави відносно поменшало внаслідок введення нових видів податку, але не втратило свого значення для бюджету. Переваги поземельного податку виходили із тих якостей, якими володіє земля, і з її значення в економічному та політичному житті. Зрозуміло, що земля є власність, з якою пов'язується володіння певними політичними правами. Як відомо, земля має властивість дорожчати. З фіскальної точки зору земля вказує на платоспроможність її власника. Оцінити дохід від земельної власності набагато легше, ніж будь-який інший вид доходу.

До того ж землю як об'єкт обкладення не можна втратити. Тому земля є найкращим об'єктом обкладення. За загальним правилом для всіх податків поземельний податок повинен накладатися на чистий дохід із землі. Способи визначення доходу із землі в різний час і в різних країнах були різноманітні. Найстаріший спосіб полягав у вимірюванні землі і пососної податі. Але вже на досить ранньому ступені цивілізації, через несправедливість обкладення землі за її кількістю, цей спосіб змінюють: землю розділяють за її родючістю. Так, в Київській Русі розрізнялася соха “доброї” і соха “худої” землі. Іншим старим способом, ще більш поширеним і довготривалим, була десятина, тобто стягування податку в розмірі 1/10 валового доходу із землі.

З розвитком техніки обкладення з'явилися більш довершені способи і прийоми, в основі яких є визначення чистого доходу із землі, кадастр. Кадастр був вигідний і державі, і землевласнику. З одного боку, за його допомогою можна було встановити більш або менш рівномірний поземельний податок. З іншого – кадастр не заважав власникам землі поліпшувати культуру землеробства з метою збільшення їх доходу. Кадастр призначався у період з 1843 по 1856 р. з метою

визначення доходів казенних селищ від земель, промислів, мирських неземельних оброчних статей і лісів.

Чиновниками кадастрових загонів передусім проводилося визначення площі земель, місцевих відмінностей за назвою, якістю, найголовнішими культурами, що обробляються, і середньому урожаю з кожного виду ґрунту. Складалася таблиця середньої врожайності зерна, сіна, соломи з десятини кожної якості ґрунту в досліджуваному районі. На основі приватних таблиць складалася загальна зведена таблиця урожаю для губернії і визначався валовий дохід без урахування витрат виробництва. Таким чином, отримували чистий дохід з десятини орних, сінокісних і городніх земель, за кожною відмінністю ґрунту, з якої і визначався оклад оброчної податі.

До 1857 р. назріла необхідність спростити прийоми кадастрової оцінки і встановити таке окладання оброчної податі, яке могло б служити для визначення капітальної вартості земель на випадок їх продажу селянам у власність.

Відзначимо, що поземельний податок був дуже старою формою оподаткування, посилення на нього знаходимо ще в літописах. Наприклад, у період татарського володарювання виникла і розвинулась посошна подать, що містила в собі і поземельний податок. Останній визначався якістю і кількістю землі. Земля ділилася на десятини і виті. Величина виті, чисто фіскальної одиниці, не була постійною. З переходом у кінці XVII ст. від поземельної системи податків до подвірної, посошна подать втрачає своє значення, а в період правління Петра I їй на зміну приходить подушний податок. Відтоді поземельний податок зникає.

При цьому для утримання земств, тобто органів місцевого самоуправління, стягувались земські повинності і збори.

Земські повинності – вид місцевого обкладення в Україні того часу; вони мали як грошову, так і натуральну форму. Законодавчо оформлені в 1851-1864 рр. земські повинності стягувались за розкладкою незалежно від заможності господарства і надходили в розпорядження земств – органів так званого місцевого (губернського і повітового) самоврядування.

На відміну від земських зборів повинності мали цільовий характер: кожна з них служила джерелом покриття певних витрат земств. Гроші використовувалися на утримання місцевого адміністративно-поліцейського апарату, шкіл, лікарень, пожежної охорони та ін. Натуральні застосовувалися під час проведення ремонту доріг, мостів тощо. Встановлювались або державою (ремонтні роботи, підводна, поштова та ін.), або самими земствами (на утримання шкіл, лікарень та ін.).

Крім повинностей, що розподілялися на все населення, яке підлягало оподаткуванню, існували й такі, які поширювалися тільки на селянство (наприклад, витрати на утримання військового та селянського управліннь). До місцевих податків відносилися і земські збори. Вони, як і земські повинності, були законодавчо оформлені в 1851-1864 рр. і становили більше 2/3 доходів земств. Використовувалися на утримання земських органів самоврядування, поліції, шкіл, лікарень та ін., 70 % надходжень давали податки із земель. Крім того, вони стягувалися з іншого нерухомого майна і з промислових (патентних) документів.

Нарівні з податками земства проводили і страхування – страхування майна, що здійснювалося органами місцевого самоврядування – земствами. За положенням 1864 р. кожне губернське земство повинне було проводити операції тільки в межах своєї губернії. Воно знаходилося у веденні губернських земських зборів, які затверджували тарифи страхових платежів, норми забезпечення та інструкції по страхуванню для земських управ, волосних правліннь і агентів, розпоряджалися страховими коштами, розглядали звіти губернських земських управ та ін. Керівництво страховою справою здійснювалося губернськими земськими управами; безпосередньо страхування проводили повітові земські управи, волосні правління і страхові агенти.

Страхування розподілялося на три види: 1) окладне (обов'язкове), 2) додаткове і 3) добровільне. Окладне страхування було обов'язковим для селянського населення за встановленою губернськими земськими зборами нормою. Обов'язковому страхуванню від вогню підлягали всі сільські споруди, як приватні, так і громадські, що знаходилися в “межі селянської осідлості”.

Власникам споруд, що підлягали обов'язковому страхуванню, дозволялося на тих же умовах страхувати їх додатково (понад обов'язкові окладні норми). Додатковим страхуванням користувалися заможні верстви населення. Майно, що підлягало обов'язковому страхуванню, могло бути застраховане і в інших страхових організаціях (наприклад, в акціонерних), але не нижче окладної норми, встановленої для даної місцевості.

Для тих місцевостей (міста, селища, садиби, дачні поселення та ін.), на які не розповсюджувалося обов'язкове страхування, було введено добровільне страхування будівель від вогню. Таким страхуванням користувалися головним чином поміщики, купці, великі чиновники, духовенство та ін. Земства проводили також добровільне страхування рухомого майна (сільськогосподарських продуктів, інвентарю, домашнього майна) від вогню. Деякі земства практикували добровільне страхування худоби.

У 1875 р. в бюджеті Російської імперії з'явився новий “державний поземельний” податок, що утворився внаслідок реформи існуючого з 1853 р. державного земського збору. Оподаткуванню державним поземельним податком підлягали всі землі, оподатковувані на основі Статуту про земські повинності місцевими зборами, крім казенних земель. Загальна сума податку з кожної губернії визначалася і затверджувалась міністром фінансів через множення загальної кількості десятин земель, що підлягає обкладенню, на середній по губернії або області оклад податку з десятини землі та лісу.

Поряд з поземельним податком існували і податки на розробку надр – гірничі податі та гірничі регалії.

Гірничі податі – спеціальний податок, що стягується державою з гірничопромисловців, які вели розробку надр. Введення податі пов'язане з існуванням гірничої регалії. Розміри її на початковій стадії капіталізму досягали 15-20 % валового видобутку, що гальмувало розвиток гірничої промисловості; надалі в більшості країн була замінена промисловим або прибутковим податком.

Гірничі податі введена в 1719 р. Петром I. Указ передбачав, що податі повинні оплачуватися натурою в розмірі десятої частки валового видобутку корисних копалин. Стягувалася і після скасування в 1782 р. гірничої регалії. У 1876 р. вона була скасована з усіх гірничих розробок, крім видобутку золота, срібла, платини, міді та чавуну, а потім була поширена на видобуток цинку (з 1888 р. в Царстві Польському) і ртуті (з 1892 р.). З виплавки чавуну та міді податі стягувалася грошима, а з видобутку золота, срібла і платини – натурою.

Аналогічно була введена *гірничі регалії* – виключне право держави на дохід від розробки корисних копалин. Як бачимо, земля та її надра були власністю держави навіть у тому випадку, якщо земельна ділянка належала приватній особі. Згідно з цим підприємці, які організовували розробку надр, повинні були виплачувати державі гірничі податі натурою або грошима. У більшості країн регалія охоплювала видобуток дорогоцінних металів (золота, срібла) та інших корисних копалин (свинцю, олова, вугілля, солі та ін.). Внаслідок боротьби буржуазії за свободу підприємництва ця регалія майже скрізь була ліквідована; збереглася лише в окремих країнах, де існували ще сильні феодалні пережитки.

Промисловий податок з'явився в Російській імперії у XIX ст. У зв'язку з цим особи, що займалися промисловістю і торгівлею, обкладалися посошною податтю так само, як і селяни. У період правління Петра I вводиться розділення купців і промисловців на три гільдії, а ремісників – на цехи. Кожний торговець і промисловець повинен

був записатися в ту або іншу гільдію або цех, які обкладалися певними податками. Завершення гільдійської системи було проведене при Катерині II.

У другій половині XIX ст. промисловий податок отримує подальший розвиток, наближаючись до західноєвропейських типів. До кінця XIX ст. промисловий податок складався з двох частин: патентного та додаткового податку.

Патентний податок стягувався у твердих ставках за розрядами, на які були розподілені промислові та торговельні підприємства.

Додатковий податок ділився на дві частини: податок, що стягується з підприємств, зобов'язаних опубліковувати в офіційних газетах річний баланс, і податок з інших підприємств. До підприємств першої групи відносилися акціонерні та пайові товариства. З них стягувався додатковий податок у вигляді відомого відсотка з основного капіталу і у вигляді відсотка, що підвищується, з чистого прибутку. З підприємств, не зобов'язаних публікувати звітність, стягувався розкладочний податок. Він призначався на кожен губернію у валовій сумі урядом, а потім вже розкладався по платниках особливими комісіями за безпосередньої участі представників платників.

На початку XX ст. промисловий податок вже ділився на дві частини: патентний податок у вигляді твердих ставок за розрядами і додатковий податок, що обчислювався за різними ознаками: за капіталом, за орендною платою за приміщення, за оборотом. Саме в ці роки намітилося засвоєння промисловим податком початків прибуткового обкладення.

До початку XX ст. вінцем оподаткування був визнаний прибутковий податок і прогресивна система оподаткування.

Першу своєрідну спробу ввести прибуткове оподаткування в Росії відносять до 1810 р. Коли війна з Наполеоном виснажила державний бюджет і викликала різке падіння курсу паперового рубля, тоді обкладені були і поміщики.

Після закінчення війни з Наполеоном, коли небезпека минула і воєнний ентузіазм поміщицького класу охолонув, надходження стали швидко скорочуватися. Податок був скасований у 1820 р.

Протягом XIX ст. прибуткове оподаткування було відсутнє. У кінці сторіччя лунали голоси на користь його введення, в Міністерстві фінансів склалися відповідні проекти, але опір заможних класів був настільки сильний, що ці проекти не були втілені в життя. Замість прибуткового податку в 1893 р. був введений сурогат його у вигляді квартирного податку. Міста і деякі поселення, згідно з

особливим розписом, були розділені на 5 класів, класи – на розряди за ціною квартир.

Деякі ознаки прибутковості були характерні і цьому податку, але визнати його достовірно прибутковим було неможливо. Зовнішня ознака – ціна займаної квартири – далеко не завжди вказувала на достовірний дохід даної особи.

Справжній прибутковий податок встановлений був лише 6 квітня 1916 р. під впливом тих вимог, які у зв'язку зі світовою війною пред'являлися до бюджету. Загальноприбутковий податок був побудований за пруським зразком. Законом було встановлено численні вирахування з доходу: витрати на отримання доходу, внески хазяїв за страхування робітників, відрахування на амортизацію, збитки від псування майна (пожежа та ін.), відсотки по боргах, пожертвування, страхові премії зі страхування життя і на дожиття.

Зміна податкової системи в період перетворень 60-х років XIX ст., тобто скасування кріпацтва, відобразилась головним чином у розвитку системи непрямого обкладення.

Непрямі податки зародилися в Росії ще в дореформену епоху. Тютюновий податок існував з 1838 р., а цукровий – з 1848 р. Однак до скасування кріпацтва ці податки відігравали незначну роль. Поширення податків на споживання можливе лише внаслідок остаточного знищення залишків натурального господарства в селі і встановлення панування капіталістичних відносин.

Непряма система обкладення податком найбільш прийнятна, оскільки дає можливість швидко забезпечити надходження фінансів.

Найбільш високе обкладення було введено на цукор. З 1894 р. царський уряд установив на цей необхідний продукт харчування акциз, який подвоював його продажну ціну. Не дивно, що за таких обставин цукор був недоступною розкішшю.

Такі ж непомірні акцизи встановлювалися і на інші предмети масового споживання. З 1893 р., наприклад, був введений акциз на гас, який у декілька разів перевищував його собівартість.

Безперервне підвищення ставок і введення нових непрямих податків було найхарактернішою особливістю пореформеної фінансової політики самодержавства. Міністерство фінансів особливо посилено розвивало цю систему податків. Міністр фінансів Вітте писав царю в 1893 р.: «Непрямі податки мають істотні переваги над прямими податками у зв'язку з тим, що стягувати їх набагато легше, не вимагає ніяких примусових заходів, завжди важких і нерідко збиткових для платників, і що сплата непрямих податків проводиться в міру споживання обкладених податками продуктів невеликими внесками і в такий час,

коли платник має кошти для купівлі цих продуктів, а отже, для сплати податків”.

Одним із найбільш значних видів непрямих податків був так званий питний дохід, який протягом 80-х років XIX ст. приносив скарбниці близько 250 млн. руб. щорічно. Не задовольняючись цим, Міністерство фінансів в середині 90-х років XIX ст. прийняло рішення збільшення прибутковості. Царські чиновники і близька до урядових кіл преса доводили, що зосередження в руках держави торгівлі спиртними напоями буде сприяти збільшенню цього доходу.

Адже феодальна винна регалія спочатку виражалася в обкладенні особливою податтю (даниною) місць продажу вина. Поступово в XIV-XV ст. право на виготовлення і продаж напоїв перейшло в державне розпорядження. Внаслідок значного розвитку хлібного винокуріння ця форма обкладення приносила скарбниці великі доходи. З другої половини XVI ст. і до середини XIX ст. винна регалія поєднувалася з винними відкупками, за якими право стягування податку зі спиртних напоїв і монопольне право торгівлі вином передавалося приватним підприємцям-відкупникам на певний строк.

Натомість з 1 січня 1861 р. була введена система винних акцизів, яка з деякими змінами діяла до переходу в середині 90-х рр. XX ст. до винної монополії. За положенням від 6 червня 1841 р. об'єктом її був казенний продаж напоїв (питна монополія), одночасно були монополізовані оптова і роздрібна (“розпивочно” і “на винесення”) торгівля горілкою та спиртом і його ректифікація.

Хоч виробництво спирту і спиртних напоїв зосереджувалося на приватних заводах, приватні торговці не мали права торгувати спиртними напоями, горілкою та горілчаними виробами. Воно не розповсюджувалося на продаж виноградних вин, пива, портеру, меду і браги, з яких стягувався акциз і продаж яких залишався в приватних руках. Організація знаходилася у веденні головного управління неокладних зборів і казенного продажу напоїв, що входило до складу Міністерства фінансів. Головному управлінню підпорядковувалися губернські та обласні акцизні управління, а їм – окружні управління на чолі з окружними наглядачами.

Шляхом поступового підвищення продажної ціни на горілку доходи державної скарбниці зросли. Цьому слугували і винні відкупи – система отримання доходу від спиртних напоїв, при якій монопольне право на торгівлю вином і стягування зборів з питних закладів держава передає на певний термін приватним підприємцям-відкупникам за грошовий внесок, що сплачується наперед. Продажна ціна вина встановлювалася

державою при укладенні договору, але насправді відкупники самовільно підвищували її.

По суті, відкупи являли собою передану в приватну експлуатацію феодальну винну регалію на торгівлю спиртними напоями. У царській Росії це знайшло своє вираження в тому, що відкупники вважалися “коронними повіреними”, а їх питні заклади і склади – “казенними”.

Система винних відкупів значно поширилася в епоху феодалізму. Вона з'явилася у другій половині XVI ст. майже одночасно з виникненням перших “царевих шинків” (при Іванові IV) і існувала нарівні з винною регалією або самостійно до 1861 р. (за винятком декількох випадків, зокрема в 1819-1827 рр., коли уряд знову повертався до винної регалії). До моменту скасування (1861-1862 рр.) система відкупів охоплювала велику частину Росії, крім Царства Польського, України, білоруських, литовських губерній, де, згідно з даними державою привілеями, право на торгівлю вином зберігали міста і поміщики. Дохід скарбниці від них становив майже 1/3 державного бюджету. Але ще більші суми складали прибутки відкупників, які торгували вином за високими цінами, споювали населення і нестримно грабували його, нерідко займаючись лихварством, скупкою за безцінь добра.

Висунувши проект про введення казенної винної монополії, Вітте йшов прокладеним шляхом своїх попередників. У офіційному, не призначеному для широкої публіки, виданні Комітету міністрів відверто визнавалося, що проти будь-якого помітного скорочення споживання вина заперечували рішуче всі міністри фінансів Росії; таке скорочення було рівносильне зниженню державного доходу.

Питання про казенну винну монополію виникло ще в 80-х роках XIX ст. Здійснення цього заходу було тісно пов'язане з проведенням грошової реформи 1897 р., з політикою накопичення так званої “вільної готівки” державного казначейства.

Протягом 1895-1898 рр. казенний продаж горілки був уведений у 35 губерніях, а потім поширений і на інші райони країни. “Винополька”, як іронічно прозвав народ нову “реформу” Вітте, виявилася для самодержавства прибутковою справою. Вже протягом перших шести років за рахунок казенної винної монополії були покриті всі витрати по будівництву казенних винних складів і лавок, а також отриманий додатковий дохід. У подальші роки дохід від винної монополії безперервно підвищувався. Разом з тим зростала питома вага цього доходу в бюджеті Росії.

Таким чином, пореформена практика податкової справи полягала в систематичному підвищенні непрямого обкладення. Система прямих

податків залишалася найбільш архаїчною і консервативною, оскільки самодержавство більш за все боялося її радикальної ломки.

Найбільшим пережитком кріпацтва була подушна подать. Збереження кріпосницького характеру прямих податків було настільки очевидним, що відверто визнавалося вже і урядовцями. Так, навіть Міністерство фінансів у своєму офіційному огляді за 25 років змушене було визнати, що “весь тягар прямих податків лежить, як і раніше, на селянах, затримуючи правильний розвиток їх добробуту”. Ліберальна преса 60-80-х років XIX ст., тим більше чиновники, визнаючи недосконалість податкової політики, всіляко прагнули обійти гострі питання, не давали загальної характеристики кріпосницьких основ цієї політики, її згубного, руйнівного впливу на селянське господарство.

У період підготовки реформи 60-х років XIX ст. уряд змушений був формально визнати необхідність перегляду існуючої податкової системи. У червні 1859 р. була створена спеціальна комісія ніби для “знищення податної повинності, скасування подушної податі та заміни її іншими видами податків”.

Створивши для видимості подібну комісію, урядові кола вжили всіх можливих заходів, щоб перетворити її в безрезультативний орган, що безкінечно обговорював всілякі проекти, дуже далекі від інтересів селянства.

Комісія проіснувала 22 роки і видала 27 томів своїх праць. За цей час було підготовлено багато проектів, які протягом багатьох років обговорювалися різними міністерствами, відомствами і земствами. Поки розроблялися проекти щодо полегшення податкового тягаря, уряд неухильно стягував подушну подать з селян і навіть час від часу підвищував цей податок.

У 1863 р. скасували лише подушну подать, яка вносилася міщанами. Цей захід був вимушеним: міщанське населення не можна було пов'язати круговою порукою, як це зробили з колишніми поміщицькими селянами. Крім того, доходи від подушної податі, яку вносили міщани, були абсолютно нікчемні, і це “перетворення” не завдало якогось помітного збитку скарбниці. Одночасно ж підвищення розміру подушної податі з селянського населення і посилене вибиття недоплат найгрубішими поліцейськими заходами призвели до того, що протягом 60-х років XIX ст. загальний дохід від цього податку збільшився майже на 80 %.

Повільність, нескінченна тяганина, заохочувана Міністерством фінансів, навмисне розрахований на тривалий час порядок розсилки проектів у численні відомства і місцеві організації, а потім “збирання

та узагальнення” висловлених думок – все це лише підкреслювало безплідний бюрократичний характер роботи комісії.

Новий варіант податкового закону був розроблений комісією в 1867 р. За цим проектом подушна подать замінювалася подвірним податком, який повинні були платити тільки селяни. Таким чином, зберігався старий кріпосницький принцип станового обкладення. Навіть губернські земські збори, обговорюючи даний проект, визнали його недостатнім і висловили побажання, щоб новий закон переклав частину податкового тягара і на поміщиків. Однак Міністерство фінансів визнало доцільним залишити все без змін. Проект 1867 р. пролежав у міністерстві без змін близько 10 років, аж до 1877 р.

Російсько-турецька війна 1877-1878 рр. знову порушила питання про реформу податкової справи. У цьому випадку урядовці керувалися небажанням вивести селянське господарство з того стану убогості й розвалу, в якому воно опинилося завдяки непосильним податям і зборам. Шляхом оновлення податкової системи вони прагнули підвищити доходи скарбниці та укріпити фінанси імперії.

До цього часу податкова комісія розробила свій черговий проект так званого розрядного податку, який у 1878 р. був поданий у Міністерство фінансів. Даний проект не відміняв подушної податі, а лише доповнював її, ввівши податок на все інше населення країни.

Платники цього податку поділялися на розряди залежно від розмірів нерухомого майна. Розрядний податок повинен був підвищити прибуткові надходження в скарбницю, але проект був таким, що дворяни і царські міністри зустріли його вороже. Поміщики галасували про несправедливість запропонованого проекту, за яким основним об'єктом обкладення було нерухоме майно, а населення, що займалося торгівлею, звільнялося від такого податку. У результаті проект розрядного податку не був прийнятий, а сама податкова комісія на початку 80-х років XIX ст. була розпущена.

Але уряд змушений був реагувати на розорення селянства, що набуло в кінці 70-х XIX ст. років масового характеру, і на прогресуюче зростання недоплат.

Зіставляючи грошові повинності селянства з прибутковістю земель, що оброблялися ним, і заробітками від відхожих промислів, комісія прийшла до висновку, що сума річних податків у більшості губерній перевищує нормальну прибутковість землі. Селянам не залишалось коштів навіть на напівголодне існування. Це зумовило величезну недоплату. У ряді губерній дохід з надільної землі не давав середньому селянинові можливості прогодувати сім'ю і заплатити податі. У більшості селян Київської, Чернігівської та інших губерній не вистачало

хліба до нового урожаю. Податковий гніт безжалісно видавлював “усі соки” з трудового населення, прирікаючи його на голод і убогість.

Подушна подать була тим більш руйнівною, що селянське населення, крім неї, повинне було виконувати натуральні повинності, а також вносити так звані мирські та земські збори. Натуральні повинності були пережитком далекої старовини; вони склалися з дорожньої, підводної повинності та ін. Ці повинності могли в будь-який час відірвати селян від продуктивної праці у власному господарстві і були для пореформеного села важким тягарем.

Розмір натуральних повинностей законодавчо не був установлений. У даній сфері панувало абсолютно необмежене свавілля і самоуправство місцевої влади.

Збір податей і недоплат у більшості випадків супроводжувався примусовим продажем селянського майна з торгів, масовими прочуханками і каральними походами спеціальних військових команд.

Урядовці вимушені були стати на шлях скасування подушної податі. Необхідність знайти нові, більш значні джерела державних доходів, зростаюча недоплата податків з боку селянського населення, його масове розорення, викриття кріпосницької суті подушної податі на сторінках демократичної і частково ліберальної преси примусили зрештою уряд відмовитися від цього найбільш волаючого пережитку кріпацтва.

При цьому процес так званих податкових “перетворень” – поправок до реформи 60-х років XIX ст. – розтягнувся на декілька років. Щодо подушної податі, то її скасування також проводилося протягом декількох років. Ще в 1879 р., тобто до призначення Бунге міністром фінансів, був виданий маніфест “Про заміну подушної податі іншими зборами”. Потім протягом 1882-1886 рр. поступово виникали недоплати і зменшувався розмір подушної податі, а з січня 1887 р. стягування подушної податі у всіх губерніях України було припинене.

Потрібно відмітити, що і сам закон, і встановлений ним порядок скасування подушної податі, і всі супутні заходи початку 80-х років XIX ст. аж ніяк не відрізнялися радикальністю, а зберігали в податковій політиці значні пережитки старих порядків.

Іншою важливою обставиною було збереження кругової поруки – цього варварського методу стягування податків, що ускладнював особисту свободу селянства. Існування кругової поруки було наслідком збереження дуже важких і обтяжливих для селянства викупних платежів.

Загалом усі податкові заходи початку 80-х років XIX ст. (скасування соляного податку, подушної податі, перетворення оброчної податі) зменшили дохідну частину бюджету. Утворений у бюджеті пролив був заповнений за допомогою збільшених ставок поземельного податку, посиленого вибиття недоплат за викупними платежами і головним чином підвищення непрямих податків.

Щодо непрямих податків, то роль їх у державному бюджеті в порівнянні з попереднім періодом зросла ще більше. Характерно, що питома вага прямих податків напередодні війни була нижча, ніж в інших західноєвропейських країнах.

Характеризуючи прямі податки в першому десятиріччі XX ст., потрібно, таким чином, підкреслити їх незначну роль у загальній сумі доходів державного бюджету дореволюційної Російської імперії. Причому, навіть після скасування викупних платежів, значну частину прямих податків платило селянство.

За існуючою класифікацією бюджетних розписів до непрямих податків були віднесені тільки надходження від акцизів. Митні збори розглядалися як особливий вид доходу, і, нарешті, кошти, що надходили від казенної винної монополії, заносилися в рубрику доходів від урядових регалій. Тим часом усі перераховані надходження за своєю соціально-економічною суттю були однорідними: вони являли собою податки на предмети споживання, тобто непрямі податки.

Митні збори – мито, що стягується митницями з товарів, які провозяться через кордон за ставками, передбаченими митним тарифом. Вони являють собою непрямий податок. За об'єктом обкладення розрізняється ввізне, вивізне і транзитне мито. Основним видом їх є ввізне. Вивізне і транзитне мито було поширене в XVI-XVIII ст. Внаслідок посилення конкуренції до кінця XIX ст. вони майже перестали застосовуватися.

Митний тариф – систематизоване зведення митних зборів на товари, що пропускаються через кордон даної держави. Він містить найменування оподатковуваних товарів, ставки на одиницю обкладення, перелік товарів, що безмитно пропускаються, і товарів, заборонених до ввезення, вивозу або транзиту. Класифікація товарів у митних тарифах різна. Здебільшого товари поділяються на групи за ознакою походження (продукти тваринні, рослинні, мінерали) і в міру обробки (сировина, напівфабрикати, готові вироби).

Надходження до державного бюджету митних зборів, виручка від реалізації конфіскованих митницями товарів, а також штрафів, які накладаються за порушення митного режиму, мали назву митних доходів.

Митне обкладення робило недоступними для убогого розореного села найнеобхідніші товари і матеріали. На початку 90-х років ХХ ст., наприклад, був установлений високий митний збір на цвяхи, що дало можливість російським капіталістам різко підвищити ціни на цей необхідний для селянського господарства товар. Надзвичайно високе мито було введено на плуги та інші сільськогосподарські знаряддя, дахове залізо тощо. Таке мито і відповідне підвищення цін на залізо та металеві вироби привели до різкого скорочення споживання цих товарів у селянському господарстві.

Вище зазначалося, що наприкінці ХІХ ст. уряд з великим запізненням став на шлях скасування явно застарілої подушної податі, що збереглася від кріпосної епохи, замінивши її поземельним податком. На початку ХХ ст. наляканий революцією 1905 р. уряд змушений був зробити ще один крок на шляху до ліквідації викупних платежів, що стосувалися селянства, тобто скасувати викупні платежі. Зрозуміло, що до моменту законодавчого оформлення цього заходу (3 листопада 1905 р.) колишні поміщицькі селяни з лихвою сплатили всі свої зобов'язання уряду.

Цілком очевидно, що викупні платежі були пережитком кріпацтва, і уряд під впливом революції 1905 р., нарешті, вирішив їх відмінити.

Викупні платежі, які фактично перестали надходити в державну скарбницю з 1907 р., значно зменшили надходження доходів, які в дохідній частині бюджету були заповнені, головним чином, за рахунок непрямих податків.

Щодо прямих податків, то вони склалися з поземельного, державного промислового податку і збору з доходів від грошових капіталів. Питання про введення прибуткового податку, яке могло б збільшити дохідну частину державного бюджету і разом з тим залучити поміщиків і буржуазію до деякої участі в покритті державних витрат, безрезультатно обговорювалося в фінансовому відомстві і різних бюрократичних комісіях протягом майже цілого сторіччя.

Ще під час війни з Наполеоном уряд у зв'язку з величезним дефіцитом, викликаним військовими витратами, змушений був тимчасово встановити так званий "процентний збір з доходів від нерухомих маєтків". Цей закон, скасований у 1819 р. під тиском дворянства, таким чином, уперше вводив елементи прибуткового обкладення в російське законодавство.

Протягом другої половини ХІХ ст. питання про введення прибутково-помайнового податку неодноразово порушувалося як у самому фінансовому відомстві, так і в комісії, що існувала в 60-80-х роках

XX ст. з перегляду податей і зборів. Однак всі проекти, що надходили з цього питання, царський уряд клав під сукно і не давав їм ніякого ходу.

На початку XX ст. необхідність введення прибуткового податку стала ще більш відчутною. Такий податок міг значно підвищити дохідну частину державного бюджету, пом'якшити напружений стан державних фінансів. Тим часом уряд усе більше підпорядковував свою політику інтересам капіталу, затримував будь-яку, навіть урізану реформу податкової системи Росії. Незважаючи на велике напруження, що випробовується бюджетом у період воєн, уряд завжди віддавав перевагу позикам або непрямому обкладенню перед прямими податками, які могли б якоюсь мірою зачіпати інтереси експлуаторських класів.

До початку XX ст. прибутковий податок існував уже в більшості капіталістичних країн. Введення його не означало демократизації податкової системи. Магнати капіталу всюди домагалися такої побудови ставок прибуткового податку, яка була б безболісною для крупної буржуазії і разом з тим залучала б до його сплати значну кількість осіб, що отримували заробітну плату.

Тільки після російсько-японської війни і революції 1905 р., коли країні загрожувало фінансове банкрутство, знову назріло питання про прибутковий податок. Міністерство фінансів опублікувало матеріали про те, наскільки могли б вирости доходи скарбниці при введенні цього податку. За проектом Міністерства фінансів, що встановлював мізерні ставки прибуткового податку, загальна сума доходів, що підлягали обкладенню, свідчить про те, що проекти Міністерства фінансів аж ніяк не ставили питання про докорінне перетворення податкової системи і введення значного прибутково-помайнового податку, здатного полегшити податковий тягар, що лежав на працездатному населенні. Мова йшла лише про невеликий податок, що становив мізерну частину доходів. Уведення прибуткового податку аж ніяк не повинне було відбитися на непрямих податках, але цього не сталося.

§ 2. ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ СТЯГНЕННЯ ПОДАТКІВ І НАДХОДЖЕННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВИ

Фіскальні органи в Російській імперії переживали значні періоди реформування, особливо в період з початку XVI століття, коли були сформовані урядові установи, які забезпечували надходження державних доходів і виконували інші фінансові функції. Такими органами були фінансові прикази: казенний приказ, Великий прихід, Велика казна, Нова чверть грошового і хлібного зборів та ін. Першим був створений

казенний приказ (кінець XV ст.) – урядова установа, що відповідала за зберігання царської скарбниці, зокрема коштовностей, цінного хутра та ін.

Виділення царської скарбниці в особливий орган надавало їй значення державної, однак роль її у фінансовому житті держави була обмеженою: численні установи, як правило, самі зберігали кошти, що ними і збирались. На чолі стояв головний скарбник – придворний, повірений царя в державі, посадова особа, яка організовує прийом державних доходів, платежів з бюджету і звітність по цих операціях, а також контролює правильність видачі коштів розпорядниками кредитів.

Отже, головний скарбник – керівник центрального казначейського управління; периферійні скарбники очолювали відповідні казначейські контори і підкорялись головному скарбнику. У громадських організаціях (партіях, союзах, асоціаціях) скарбник – хранитель грошових коштів, як правило, виборна особа. У деяких країнах існував скарбник у спеціалізованих касах державних залізниць, поштового відомства тощо.

Скарбником іменувався також думний чин, що очолював казенний приказ. Він відав збиранням митних зборів і оброків, справами про холопство, володів правом суду, зокрема над платниками мита, брав участь у переговорах з іноземними представниками. На початку XVII ст. доходи і справи про холопство були вилучені з ведення казначейства. Пізніше скарбник керував місцевими казначействами та приходами-видатковими касами.

Приказ Великого двору, що відав митними зборами, зборами з торгів, лавок, гостинних дворів, мита, перевозів. З другої половини XVI ст. в його розпорядження поступають чети – центральні урядові установи, які відали збором різного виду податей (оброчні, стрілецькі, ямські, полонянські гроші, мито і кабацьке мито). За характером своєї діяльності вони були близькі до фінансових приказів.

Практично в цей же час була створена і ближня канцелярія – вищий орган фінансового управління і контролю, заснована Петром I у 1699 р. як канцелярія Боярської думи. У 1701 р. на ближню канцелярію були покладені функції центральної державної бухгалтерії: збір докладних річних (а також скорочених місячних і чотирьохмісячних) приходами-видаткових звітів спочатку від приказів, а пізніше і від губерній. На основі звітів канцелярія складала загальні річні балансові відомості, що були первинною формою державного бюджетного розпису. З 1714 р. вона стала виконувати тільки контрольні функції. Ревізію звітності приказів і місцевих установ ближня канцелярія проводила за первинними фінансовими документами:

окладними (податковими) книгами, розписками, здавальними відомостями та ін. Однак відсутність спеціальних органів фінансового контролю на місцях, поганий стан звітності, хабарництво та ін. утруднювали ревізії. Ліквідувавши приказну систему державного управління, зокрема ближню канцелярію (1718 р.), Петро I створив новий контрольний орган – Ревізіон-колегію – центральну державну установу в Росії, що здійснювала контроль за витрачанням коштів бюджету в центрі і на місцях. У грудні 1717 р. були затверджені штати Ревізіон-колегії і призначені президент і віце-президент. У грудні 1718 р. виданий указ, що визначив функції Ревізіон-колегії. Відсутність добре налагодженої фінансової звітності в центрі і місцевих установах призвели до того, що Ревізіон-колегія не змогла в широких масштабах розгорнути фінансовий контроль і була реорганізована в контору, що підпорядковувалась Сенату. У 1725 р. була відновлена і проіснувала до 1788 р. (скасована у зв'язку з губернською реформою).

З метою спрощення системи державного управління у сфері фінансів у 1718 р. було засновано Камер-колегію – центральне державне управління, що замінило собою численні установи, що відали державними доходами і розглядали кошториси державних витрат (безпосередньо за витрати відповідала Штатс-контор-колегія). Скасована в 1785 р. після утворення губернських казенних палат.

Казенні палати в царській Росії – це губернські фінансові органи, утворені в 1775 р. Спочатку їх функцією було “казенне управління” в губернії: збір відомостей про чисельність населення, управління соляними і питними відкупками, облік надходжень доходів та ін. Надалі за казенною палатою залишилися в основному тільки фінансові функції: спостереження за своєчасним надходженням доходів до бюджету і витрачанням коштів у межах, передбачених для губернії асигнувань, складання відомості доходів і витрат для державного скарбника, ревізія звітності. Казенні палати проводили торги на казенні підряди і поставки, здійснювали переведення окремих осіб з одного податного стану в інший. При казенних палатах знаходилися податкові інспектори. У їхньому підпорядкуванні були губернські та повітові казначейства. Камер-колегія була в 1797 р. відновлена з обмеженими функціями, а в 1801 р. ліквідована остаточно.

У цей час виникла необхідність створення центрального органу управління фінансами держави, який було впроваджено в усіх економічно розвинутих країнах, – Міністерства фінансів.

Міністерство фінансів Росії створено в 1802 р.; остаточно оформилося до 1811 р. внаслідок зосередження у своїх руках управління фінансами та ін. Податковий інспектор, як правило, очолював діяльність повітової податкової присутності.

Податкова присутність – виборний орган з осіб, що сплачували промисловий податок. Вони були створені у 1885 р. в губерніях і повітах для розкладки і визначення розмірів платежів промислового податку. Губернська присутність очолювалася керуючим казенною палатою, а повітова – податковим інспектором. Члени присутності обиралися на три роки земськими зборами, міською думою і купецьким товариством; там, де не було міських і земських установ, члени присутності призначалися губернатором, вона була і при Міністерстві фінансів. Підтвердженням сплати податку була податкова марка.

У Російській імперії марки, які видавалися платнику на підтвердження сплати ним податків, мали назву податкові марки, надалі широко застосовувалися в сільській місцевості. Вони являли собою фактично форму обліку податей, що стягувалися. Введення податкових марок відповідало також інтересам платників, тому що гарантувало неможливість багаторазового стягування одних і тих же податей. Усі марки одного платника знаходилися у складальника, який з'єднував їх в один аркуш і пронумеровував. На кожному аркуші вказувалося прізвище, ім'я і по батькові платника, найменування об'єктів обкладення, сума збору та ін. При сплаті податі складальник вирізав з даного аркуша марку і вручав її платнику. У разі втрати платником марки доказом сплати податі служили вирізані в аркуші місця. Аркуші зберігалися у складальників податків у зброшурованих за роками “контрольних книгах”.

Розглядаючи оподаткування в історичному періоді, можна виділити три етапи його розвитку:

- перший етап – XVI століття;
- другий етап – XVI-XVIII століття;
- третій етап – XIX-XX століття.

Перший етап характеризується виникненням податків, які ще не стали основним джерелом доходів держави. Більшу частину коштів князь, а згодом і держава отримували в натуральній формі з своїх земель, промислів, майна, а також у вигляді данини, здобичі, контрибуції, дарів. На цьому етапі маємо перехідну форму, в якій основу становить прямий податок на майно, подарунки від приватних осіб, які спочатку були цілковито добровільними, а згодом дедалі більше набували примусового характеру, перетворюючись на замасковану форму податку та мито.

Отже, для цього етапу характерна початкова стадія зародження податків, що пояснюється такими причинами:

- 1) низьким рівнем державних потреб, які легко задовольнялися без застосування податків;
- 2) нерозвинутістю грошового господарства; тоді як стягнення податків у натуральній формі, що була панівною, наштовхувалося на проблему збуту;
- 3) слабкістю державної влади, адже лише сильна влада може примусити до проведення оподаткування і сплати податків у казну.

Таким чином, на першому етапі еволюції оподаткування податки мали випадковий, тимчасовий характер, переважно запроваджувались у зв'язку з надзвичайними обставинами, насамперед війнами. Надзвичайний характер податків зберігався протягом великого відрізка часу, що запроваджувалось у виняткових випадках. Далі виникала нерівність у розподілі прав і обов'язків, яка зумовлює також нерівномірний розподіл податкового тягара. Вона виникла тому, що населення поділяється на податні та неподатні класи.

Оподаткування не було уніфікованим навіть у межах однієї країни. Не існувало чітких і єдиних правил оподаткування, все фінансове господарство велося без певних принципів, безсистемно, орієнтуючись тільки на максимальну експлуатацію податкового потенціалу населення. За цих умов в оподаткуванні панували свавілля, зловживання, зростали витрати на збирання податків.

Нечисленність державного апарату зумовлює передачу державою функції утримання податків громадам. При цьому державні органи встановлювали лише загальну суму коштів, що мала бути сплачена, а громадам доручалися розподіл і збирання податків. Отже, особливість першого етапу еволюції оподаткування полягала в тому, що у податкові відносини держава вступала не з індивідуальними платниками, а з громадою.

Основними формами податків, що застосовувалися в цей період, були майнові, земельні, подушні податки, акцизи, мито, тобто найбільш прості форми прямих і непрямих податків, які не вимагали складної системи обліку і визначення об'єкта оподаткування та податкової бази. Сума податку визначалася на підставі заяв громадян про їхній сімейний стан та обсяг майна (майновий податок), переписів населення (подушний податок), обміру земельних ділянок (земельний податок). Серед прямих варто також назвати податок на спадщину, що вперше був запроваджений у Римі, а також промисловий податок, яким обкладалися всі особи, що займалися будь-яким промислом. У середні віки виникають податки на дохід. Одним з перших таких податків була "саладинська

десятина”, запроваджена у Франції в 1188 р. В Англії податок на дохід було запроваджено за часів Ричарда II. Згодом він набув прогресивного значення.

Непрямі податки на предмети споживання в різних країнах з’являються під різними назвами, а в XII-XIII ст. отримують загальну назву акцизів. У XIII ст. відомі спроби запровадження на нетривалий термін акцизів на хліб і м’ясо.

Натомість мито запровадили дуже рано, воно мало різні назви. Особливого розвитку набуло за часів феодалізму. Якщо спочатку виключне право стягувати мито мав тільки монарх, то потім це право за згодою монарха надавалось світським і духовним магнатам. З розвитком незалежності, посиленням феодальної роздробленості необхідність у королівському дозволі на запровадження мита стає все слабшою, місцеві магнати починають накладати його самочинно, що надзвичайно ускладнює будь-яке переміщення товарів.

У цей період вводяться місцеві податки. Адже обсяг суспільних послуг, які надає центральна влада, внаслідок нерозвиненості суспільних зв’язків, є мінімальним, то спільне проживання людей на обмеженій території формує і спільні потреби, задоволення яких бере на себе сільська чи міська громада. Задля фінансування задоволення цих потреб запроваджуються місцеві податки і збори, які мають цільове призначення: утримання та будівництво гребель, очищення річок, утримання в належному стані та будівництво мостів (мостовий збір) тощо.

Другий етап характеризується тим, що податки перетворюються з надзвичайного та тимчасового на звичайне і постійне джерело державних доходів. Цьому слугують такі чинники:

- по-перше, розвиток товарно-грошового господарства вносить суттєві зміни в оподаткування: податки, які раніше стягувалися в натуральній формі, замінюються сплатою певних грошових сум;
- по-друге, зростання потреб держави, зумовлене передусім створенням регулярної армії і формуванням значного адміністративного апарату, робота працівників якого оплачується з державної скарбниці;
- по-третє, посилення центральної державної влади внаслідок становлення абсолютних монархій.

Цей період характеризується тим, що запровадження податків провадиться державою в особі монарха. Відповідно збільшується кількість податків внаслідок зростання потреб держави у фінансових ресурсах. У цей період основну роль у забезпеченні фінансових потреб держави відіграють непрямі податки. Щодо прямих, то вони утримуються переважно у формі реальних податків. Оподаткування здійснюється,

як правило, за формальними, зовнішніми ознаками, оскільки їх легко врахувати і контролювати. Основними формами прямих податків були подушний і земельний. Земельний податок еволюціонує від обкладення землі за кількістю до оподаткування за якістю і далі – за дохідністю або орендною платою. Для обкладення за якістю розробляється земельний кадастр. З розвитком міст і підвищенням дохідності міських будівель із земельного податку виокремлюється домовий. Останній спочатку стягується за кількістю вікон і дверей, за кількістю димарів, за кількістю поверхів і кімнат, згодом – за величиною орендної плати і, нарешті, за дохідністю.

У цей період збільшуються витрати на загальнонаціональні цілі. Це зумовлює підвищення ролі загальнодержавних податків порівняно з місцевими та формуванням на початку XVIII століття мережі фінансових установ для стягнення податків.

Третій етап становлення оподаткування характеризується як нова епоха в його еволюції, підготовлена розвитком виробництва і суспільного життя, передусім становленням капіталізму, що спричинив концентрацію виробництва, капіталу і праці на великих підприємствах і в містах. Ця концепція зумовила посилення їх взаємозв'язків та взаємозалежності, як наслідок, – зростання суспільних потреб та інтересів.

У цей період набуває поширення соціально-політична концепція солідаризму (Л. Буржуа), яка прийшла на зміну теорії індивідуалізму. Ця концепція оголосила первинним фактором життєдіяльності солідарність членів суспільства і стала основою наукового обґрунтування підвищення суспільних потреб, ролі держави у задоволенні їх та зростання податків як матеріальної основи надання державою суспільних послуг. Відповідно до цього в суспільній свідомості укорінилися погляди на право держави запроваджувати і стягувати податки.

За цих умов податки перетворюються не просто на постійне, а на основне джерело державних доходів. Виникають сучасні, більш зрілі та досконалі форми оподаткування. У Росії вперше запроваджено прибуткове оподаткування у 1816 р.

Розвивається оподаткування промислових, торговельних, транспортних підприємств. Його особливістю є перехід від оподаткування за зовнішніми ознаками (вид промислу, чисельність робітників або службовців, кількість машин і двигунів, у кращому випадку – від обороту або середньої прибутковості окремих галузей), на підставі яких робиться висновок про приблизну дохідність того чи іншого об'єкта оподаткування, до оподаткування за індивідуальним чистим доходом платника, тобто від реального промислового до прибуткового

податку. У деяких країнах прибутковий податок поєднувався з промисловим. Зокрема, в Австрії, Росії підприємства зобов'язані були подавати публічну звітність. Так, акціонерні, ощадні, кредитні товариства тощо сплачували прибутковий податок, а підприємства, які не зобов'язані подавати такої звітності, – промисловий податок. Лише пізніше, у ХХ ст., із загального для юридичних і фізичних осіб прибуткового податку виокремлюється особливий податок на прибуток корпорацій, який набув остаточних форм лише під час і після Другої світової війни.

У 20-х роках ХХ ст., під час Першої світової війни, запроваджується податок з обороту, який дав можливість відмовитися від акцизів на товари масового попиту. Із середини ХХ ст. набуває великого поширення податок на додану вартість. Виникають і швидко розвиваються, перетворюючись на значне джерело доходів державних бюджетів, соціальні податки.

На третьому етапі становлення оподаткування значно зменшується кількість податків, що стало можливим завдяки зростанню національного доходу країн, адже значна маса різноманітних податків не лише не відповідає своєму призначенню, а й гальмує розвиток господарських систем та знижує ефективність фіскальних органів.

Отже, внаслідок тривалої еволюції форм оподаткування у ХХ ст. сформувалися податкові системи, що містять відносно невелику кількість найбільш ефективних податків.

Згідно із сучасною класифікацією, наведеною у Керівництві зі статистики державних фінансів Міжнародного валютного фонду, податки поділяють на сім груп:

- податки на доходи, прибуток і збільшення ринкової вартості (на доходи громадян, прибуток підприємств; від продажу землі, акцій тощо);
- відрахування на соціальне страхування;
- податки на фонд заробітної плати і робочу силу;
- внутрішні податки на товар та послуги (податки з обороту, на додану вартість, акцизний збір, фіскальна монополія);
- податки на власність (на рухоме і нерухоме майно, на спадщину і дарування);
- податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (експортне та імпорнтне мито, прибуток експортних або імпорнтних монополій, прибуток від операцій з іноземною валютою, податки на операції з іноземною валютою);
- інші податки.

Змінюються принципи, що визначають практику оподаткування. Податкові системи все більше будуються відповідно до принципів загальності та справедливості, що виявляється у запровадженні загального прогресивного прибуткового податку, а також у звільненні від оподаткування низьких доходів (через неоподатковуваний мінімум), тоді як на попередніх етапах оподаткування не було ні загальним, ні прогресивним.

Внаслідок демократизації суспільства на початку XIX ст. формується інститут місцевого самоврядування епохи капіталізму. Розширюються функції, що покладаються на органи місцевого самоврядування. Відбувається законодавче розмежування доходів державного і місцевих бюджетів. Набуває сили тенденція до зростання ролі місцевих бюджетів та місцевих податків і зборів як основного джерела їх формування.

Системи місцевих податків, що склалися у XX ст. в результаті еволюції місцевого оподаткування, досить розгалужені й охоплюють такі основні види: майнові, на передачу власності (податки на спадщину), на землю, на дохід, на транспортні засоби, екологічні, на продаж тощо.

Невід'ємним атрибутом правової держави є Основний закон держави – Конституція, яка є засобом обмеження державної влади та визначення прав і свобод людини і громадянина, що сприяло становленню податкових відносин на засадах запровадження податків органами законодавчої влади на підставі чітких правових норм, гласності та контролю.

При цьому утверджується бюрократичний спосіб стягнення податків, тобто стягнення їх державними чиновниками. Особливості цього способу порівняно з тим, що існував раніше, можна охарактеризувати так, що держава визначає не лише контингент, а й принципи обкладення (завдяки чому воно стає більш уніфікованим), призначає органи, що розподіляють податки між окремими областями, та приймає скарги платників за допущені помилки при розподілі. Нарешті, отримує власне платежі, які вносяться до державних кас. За попередньої системи держава жодних безпосередніх відносин з платниками не мала.

Перехід до бюрократичного способу стягнення податків став можливим завдяки створенню на початку XX ст. спеціальних служб, які стали прообразом сучасної податкової адміністрації та міліції. У кожній країні ці служби мали свої особливості. Однак їхньою загальною рисою з розвитком процесів демократизації суспільства стає залучення представників громадськості до вирішення спірних питань між платниками і органами податкової служби, а відповідно, поєднання в процесі адміністрування податків бюрократичних засад і демократичних інститутів.

§ 3. ФУНКЦІЇ ОПОДАТКУВАННЯ

Суспільне призначення податкової системи виявляється в її функціях. Функції оподаткування дають змогу трансформувати його внутрішній потенціал, що характеризує можливий вплив податків на кількісні та якісні параметри економічної і фінансової систем, в реальний результат такого впливу. Щодо визначеності функцій податкової системи в науці немає єдиного підходу. Крім фіскальної, вчені називають перерозподільчу, економічну, контрольну, регулюючу, стимулюючу функції. Щоб з'ясувати правомірність виокремлення їх, розглянемо, який зміст вкладається в кожну з них.

Перерозподільча функція полягає у здатності податків бути інструментом розподілу і перерозподілу доходів. Однак у повному обсязі цю роль відіграють скоріше не податки, а бюджет. Податки належать до підсистеми відносин, які складаються з приводу перерозподілу ВВП.

Економічною функцією податків названо їхню здатність впливати на економічні процеси, а саме: темпи та пропорції розширеного відтворення, сукупний попит, інфляцію тощо. Не ставлячи під сумнів факт цього впливу, не можна погодитися, однак, з правомірністю виокремлення економічної функції податків, оскільки останні, як справедливо зазначається, є економічною категорією. Отже, наділення їх економічною функцією можна розглядати як просту тавтологію внутрішньої сутності оподаткування.

Контрольна функція податків розглядається як така, за допомогою якої можна оцінити ефективність податкового механізму, раціональність, збалансованість податкової системи, забезпечити контроль за рухом фінансових ресурсів. Не можна погодитися з тим, що суспільне призначення податків полягає у здійсненні контролю за рухом фінансових ресурсів чи в оцінці ефективності податкового механізму та раціональності податкової системи.

Податки запроваджуються не заради податків і не з метою контролю за доходами та рухом доходів платників, а з метою акумуляції фінансових ресурсів, необхідних для виконання функцій держави. Якщо функції податків є проявом їхньої сутності та суспільного призначення, то наведені вище міркування свідчать про безпідставність спроб наділення податків контрольною функцією.

Контроль за дотриманням податкового законодавства, своєчасністю та повнотою сплати податків, законністю валютних операцій є складовою адміністрування податків, однією з функцій органів податкової служби. Однак ця діяльність не є проявом контрольної функції

податків. Отже, податки є одним із важелів фінансового контролю, одним з інструментів реалізації контрольної функції фінансів.

Внутрішній потенціал оподаткування виявляється у двох функціях: фіскальній і регулюючій.

Фіскальна функція податків безпосередньо пов'язана з розподільчо-алюкаційною функцією фінансів, сутність якої полягає у виправленні викривлень у механізмі розподілу ресурсів. Ці викривлення зумовлені неспроможністю ринку забезпечити виробництво низки благ та послуг, що змушена взяти на себе держава, втручаючись у розподіл обмежених ресурсів, – матеріальних, фінансових, трудових. При цьому функціональне призначення податків полягає у забезпеченні акумуляції в руках держави фінансових ресурсів, необхідних для виробництва суспільних благ.

Якщо зміст фіскальної функції у фінансовій літературі тлумачиться однозначно і не потребує уточнення, то з приводу *регулюючої функції* варто зробити деякі зауваження. Регулююча функція податків зазвичай трактується як здатність їх впливати на різні сторони діяльності платників.

Відповідно до значення терміна “регулювати”, що означає впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підпорядковуючи його відповідним правилам, певній системі, зміст регулюючої функції податків становить використання державою їхньої здатності впливати на поведінку платників з метою її коригування у заданому напрямку.

Поведінка платників коригується за допомогою системи стимулів, що спонукають до певних дій і містять важелі як заохочення, так і покарання. Отже, стимулювання є невід’ємним моментом процесу регулювання, а не окремою функцією податків.

Первинною, як уже зазначалося, є фіскальна функція податків. Щодо їхньої регулюючої функції, то до податкового регулювання окремих соціально-економічних процесів держава вдавалася лише за особливих обставин. Тільки у ХХ столітті податки перетворюються на постійний інструмент державного регулювання економіки. До того ж об’єктом регулюючого впливу податків є не лише окремі соціально-економічні явища, а й макроекономічні процеси.

В арсеналі засобів податкового регулювання найбільш вживані такі: маніпулювання податковими ставками, зміна видів податків та структури податкової системи, складу суб’єктів оподаткування, перегляд податкової бази, податкові пільги та санкції.

ВИСНОВКИ

Розглядаючи оподаткування в історичному періоді, виділяємо три етапи його розвитку.

Перший етап охоплює період до XVI століття. На цьому етапі маємо натуральні податки, а згодом перехідну форму, основою якого є прямий податок на майно, який на початковій стадії був добровільним, а згодом дедалі більше набув примусового характеру. З плином часу запроваджуються у зв'язку з надзвичайними обставинами (війни, стихійні лиха).

Другий етап – з XVI по XVIII століття. Характеризується тим, що податки перетворюються з надзвичайних та тимчасових на звичайне і постійне джерело державних доходів.

Третій етап – XIX-XX століття, коли податки перетворюються в основне джерело державних доходів. Виникають сучасні, більш зрілі та досконалі форми оподаткування. Система оподаткування постійно удосконалюється.

Отже, в умовах ринкової економіки податки можуть бути як стимуляторами розвитку підприємств, так і одним із засобів розорення малих і середніх підприємств, адже малі та середні підприємства отримують значно менше податкових пільг, тому велика частка їх прибутків вилучається у вигляді податків, що не дає змоги провадити розширення виробництва, надання послуг та ін.

Розділ 2

БАНКИ ЯК УЧАСНИКИ ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИН

§ 1. КЛАСИФІКАЦІЯ ПОДАТКІВ

Статтею 3 Закону України “Про систему оподаткування” визначено основні принципи побудови системи оподаткування в Україні. Перелік задекларованих вітчизняних принципів оподаткування теоретично являє собою не що інше, як розширене трактування класичних принципів оподаткування Адама Сміта.

Адже видатний представник політичної економії А. Сміт свого часу сформулював основні принципи оподаткування, а саме:

- громадяни кожної держави повинні брати участь у підтримці своєї держави по можливості та відповідно до доходів, які вони одержують під охороною держави;
- податок, що сплачується громадянами, повинен бути точно визначеним. Час його сплати й розмір повинен бути відомий платнику й усім, хто захоче про це знати;
- будь-який податок повинен стягуватися у зручний час і спосіб для платника;
- будь-який податок повинен бути побудований так, аби затрати на його вилучення були мінімальними.

Ці принципи залишаються актуальними і в наш час, адже проблема своєчасного забезпечення грошовими ресурсами через податки дохідної частини Державного та місцевих бюджетів є обов’язком органів влади і управління.

Розв’язати цю вкрай важливу проблему можна лише завдяки ефективній діяльності податкової служби та розробці науково-обґрунтованої системи оподаткування, яка б відповідала реаліям сьогодення, забезпечувала зростання податкових надходжень до бюджету та підвищувала рівень збору податкових платежів. На сьогодні бюджет держави поповнюється на 80 % саме завдяки податковій системі.

За період існування незалежної держави впроваджено ефективну систему прогнозування та адміністрування податків, прийнято безліч законів і нормативних документів з реформування податкових органів, створено систему підготовки та перепідготовки кадрів, побудовано матеріально-технічну базу. Такі дії дозволяють податківцям забезпечити сьогодні не лише ефективну діяльність податкової служби, а й подальший

соціально-економічний розвиток держави. Стратегічні цілі податкових перетворень – у підтримці та стимулюванні реальної економіки, виробництва, легалізації та виведенні з тіні прихованих капіталів, одержаних незлочинним шляхом.

Виведення підприємницької діяльності з тіньової економіки надасть змогу домогтись стовідсоткової сплати податків, а поряд з цим забезпечити ділові стосунки з платниками. Це найголовніші завдання податківців, виконання яких і надалі забезпечуватиме чітке виконання надходжень доходів до бюджетів усіх рівнів.

Отже, податки класифікуються за різними ознаками, а саме:

- за формою оподаткування;
- за економічним змістом об'єкта оподаткування;
- залежно від рівня державних структур, які їх встановлюють;
- за способом їх стягнення (залежно від територіального рівня);
- залежно від способів встановлення ставок оподаткування;
- залежно від встановленого порядку використання;
- за суб'єктом оподаткування.

За формою оподаткування податки поділяються, про що йшла мова раніше, на прямі і непрямі.

Критерієм такого поділу стала теоретична можливість перекладання обов'язку сплати податку на іншу особу – на споживача продукції. Критерій перекладання податку на споживача для визнання цього податку прямим чи непрямим є неточним, оскільки при певних умовах прямі податки також можуть бути перекладені на споживача продукції через механізм ціноутворення.

Прямі податки встановлюються щодо платників. Їх розмір залежить від розміру об'єкта оподаткування. Кінцевим платником прямих податків є той, хто одержує дохід, володіє майном.

До прямих податків належать всі прибуткові та майнові податки.

Вони встановлюються на дохід або майно платника податків і сприяють такому розподілу податкового тягаря, при якому більше податків платить той, хто має більш високі доходи та більше майна. Такий принцип оподаткування більшість економістів вважає справедливим. У таких розвинутих країнах світу, як США, Японія, Великобританія, ФРН прямі податки становлять близько 40-90 % у загальній сумі податкових надходжень.

Окрім того, пряме оподаткування вимагає відпрацювання механізму попередження ухилень від оподаткування, а також складного механізму стягнення податків, оскільки виникають проблеми в обліку об'єкта оподаткування.

За ступенем обліку фінансового стану платника податків прямі податки поділяються на *особисті та реальні*.

Механізм обчислення та сплати *особистих податків* враховує платоспроможність фізичної особи, оскільки вона сплачує податок залежно від величини отриманого доходу (прибутку). Прикладом особистого податку є податок на доходи фізичних осіб.

Реальними податками оподатковується майно фізичних і юридичних осіб незалежно від індивідуальних фінансових можливостей платника податку. Прикладом реального податку є податок (плата) на землю, платники якого повинні сплачувати його незалежно від отримання і розмірів доходів.

Непрямі податки встановлюються на окремі товари, роботи, послуги і включаються до їх ціни. Кінцевими платниками непрямих податків є споживачі товарів, робіт і послуг, а самі податки враховуються у вигляді надбавки до ціни на ці товари, роботи й послуги. Непрямі податки ще називають податками на споживання.

Оскільки платниками непрямих податків є споживачі продукції, а самі податки входять до ціни товарів, робіт і послуг, то їх розмір для окремого платника податку прямо не залежить від одержаних ним доходів або наявного у нього майна.

До непрямих податків належать такі податки, як *податок на додану вартість, акцизний збір, мито*.

Незважаючи на критику з боку багатьох економістів, непрямі податки доволі широко використовуються в усьому світі, оскільки при відносно простому механізмі їх стягнення вони забезпечують стабільні й суттєві доходи держави, тому ухилитися від їх сплати важко. Крім того, психологічно ці податки сприймаються платниками легше, ніж прямі, адже вони приховані у ціні товару, роботи, послуги. Тому платник податку в момент його сплати не завжди усвідомлює, що сплачує податок державі.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на:

- прибуткові податки;
- майнові податки;
- податки на споживання;
- податки на різні дії.

Прибуткові податки стягуються з доходів (прибутків) фізичних та юридичних осіб.

Майнові податки застосовуються при оподаткуванні рухомого та нерухомого майна, а також при використанні різних ресурсів – землі, води, корисних копалин тощо.

Податки на споживання сплачуються не при одержанні доходів (прибутку), а при їх використанні.

Податки на різні дії стягуються за оформлення юридичних чи господарських актів, фінансових операцій, реалізації продукції тощо.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на *загальнодержавні та місцеві*.

У Законі України від 18 лютого 1997 року № 77/97-ВР (зі змінами) “Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування” виділяються *загальнодержавні та місцеві податки та збори*.

Загальнодержавні податки, збори та обов’язкові платежі, відповідно до статті 14 названого Закону України, встановлюються Верховною Радою України та стягуються в обов’язковому порядку на всій території України незалежно від того, до якого бюджету вони зараховуються.

Уряд, місцеві органи влади не мають права скасовувати ці податки, збори та обов’язкові платежі або запроваджувати інші, встановлювати ставки оподаткування чи надавати пільги за винятком тих, що передбачені чинним законодавством України.

Порядок зарахування загальнодержавних податків, зборів та обов’язкових платежів до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів визначається відповідно до чинного законодавства України.

Такі податки, як податок на нерухоме майно (нерухомість), плата (податок) за землю, податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, податок на промисел, збір за використання природних ресурсів та збір за забруднення навколишнього природного середовища на території Автономної Республіки Крим встановлюються Верховною Радою Автономної Республіки Крим. При цьому ставки по цих платежах встановлюються в межах граничних розмірів ставок, встановлених законодавством України.

Відповідно до статті 15 Закону України від 18 лютого 1997 року “Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування” місцеві податки та збори налічують 16 видів платежів.

Місцеві податки та збори, механізм їх справляння та порядок їх сплати встановлюються сільськими, селищними, міськими радами народних депутатів відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, встановлених законодавством України про місцеві податки та збори. Це не стосується лише збору за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон. Цей збір встановлюється обласними радами народних депутатів.

Комунальний податок, збір за припаркування автотранспорту, ринковий збір, збір за видачу ордера на квартиру, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, а також збір із власників собак, відповідно до статті 15 Закону України від 18 лютого 1997 року “Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування”, за наявності об'єктів оподаткування або умов, з якими пов'язано запровадження цих податків і зборів, є обов'язковими для встановлення сільськими, селищними, міськими радами народних депутатів.

Місцеві податки та збори зараховуються до місцевих бюджетів.

Слід мати на увазі, що залежно від способів встановлення податкових ставок податки поділяються на пропорційні, прогресивні та рівні.

До пропорційних належать податки, які передбачають сплату однакової суми з кожної одиниці оподаткування.

Ставки прогресивних податків збільшуються із зростанням одиниці оподаткування.

Рівний податок стягується в однаковій сумі зі всіх його платників. Перевагою таких податків є простота їх стягнення.

Отже, ставки податків, механізм справляння і пільги щодо оподаткування можуть встановлюватися або змінюватися лише згідно із законами України про оподаткування.

§ 2. ФУНКЦІЇ БАНКІВ У ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИНАХ

Банки є, як правило, високорентабельними підприємствами, що отримують основну частину доходів у вигляді плати за надання фінансових послуг фізичним і юридичним особам. Як і всі інші суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку на території України і за її межами, банки зобов'язані сплачувати до бюджету податки та інші обов'язкові платежі, встановлені чинним законодавством. При цьому як платники податків вони є особами, на які відповідним податковим законодавством безпосередньо покладені обов'язки з їх нарахування і сплати (наприклад, податок на прибуток підприємств, ПДВ, нарахування на заробітну плату, податок на землю, з власників транспортних засобів).

Діяльність банків, з одного боку, регулюється і регламентується спеціальним банківським законодавством, а також безпосередньо Національним банком України, зокрема щодо ведення банківських операцій і бухгалтерського обліку, а з іншої – питання оподаткування банків знаходяться в компетенції Державної податкової служби України, яка контролює дотримання податкового законодавства. Крім того,

необхідно зазначити, що банки виділяються в особливу групу учасників податкових правовідносин, бо вони у фінансово-кредитній сфері виконують подвійну роль. З одного боку, банки є юридичними особами, а отже, платниками більшості податків, і на загальних підставах здійснюють платежі до бюджету. З іншого, вони є посередниками між державою і платниками податків, оскільки на них покладаються обов'язки з попередження податкових правопорушень іншими платниками податків.

Тобто податкове законодавство покладає на них особливі обов'язки з попередження податкових правопорушень іншими платниками податків. Так, установам банків не дозволяється відкривати підприємствам рахунки без надання копії документа, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік, засвідченої податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку. Про відкриття (закриття) рахунків в установах банків необхідно повідомити податкову інспекцію за місцем відкриття (закриття) рахунків у триденний термін. Відповідно до чинного законодавства на банки також покладаються обов'язки виконувати доручення платників щодо перерахування податків, зборів (обов'язкових платежів). Разом з тим Законом України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" передбачено відповідальність банків за порушення термінів зарахування податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів усіх рівнів, а також платників податків – за несплату або не своєчасну сплату податкових зобов'язань. Якщо терміни зарахування податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів було порушено з вини банку, такий банк несе відповідальність за порушення порядку своєчасного та повного внесення податку, збору (обов'язкового платежу), а саме: сплачує пеню за кожен прострочений день, враховуючи день сплати, в розмірах, встановлених для відповідного податку, збору (обов'язкового платежу), а також несе іншу відповідальність, встановлену даним Законом. При цьому платник податків звільняється від відповідальності за несвоєчасне або неповне зарахування відповідних платежів до бюджетів, з урахуванням нарахованої пені або штрафних санкцій.

Поряд з цим банки зобов'язані вести податковий облік та звітність. Адже податковий облік – це сукупність облікових процедур, які здійснюються з метою правильного і достовірного складання податкової звітності.

Таким чином, підкреслюється принципове значення податкової звітності як узагальненої інформації щодо величини нарахованих податків, що може використовуватись як керівництвом банку для аналізу, так і податковими органами для контролю.

Ведення податкового обліку в банку дає змогу скласти податкову звітність. Порядок складання декларації про прибуток банку та інших форм звітності з питань оподаткування встановлюється Державною податковою адміністрацією України. Достовірність даних податкової звітності підтверджується підписами керівника банку і головного бухгалтера та засвідчується печаткою. Отже, банки (як і інші суб'єкти господарювання) подають податкову звітність у формі податкових декларацій та розрахунків. Податкова декларація, розрахунок – документ, що подається платником податків до контролюючого органу в строки, встановлені законодавством, на підставі якого здійснюється нарахування та сплата податку;

Згідно з діючим законодавством контролюючими органами є:

- митні органи – стосовно акцизного збору, податку на додану вартість, ввізного та вивізного мита, інших податків і зборів, які справляються при ввезенні (вивезенні) товарів і предметів на митну територію України;
- органи Пенсійного фонду України – стосовно збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- органи фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування – стосовно внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- податкові органи (орган Державної податкової служби України) – стосовно податків і зборів (обов'язкових платежів), які справляються до бюджетів та державних цільових фондів.

§ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ ТА ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ

Національним банком України відповідно до Закону України “Про Національний банк України” та законів України з питань оподаткування з метою вдосконалення організації сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) у системі Національного банку України розроблено “Правила організації сплати податків і зборів (обов'язкових платежів)”.

Отже, згідно зі статтею 72 Закону України “Про Національний банк України” Національний банк сплачує податки відповідно до законів України з питань оподаткування.

Принципи побудови системи оподаткування в Україні, податки і збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також права, обов'язки і відповідальність платників визначені

в Законі України “Про систему оподаткування” та в інших законах України з питань оподаткування.

Відповідно, суми податків і зборів (обов’язкових платежів) зараховуються до Державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів у порядку і за таких умов, які визначаються законами України про оподаткування.

Місцеві податки і збори (обов’язкові платежі), механізм справляння та порядок їх сплати встановлюються сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України.

Види податків і зборів (обов’язкових платежів), що сплачуються Національним банком України. Національний банк України, його територіальні управління, структурні одиниці, спеціалізовані підприємства та навчальні заклади, відповідно до статей 5, 23 та 72 Закону України “Про Національний банк України” і статей 14 та 15 Закону України “Про систему оподаткування”, ведуть облік, здійснюють нарахування і сплачують такі загальнодержавні та місцеві податки і збори (обов’язкові платежі):

а) перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами;

б) загальнодержавні податки і збори (обов’язкові платежі):

- податок на додану вартість;
- податок на доходи фізичних осіб;
- мито;
- плата (податок) за землю;
- податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Державного бюджету;
- збір за спеціальне використання природних ресурсів;
- збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- збір на обов’язкове державне пенсійне страхування;
- плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;
- збір за використання радіочастотного ресурсу України;

в) місцеві податки і збори (обов’язкові платежі):

- комунальний податок;
- податок з реклами;

г) внески на деякі види загальнообов’язкового державного соціального страхування:

- страхові внески у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності;

- страхові внески на випадок безробіття;
- страхові внески від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Обов'язки Національного банку України як платника податків і зборів (обов'язкових платежів). Національний банк України централізовано сплачує перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, з урахуванням фінансових результатів територіальних управлінь, структурних одиниць, спеціалізованих підприємств у порядку, визначеному законами “Про Державний бюджет України” та “Про Національний банк України”, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України наступного за звітним року.

Навчальні заклади Національного банку України, що є юридичними особами, входять до системи Національного банку України і є учасниками єдиного кошторисного процесу Національного банку України, які після закінчення фінансового року перераховують результати своєї фінансової діяльності до Національного банку України, який враховує його в загальній сумі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами до Державного бюджету України.

Національний банк України сплачує до Державного бюджету України податок на додану вартість консолідовано, крім навчальних закладів.

Територіальні управління, структурні одиниці, спеціалізовані підприємства подають до Операційного управління Національного банку України податкову декларацію з податку на додану вартість у визначені терміни відповідно до вказівок Департаменту бухгалтерського обліку.

Навчальні заклади Національного банку України, що є юридичними особами, сплачують податок на додану вартість та подають податкову декларацію з податку на додану вартість відповідно до податкового законодавства України за місцем своєї реєстрації.

Територіальні управління, структурні одиниці, спеціалізовані підприємства та навчальні заклади Національного банку України:

- сплачують загальнодержавні податки і збори (крім податку на додану вартість та перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами) до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів і державних цільових фондів у терміни, встановлені законодавством України;

- сплачують місцеві податки і збори (обов'язкові платежі) до місцевих бюджетів у порядку, визначеному відповідними органами місцевого самоврядування, якими вони встановлюються;
- складають податкову звітність у визначені терміни та забезпечують її зберігання;
- подають до відповідних органів податкові декларації (крім податку на додану вартість) у строки, встановлені законодавством України.

З метою узагальнення інформації про сплату податків і зборів (обов'язкових платежів) щоквартально подається таблиця нарахованих та сплачених податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до вказівок Департаменту бухгалтерського обліку.

Відповідальність Національного банку України як платника податків. Територіальні управління, структурні одиниці, спеціалізовані підприємства та навчальні заклади Національного банку України відповідають за правильність обчислення, своєчасність сплати, правильність оформлення і подання податкових декларацій з податків і зборів (обов'язкових платежів) та додержання вимог законодавства України про оподаткування відповідно до законів України.

До речі, всі структурні підрозділи НБУ, а також територіальні управління, спеціалізовані підприємства відповідають за правильність обчислення, оформлення і подання податкових декларацій з податку на додану вартість до Операційного управління Національного банку України.

Операційне управління Національного банку України відповідає за повноту відображення податку на додану вартість у консолідованій податковій декларації з податку на додану вартість Національного банку України.

При цьому Фінансовий департамент Національного банку України відповідає за визначення та сплату до Державного бюджету України перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами на підставі отриманої звітності від територіальних управлінь, структурних одиниць, спеціалізованих підприємств.

Наразі департамент бухгалтерського обліку Національного банку України відповідальний за організацію сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та дотримання вимог законодавства України з питань оподаткування під час підготовки роз'яснень та методологічних матеріалів.

ВИСНОВКИ

Суспільне призначення податкової системи виявляється в її функціях. Функції оподаткування трансформуються і впливають на кількісні та якісні параметри економічної і фінансової систем. Визначено, що при оподаткуванні задіяні перерозподільча, економічна, контрольна, регулююча та стимулююча функції.

Діючі принципи оподаткування являють собою не щось інше, як розширене трактування класичних принципів оподаткування Адама Сміта.

Діючі функції і принципи оподаткування є ефективними лише завдяки дієвості податкової служби та розробки науково-обґрунтованої системи оподаткування, яка б відповідала реаліям сьогодення, забезпечувала зростання податкових надходжень до бюджету та підвищувала рівень збору податкових платежів. При цьому ефективність оподаткування повинна чітко забезпечувати стимулювання та розвиток виробництва. Цьому повинні слугувати впроваджені ставки податків, механізм їх справляння і пільги щодо оподаткування.

Банки – специфічні підприємства, що отримують в основному доходи у вигляді плати за надання фінансових послуг фізичним і юридичним особам. Отже, як і інші суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку на території України і за її межами, банки зобов'язані сплачувати до бюджету податки та інші обов'язкові платежі, встановлені чинним законодавством.

При цьому Національний банк України централізовано сплачує перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, з урахуванням фінансових результатів територіальних управлінь, структурних одиниць, спеціалізованих підприємств у порядку, визначеному законами “Про Державний бюджет України” та “Про Національний банк України”, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України наступного за звітним року.

Принципи побудови системи оподаткування в Україні, податки і збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також права, обов'язки і відповідальність платників визначені в Законі України “Про систему оподаткування” та в інших законах України з питань оподаткування. Цим принципам оподаткування відповідає діяльність банків і банківської системи України

Відповідно, суми податків і зборів (обов'язкових платежів) зараховуються до Державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів у порядку і за таких умов, які визначаються законами України про оподаткування.

Розділ 3

СИСТЕМА ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ

§ 1. ОПОДАТКУВАННЯ ЯК ФАКТОР БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тематика наукових праць з проблем оподаткування банків майже не розроблена у вітчизняній економічній літературі, проте вагомий внесок здійснено у дослідження питань, пов'язаних із оподаткуванням підприємств та аналізом різних аспектів функціонування системи оподаткування України. Характеристику банку як суб'єкта податкових відносин в Україні розглянуто лише з точки зору юридичної науки [9]. Більше уваги дослідженню специфіки оподаткування окремих банківських операцій і розробці напрямів їх вдосконалення було приділено в роботах російських вчених. У більшості робіт розглядається розвиток системи оподаткування банків та питання податкового стимулювання інвестиційної діяльності банків, яке пропонується здійснювати шляхом надання різноманітних пільг. Водночас об'єктивного аналізу оподаткування як фактора банківської діяльності та оптимізації його впливу до того часу так і не було проведено.

Вплив, що здійснюється оподаткуванням на результати функціонування банків, визнається переважно більшістю науковців. Зокрема, існує думка, що оподаткування належить до прямих зовнішніх факторів, що безпосередньо впливають на напрямки, обсяги та інструменти банківської діяльності.

Значення податків та системи оподаткування як фактора банківської діяльності зумовлене функціями, які вони виконують. В економічній літературі автори називають різні функції податків [88; 92]. Найбільш поширеною є точка зору, що податки виконують дві основні функції, а саме: фіскальну та регулюючу.

З підвищенням ролі держави зростає значення регулюючої функції податків, яка забезпечує гармонізацію інтересів всіх учасників податкових відносин. Ця функція реалізується через вплив податків на різні напрямки діяльності суб'єктів господарювання. Регулююча функція, залежно від наслідків впливу податків на результати діяльності економічних суб'єктів, може розглядатись як стимулююча, якщо окремі параметри певного податку заохочують платника покращувати результати своєї діяльності, або як дестимулююча (у випадку, коли зміна окремих елементів податку призводить до недоцільності з боку платника подальшого розвитку діяльності у відповідному напрямку). Наприклад, при високих ставках податків банки прагнуть мінімізувати

показник прибутку, створюючи штучні витрати. Надання ж пільг, наприклад з оподаткування державних цінних паперів, доходів за кредитами підприємствам пріоритетних галузей економіки тощо, покликане активізувати діяльність банків у вказаних напрямках.

У свою чергу, оподаткування інших господарюючих суб'єктів також впливає на діяльність банків через інші сфери економіки, які безпосередньо не пов'язані з банківською діяльністю. Наприклад, збільшення податкового тиску не тільки на банківські установи, але й на інші юридичні та фізичні особи призводить до зниження їх ділової активності. Відповідно це призводить до зменшення залишків коштів на рахунках господарюючих суб'єктів. Згорання підприємницької активності призводить до збільшення безробіття, а це означає, що зменшуватимуться вклади фізичних осіб.

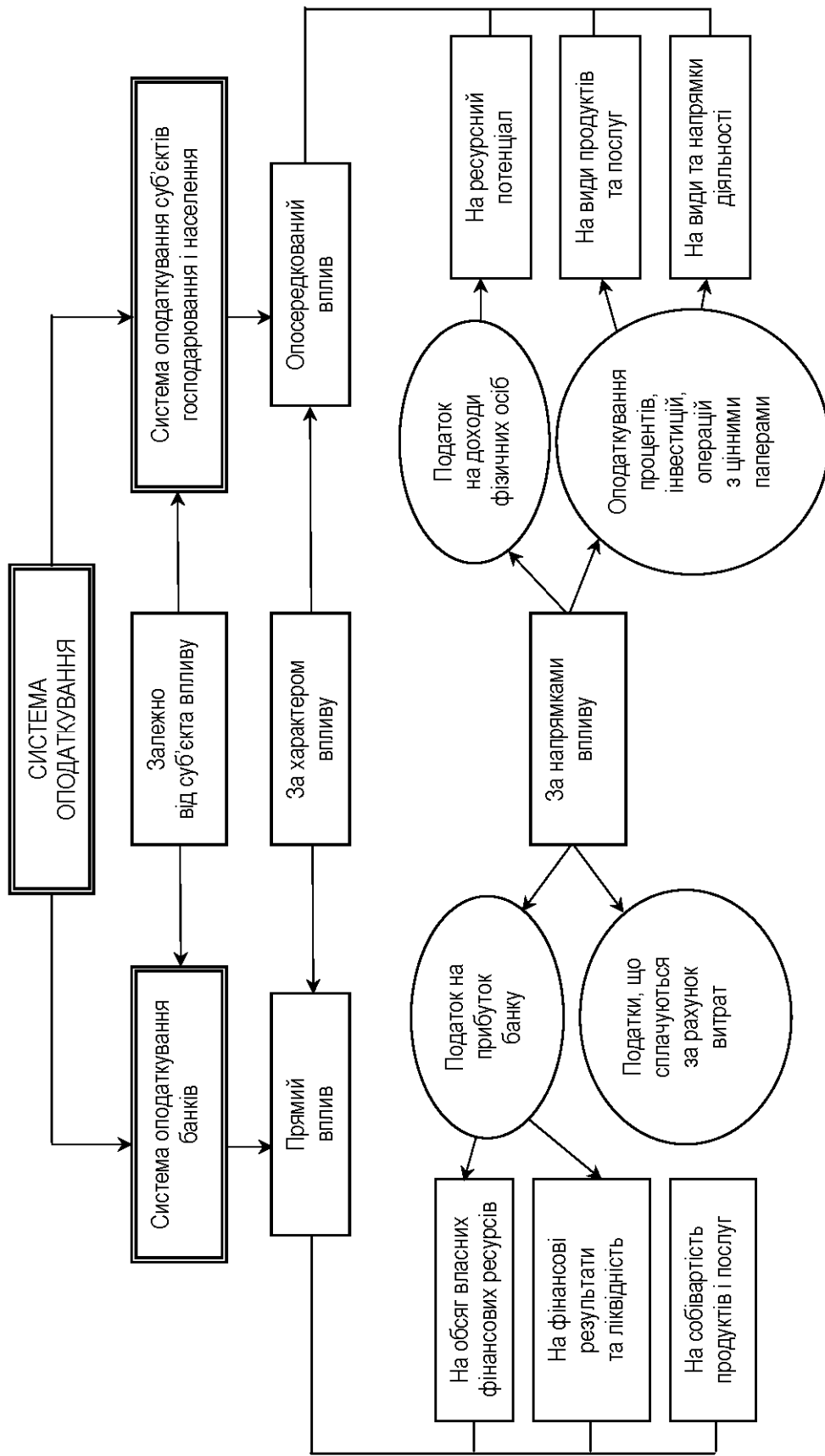
Як правило, реалізація регулюючої функції оподаткування забезпечується прямими податками, які сплачуються при здійсненні виробничого процесу (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств тощо), в той час як непрямі податки (ПДВ, податок з обороту, акциз) здебільшого виконують фіскальну функцію.

З точки зору впливу на діяльність банків найважливіше значення має регулююча функція податків і системи оподаткування в цілому, оскільки саме за її допомогою держава гармонізує свої інтереси з інтересами платників, впливаючи на останніх. Погоджуючись з думкою, що оподаткування має значний вплив як на окремі операції банку, так і на його діяльність в цілому, вважаємо, що оподаткування як фактор банківської діяльності необхідно розглядати як з точки зору можливості його впливу (прямого чи опосередкованого) на діяльність банку, так і з погляду можливості управління ним. Вплив системи оподаткування як економічного фактора діяльності банку показано на рис. 3.1.

Розглядаючи систему оподаткування з позиції її впливу на діяльність банків, необхідно розрізняти систему оподаткування безпосередньо банків (прямий вплив) та систему оподаткування інших суб'єктів господарювання і населення (опосередкований вплив). Залежно від характеру впливу напрямки та наслідки впливу системи оподаткування на діяльність банку будуть різними.

Аналіз прямого впливу системи оподаткування як фактора діяльності банків в Україні потребує вивчення досвіду розвинутих країн, податкові системи яких мають багаторічну історію. Досвід нашої держави щодо цих питань обмежений, оскільки в умовах адміністративної економіки відносини між державою та підприємствами базувались на прямому вилученні частини їх доходів до бюджету.

Рис. 3.1. Напрямки впливу системи оподаткування на параметри банківської діяльності

У розвинутих країнах система банківського оподаткування, як правило, пов'язана з загальною системою оподаткування корпорацій. Наприклад, в Японії законодавчо встановлено, що банки сплачують такі податки: корпоративний податок на прибуток, місцевий податок на прибуток, місцевий душовий податок, ставки яких відповідно становлять 37,5, 12,6, 7,76 % [98].

Як бачимо з табл. 3.1, ставка оподаткування з податку на прибуток в середньому для банків становить приблизно 35 % та варіюється в діапазоні від 21 до 53 %.

Таблиця 3.1

Максимальні ставки основних податків, сплачуваних банками у різних країнах, 2006 р.

Країна	Податок на додану вартість	Податок на прибуток підприємств	Відрахування до соціальних фондів (роботодавців і працівників)
Франція	19,6	42,0	56,3
Німеччина	16,0	45,0	38,2
Норвегія	23,0	21,0	24,5
Великобританія	18,0	33,0	15,6
Австрія	20,0	34,0	41,8
Швеція	25,0	28,0	32,3
Іспанія	16,0	35,0	38,7
Італія	20,0	53,0	57,9
Україна	20,0	25,0	39,6
Канада	7,0	29,0	14,8
Японія	3,0	38,0	31,5
Австралія	32,0	36,0	0,0

В Італії система оподаткування банків дещо інша: банки сплачують податок на прибуток корпорацій (36 %) та місцевий податок (17 %). У Франції банки сплачують податок з корпорацій, що дорівнює 34 % нерозподіленого прибутку, та 42 % з прибутку, що виплачується у вигляді дивідендів. Законодавчо встановлено, що податок на додану вартість не стягується з основних видів банківських доходів (процента, комісії та ін.), але він сплачується у розмірі 19,6 % з прибутку від операцій лізингу, торгівлі дорогоцінними металами, трастових операцій та зберігання цінностей у сейфах. У Великобританії, відповідно до національного законодавства, банки сплачують податок у розмірі

33 % від загального прибутку від внутрішніх та зовнішніх операцій. У США, як і в більшості західноєвропейських країн, банки підпорядковуються загальному закону про оподаткування корпорацій. Ставка федерального податку на прибуток становить 34 % [16; 149].

Традиційно корпоративний податок або інші податки на прибуток компаній, що містять усі види оподаткування прибутку на центральному і місцевому рівнях та засновані на вилученні за встановленими ставками частини чистого прибутку, розглядаються як основна форма оподаткування. Однак насправді частка податків на прибуток компаній у загальній сумі податків відносно невелика і становила останнім часом близько 8-10 % у США, близько 5-7 % у Великобританії і близько 5 % у Німеччині [15]. Причому можна простежити загальну тенденцію до зниження ставок податків з одночасною відміною податкових пільг, бо вважається, що вони впливають на прийняття рішень щодо інвестицій.

Щодо непрямих податків, то для більшості країн характерне часткове звільнення від оподаткування банківських, страхових і фінансових послуг. Частка непрямих податків у загальній сумі податкових надходжень становить: у США – 8-9 %, у Великобританії – більш 20 %, у Франції – більш 41 %.

Таким чином, можемо говорити про те, що держава в розвинутих країнах світу не розглядає компанії (зокрема і банки) як основні джерела доходів бюджету, тому що великі податкові ставки корпоративного податку призводять до уповільнення економічного зростання і, як наслідок, до зниження доходів самого бюджету в перспективі.

Характерною рисою систем оподаткування в розвинутих країнах світу є застосування єдиного корпоративного податку – загального для банків і підприємств. Можливість застосування єдиного податку пояснюється використанням загальних принципів для розрахунку податку на прибуток компаній і банків. Насамперед, це стосується системи віднесення витрат на зменшення об'єкта оподаткування, що застосовується для розрахунку податкової бази. Основними вирахуваннями за корпоративним податком на прибуток є заробітна плата працівників, витрати на ремонт, безнадійні борги, рентні платежі, сплачені податки (регіональні і місцеві), проценти за кредит, амортизаційні відрахування, витрати на рекламу, внески в пенсійні фонди, збитки від стихійних лих, благодійні внески та інші. З них найбільше значення мають:

- амортизаційні відрахування. Головним завданням амортизаційних відрахувань є забезпечення повної заміни капітальних активів після закінчення терміну їх корисного використання, розрахованого з урахуванням фізичного і морального зносу;

- витрати на створення резервів і фондів. Крім амортизаційних відрахувань, до витрат належать відрахування на створення цілого ряду резервів і фондів, а саме: під знецінення запасів, на сумнівних боржників, на майбутні збитки тощо, усього більш 15-25 видів відрахувань. Найбільш широке застосування резервні фонди одержали в Німеччині, що створюються з метою компенсації інфляційного зростання цін на сировину, матеріали, енергію; коштів, отриманих компанією в результаті зміни оцінної вартості майна. Інша група резервів формується з метою покриття майбутніх витрат і збитків. Збільшення відрахувань у резервні фонди призводить до зменшення розмірів оподаткованого прибутку;
- витрати на покриття збитків. У разі виникнення операційних збитків більшість країн надає компаніям можливість зменшувати оподатковуваний прибуток як за наступні періоди, так і за попередні. Для банків операційні збитки, що належать до витрат за кредитами, можуть бути рознесені на десять попередніх років, а потім на п'ять наступних.

Підсумовуючи вищевикладене, відзначимо характерні особливості сучасної практики оподаткування банків у розвинутих країнах світу:

- низька питома вага податків, що сплачуються підприємствами (зокрема банками), у загальній сумі податкових надходжень до бюджету;
- застосування єдиного податку на прибуток для підприємств і банків;
- широке застосування податкових вирахувань на суму амортизаційних відрахувань, для створення резервних фондів, для покриття збитків;
- звільнення від оподаткування непрямими податками операцій, пов'язаних із банківською діяльністю.

Щодо системи оподаткування банків в Україні можемо відзначити наявність всіх вищеперерахованих особливостей, що дає підстави говорити про відповідність її практиці розвинутих країн.

Як прямий фактор система оподаткування банків впливає на такі показники їх діяльності, як фінансові результати діяльності, витрати та собівартість продуктів і послуг. Витрати зі сплати податків впливають як на ліквідність банку (внаслідок того, що вони сплачуються за рахунок коштів, що знаходяться на кореспондентському рахунку), так і на розмір власних коштів (внаслідок того, що податки, як і будь-які витрати, призводять до зменшення прибутку, а отже, і розміру капіталу банку).

Крім оподаткування діяльності власне банків, на стабільне функціонування банківської системи значний вплив здійснює і порядок

оподаткування підприємств і населення як клієнтів банків, яке також визначає активність банків в тих або інших сферах, в чому і полягає опосередкований вплив оподаткування як фактора банківської діяльності.

Дослідження особливостей оподаткування в розвинутих країнах дозволило виділити в системі податків, що сплачують фізичні та юридичні особи, ті, що мають найбільш істотне значення з точки зору впливу на діяльність банків, а саме:

- порядок оподаткування підприємств і фізичних осіб. Об'єктом оподаткування прибутковими податками є чистий прибуток або дохід. У результаті після сплати податків у платників залишається значна частина зароблених коштів, що можуть використовуватися не тільки на поточне споживання, але і для заощаджень. Відповідно збільшується обсяг залучених банками коштів;
- надання можливості відносити на витрати, що зменшують оподатковуваний прибуток, проценти за кредитами. Компанії відносять на витрати всі проценти, незалежно від напрямку використання кредиту. Подібне право, як правило, мають і фізичні особи. У багатьох країнах фізичним особам – платникам податків – надається податкова знижка на суму виплачених ними процентів за кредитами, отриманих з метою виробничих інвестицій. У ряді країн застосовується різний податковий режим для окремих видів процентних платежів. В Японії, наприклад, проценти за кредитами для ділових цілей звільняються від оподаткування, але проценти за кредитами, отриманими для покупки облігацій, не звільняються від оподаткування. У США не оподатковуються проценти, сплачувані за іпотечними кредитами;
- звільнення від оподаткування доходів від вкладень коштів у певні об'єкти інвестицій. У ряді країн пільги надаються платникам податків, що вкладають кошти в державні банки, беруть участь у національних планах заощаджень (проценти за такими внесками не обкладаються податком). В інших країнах діє граничний розмір пільги і чітко обумовлені види фінансових інструментів, проценти за якими звільняються від оподаткування. Як правило, ця пільга все більше орієнтується на стимулювання державних програм або участь у них. Так, у Греції не стягуються податки з процентів за державними позиками та депозитами в ощадних банках;
- надання права вираховувати з отриманих доходів суму процентів за емітованими цінними паперами (облігаціями, товарними векселями та ін.). Таке право знижує привабливість кредитів банку, тому

що компанії одержують можливість залучати кошти іншим способом. Банки продовжують брати участь у кредитуванні підприємств через придбання цінних паперів. Однак з позиції банку кредитування являє собою менш ризиковану форму вкладення капіталу, оскільки в процесі кредитування банк підтримує тісні зв'язки з компанією, може контролювати напрямки використання кредиту, надати кредит під заставу майна;

- використання різних схем для запобігання подвійного оподаткування дивідендів. Прибуток, що розподіляється компанією, може звільнитися від оподаткування на рівні або самої компанії (діє в Греції і Норвегії), або акціонерів (діє або передбачається в Австралії, Данії, Фінляндії, Німеччині, Італії). Дана знижка має, як правило, обмежений характер. Застосування подібних схем робить більш ефективним залучення ресурсів через емісію акцій і знижує привабливість банківських кредитів.

Визначивши основні елементи, можемо окреслити напрями опосередкованого впливу оподаткування на діяльність банків. Через оподаткування доходів фізичних осіб податкова система впливає на реальний та потенційний обсяг залучених ресурсів банку, а за допомогою реалізації системи податкових пільг та знижок при оподаткуванні процентів за кредитами, інвестиційних вкладень, цінних паперів – на структуру продуктів та послуг, що надаються банком, а також на вибір тих чи інших напрямків діяльності, які має намір розвивати банк.

Функції, що виконуються банком в системі податкових відносин, формують відповідне податкове поле, яке і визначає значною мірою можливість управління оподаткуванням як фактором діяльності (мінімізація або оптимізація як прямого, так і опосередкованого впливу). Податкове поле визначається сукупністю податків і зборів, що сплачуються банком (за рахунок власних коштів чи за дорученням та рахунок інших осіб), із характеристикою їх параметрів (об'єкт оподаткування, ставка податку, термін сплати, податкові пільги). Податкове поле, в якому функціонує банк, наведено в таблиці 3.2.

Складність урахування податкового фактора в управлінні зумовлюється тим, що діяльність банків, з одного боку, регулюється і регламентується спеціальним банківським законодавством, а також безпосередньо Національним банком України, зокрема щодо ведення банківських операцій і бухгалтерського обліку, а з іншого – питання оподаткування банків знаходяться в компетенції Державної податкової служби України, яка контролює дотримання податкового законодавства.

Основні податки та збори у складі податкового поля банку

Функції банку в податкових відносинах	Види податків та зборів згідно зі ст. 14 закону [84]		
	Загальнодержавні податки	Загальнодержавні збори та обов'язкові платежі	Місцеві податки
Платник податків	<p>ПДВ.</p> <p>Податок на прибуток підприємств.</p> <p>Державне мито.</p> <p>Плата за землю.</p> <p>Податок із власників транспортних засобів.</p> <p>Податок на нерухоме майно</p>	<p>Збір на державне пенсійне страхування; збір на обов'язкове соціальне страхування; збір на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття – нараховуються і сплачуються за рахунок фонду оплати праці.</p> <p>Збір на обов'язкове пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій – купівлі готівкової іноземної валюти</p> <p>Збір на обов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві</p> <p>Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності (торгівлю іноземною валютою)</p> <p>Рентні платежі</p> <p>Збір до фонду гарантування вкладів фізичних осіб</p>	Комунальний податок
Податковий агент	<p>Податок на дивіденди.</p> <p>Податок на доходи фізичних осіб</p>	<p>Збір на державне пенсійне страхування; збір на обов'язкове соціальне страхування; збір на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття – нараховуються і утримуються із заробітної плати працівників банку.</p> <p>Збір на обов'язкове пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій – купівлі готівкової іноземної валюти</p>	Не сплачують

Крім того, необхідно зазначити, що банки виділяються в особливу групу учасників податкових відносин. З одного боку, банки є юридичними особами, а отже, платниками більшості податків. На загальних

підставах вони здійснюють платежі до бюджету. З іншого боку, вони є посередниками між державою і платниками податків, оскільки, відповідно до чинного законодавства, на банки покладаються обов'язки виконувати доручення платників щодо перерахування податків, зборів (обов'язкових платежів) до відповідних бюджетів. У цьому разі від банків значною мірою залежить повнота сплати податків іншими платниками.

Особлива роль банків як учасників податкових відносин полягає ще і в тому, що податкове законодавство покладає на них обов'язки з попередження податкових правопорушень іншими платниками податків.

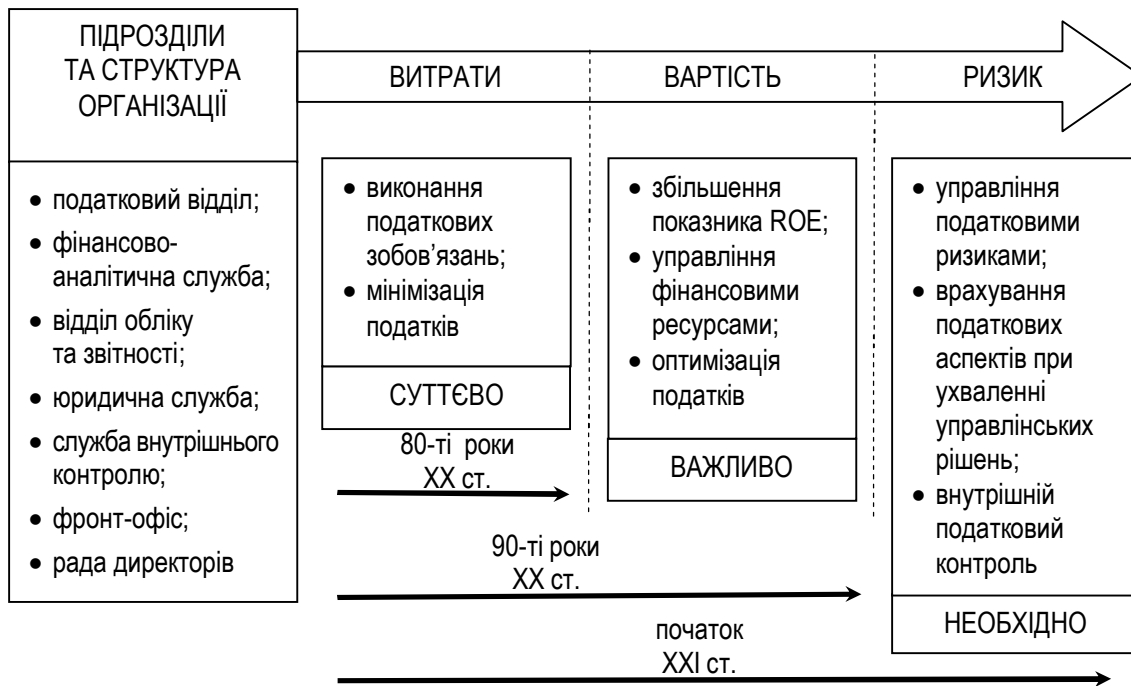
Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що оподаткування належить до групи зовнішніх економічних факторів банківської діяльності, на який банк не може активно впливати, а має пристосовуватися. Оподаткування є суттєвим фактором банківської діяльності, який поряд і в безпосередньому взаємозв'язку з іншими факторами здійснює як прямий, так і опосередкований вплив на діяльність банків. Залежно від суб'єкта впливу необхідно виділяти систему оподаткування власне банку, яка прямо впливає на фінансові результати, ліквідність, власні кошти, собівартість продуктів та послуг банку, систему оподаткування інших суб'єктів господарювання та фізичних осіб – контрагентів банку, яка, в свою чергу, опосередковано впливає на види продуктів та послуг, що надаються банком, ресурсний потенціал, розвиток напрямків діяльності банку.

Банки в системі оподаткування виконують функцію платників податків, податкових агентів, а також посередників між державою та іншими платниками податків в перерахуванні податків та зборів до бюджету та державних цільових фондів. Функції, що покладаються на банки податковим законодавством, формують і відповідне податкове поле, що і визначає можливості управління оподаткуванням як фактором діяльності банку.

§ 2. СУТНІСТЬ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ОСНОВИ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

Необхідність урахування податкових факторів у процесі управління діяльністю організації визнається як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями і практиками [15; 38; 41; 76; 153]. У зарубіжних країнах погляди на роль оподаткування в діяльності організації істотно змінилися за останні три десятиліття (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Розвиток поглядів на роль оподаткування в управлінні організацією [13; 152]

У 80-х роках XX ст. податки розглядалися як витрати на ведення бізнесу, компанії намагалися їх мінімізувати, не порушуючи податкове законодавство. У 90-х роках XX ст. прагнення збільшити вартість бізнесу для інвесторів викликало коригування завдань, що стоять перед компаніями. На додаток до процесу обчислення і сплати податків оподаткування почало враховуватися в процесі управління фінансовими ресурсами як один із факторів, що впливають на вартість компанії.

На початку XX ст. на перший план виходить висока чутливість бізнесу до різних ризиків, зокрема податкових. Збільшення міжнародних трансакцій, ускладнення податкового законодавства, значні санкції і навіть банкрутство у разі виявлення ухилення від податків, нарешті, збитки, що завдаються репутації банку судовими розглядами, – все це викликає необхідність вивчення оподаткування як сфери потенційних ризиків для банку.

На сьогодні податковий аспект присутній в будь-якому сегменті управління фінансами банку, впливає на всі ключові фінансові рішення. У зв'язку з цим система управління податковим фактором у процесі прийняття управлінських рішень повинна стати невід'ємною частиною системи фінансового менеджменту в банку, враховуючи його цілі та завдання. У сучасній економічній літературі дана система, як правило, визначається як податковий менеджмент або корпоративний податковий менеджмент.

На думку авторів підручника “Податкове планування” О.С. Вилкової та М.В. Романовського [24], впровадження такого механізму управління податками, як податковий менеджмент найбільш потребують такі основні групи організацій:

- великі корпоративні структури, що мають широку мережу філій, дочірніх та асоційованих компаній, де виникають додаткові завдання, пов’язані з оптимізацією оподаткування;
- новостворені приватні підприємства та компанії, що потребують визначення майбутніх напрямків діяльності, планування та оцінки майбутніх доходів та витрат, суттєвий вплив на які здійснюють податки;
- приватизовані підприємства, що потребують перегляду застарілих підходів та впровадження нових систем управління фінансами, витратами і податками, зокрема;
- малі підприємства, що можуть застосовувати різні схеми оподаткування (загальну чи спрощену).

Враховуючи особливості функціонування та організаційної структури банків, їх можна віднести майже до кожної із наведених груп. Тобто, можемо говорити про необхідність розробки та впровадження в банку такої складової системи фінансового менеджменту, як управління податковою діяльністю банку в цілому і управлінні податковими ризиками зокрема. Під податковою діяльністю банку маємо на увазі діяльність, пов’язану з формуванням і оптимізацією податкової бази за всіма видами податків; стратегічним і оперативним податковим плануванням; розробкою облікової політики з урахуванням оподаткування; податковим обліком; підготовкою і поданням податкової звітності; контролем дотримання графіків податкових платежів; відносинами з податковими та контролюючими органами. У рамках фінансового управління податкова діяльність може бути розглянута як діяльність з використанням спеціальних методів для забезпечення найбільш ефективних результатів діяльності банку і його взаємовідносин з державою з урахуванням впливу оподаткування.

Питанням податкового менеджменту присвячено значну кількість праць зарубіжних і вітчизняних вчених. Проте переважну більшість наукових досліджень вітчизняних авторів присвячено проблемам управління податковими платежами на підприємствах, а проблеми формування системи податкового менеджменту в банках залишаються найменш дослідженими. Серед наукових робіт відомих українських науковців на особливу увагу заслуговують праці Ю.Б. Іванова [60], А.І. Крисоватого та А.Я. Кізими [79], які визначають поняття, об’єкт, предмет і методи податкового менеджменту, розрізняючи при цьому державний податковий менеджмент та корпоративний податковий менеджмент.

Як окрема галузь знань податковий менеджмент виник на початку ХХ століття і відтоді набув широкого розвитку в розвинутих країнах світу як наука і практика управління фінансовими ресурсами і відносинами, що охоплюють систему принципів, форм і прийомів регулювання економіки за допомогою податків. Як відомо, у західній практиці на рівні господарюючих суб'єктів у рамках функції фінансового планування відбулось виділення функції податкового планування, оскільки податки є суттєвою статтею витрат. Розвиток податкової системи, значний обсяг податкового законодавства, наслідки податкових помилок призвели до виділення податкового менеджменту в окрему підсистему управління. За аналогією з фінансовим менеджментом податковий менеджмент виник спочатку в господарському середовищі, тобто в практичній діяльності, і лише згодом з'явилися спроби теоретичного узагальнення і розвитку цієї сфери знань.

Відомі автори наукових праць та дисертаційних досліджень у цілому дають схожі визначення поняття “податковий менеджмент”. Так, Д.Г. Черник пише, що “податковий менеджмент як управління всіма податковими платежами з метою їх оптимізації є невід'ємною складовою управління будь-якою компанією” [144]. Такої ж точки зору дотримується і Ю.В. Півняк, відзначаючи, що “податковий менеджмент є частиною системи управління підприємством, яка відповідає за управління оподаткуванням підприємства” [111].

Ю.Б. Іванов розглядає корпоративний податковий менеджмент як управління всією роботою, пов'язаною з обчисленням та сплатою податкових зобов'язань на рівні підприємства як платника податків та зборів, визначаючи таку роботу, як податкову політику підприємства [60]. На його думку, податковий менеджмент – це управління податковою політикою підприємства.

Спрямування податкового менеджменту на реалізацію податкової політики підкреслює і К.А. Кантирєв [66]. За його визначенням, “податковий менеджмент – це елемент загальної системи управління, що відповідає за виконання податкових зобов'язань та реалізацію податкової політики організації”.

Як свідчать вищенаведені визначення, автори визнають податковий менеджмент складовою системи управління організацією в цілому, що відповідає за реалізацію податкової політики та забезпечує виконання податкових зобов'язань. На нашу думку, таке визначення податкового менеджменту має узагальнюючий характер і може використовуватись як визначення у широкому розумінні.

Більш точно визначення податкового менеджменту знаходимо у Є.М. Євстігнеєва [42], який акцентує увагу на тому, що “корпоративний

податковий менеджмент – складова управління фінансами господарського суб’єкта, законний засіб зменшення податкового навантаження платника податків”. Тобто, йдеться про складову саме фінансового менеджменту, оскільки система оподаткування суттєво впливає на обсяг саме фінансових ресурсів організації. Крім того, кінцева мета податкового менеджменту визначається через зменшення податкового навантаження.

Проте, на нашу думку, найбільш вдале визначення наводить Г.М. Шерешевська. Вона висловлює думку, що “податковим менеджментом є безперервний управлінський процес, спрямований на побудову системи, що забезпечує найбільш оптимальне податкове навантаження в поєднанні з реалізацією цілей організації” [146]. Отже, податковий менеджмент розглядається як процес, який спрямовано не на мінімізацію сум податків, а на оптимізацію фінансово-господарської діяльності організації, при цьому не має значення, чи є метою діяльності організації досягнення максимального прибутку, чи ні, оскільки мінімізація податків не завжди сприятиме досягненню стратегічних цілей організації.

Слушним є висновок В.А. Горба [32], який акцентує увагу на тому, що “податковий менеджмент – сукупність принципів, методів, засобів і форм управління процесом оподаткування підприємства, розроблених і застосовуваних з метою оптимізації податкового навантаження й на цій основі підвищення ефективності виробництва та збільшення прибутку (рентабельності)”. Цінність даного визначення полягає в тому, що податковий менеджмент характеризується як система елементів (принципів, методів, засобів та форм управління), а також уточнюються його кінцеві цілі (збільшення прибутку та підвищення ефективності виробництва).

Стосовно структури податкового менеджменту, то тут нашої уваги заслуговує на існування різних підходів щодо поділу системи на складові (табл. 3.3). Так, виділяючи об’єкт податкового менеджменту, автори визначають його і як податкову політику, і як податковий аспект управлінських рішень, і навіть діяльність у цілому.

Коло вирішуваних завдань податкового менеджменту окреслюється, починаючи від оптимізації податкової політики, до підвищення рентабельності діяльності та розвитку відносин з клієнтами.

Наведена в таблиці 3.3 порівняльна характеристика підходів переконує, що визначення функцій податкового менеджменту також залишається невирішеною проблемою. Проте слід відзначити єдність авторів у виділенні таких функцій, як податкове планування, податковий облік і податковий контроль.

Підходи щодо визначення елементів системи податкового менеджменту

Автор	Українські науковці щодо корпоративного податкового менеджменту			Російські науковці щодо податкового менеджменту банку		
	Іванов Ю.Б., Карпова В.В., Карлов Л.Н.	Крисоватий А.І., Кізима А.Я.	Півняк Ю.В., Горб В.А.	Борисов О.І.	Леушев А.А.	Кантирєв К.А.
Завдання	Оптимізація податкової політики підприємства	Оптимізація податкових платежів та збільшення прибутковості	Оптимізація податкового навантаження з метою збільшення прибутку / рентабельності	Врахування податкових ризиків при ухваленні управлінських рішень	Оптимізація способів використання наданих законодавством прав з виконання податкових зобов'язань	Розвиток відносин з клієнтами
Об'єкт	Податкова політика підприємства	Діяльність підприємства в цілому (зокрема і щодо податкових платежів)	Оподаткування як потік, податкова політика підприємства	Податковий аспект управлінських рішень	Податковий механізм діяльності банку	Продукти та послуги банку
Інструменти (функції)	Податкове планування, податковий облік і розрахунок податкових платежів, бюджетування податків	Податкове планування, податкове прогнозування, податкове регулювання, податковий контроль	Податкове планування, бухгалтерський і податковий облік, мотивація працівників, податковий контроль	Податкова стратегія, податкове планування, податкове регулювання, податковий контроль	Організація і координація, податковий аналіз, податкове планування і прогнозування, податковий облік, податковий контроль	Податкова стратегія, податковий маркетинг, обліково-звітний процес, організаційна структура

На нашу думку, такий перелік функцій більш доцільний (за умови врахування ще й податкового аналізу), оскільки визначає функції податкового менеджменту відповідно до функцій загальної теорії менеджменту. Будучи однією із галузей управлінської діяльності, податковий менеджмент повинен відповідати вимогам, які висуваються до менеджменту взагалі.

Банк як суб'єкт господарювання належить до категорії складних систем, тому питання оцінки ефективності його діяльності і організації управління повинні вирішуватися на основі комплексного підходу. Для формування теоретичної основи системи податкового менеджменту банку ми об'єднали теорію податкового менеджменту і засади системного аналізу та процесного підходу.

Процесний підхід розглядає управління як серію взаємопов'язаних дій (функцій управління), які реалізуються у певній послідовності. Об'єктом досліджень процесного підходу є безперервний процес виконання взаємопов'язаних функцій управління організацією. При цьому під процесом мають на увазі логічну послідовність дій, тривалу у часі, що призводить до послідовної зміни проміжних станів системи, в якій цей процес протікає, і перетворює початкові (вхідні) ресурси в кінцеві (вихідні або результати) [188].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що кожен процес, незалежно від його виду й типу, відбувається всередині якоїсь системи. Здійснюючись всередині системи, процеси неминуче призведуть до її зміни. Аналогічно тому, як поняття “процес” асоціюється з динамікою, поняття “система” асоціюється з організацією. Найбільш популярним і максимально універсальним є таке визначення: “система – множина елементів, що перебувають у відносинах і взаємозв'язках один з одним, які утворюють певну цілісність, єдність” [188]. Для вирішення завдань даного дослідження доцільно навести більш точне визначення поняття системи як сукупності взаємопов'язаних між собою та з зовнішнім середовищем елементів і частин, функціонування яких спрямоване на одержання конкретного результату. Саме одержання конкретного результату і є метою створення системи.

Повертаючись до визначення податкового менеджменту в банку, необхідно звернути увагу на те, що йому властиві всі характеристики системи: наявність елементів, взаємозв'язків між ними, здатність до саморозвитку, а також нерозривний зв'язок із зовнішнім середовищем, у відносинах з яким система виявляє свою цілісність. Крім того, можна констатувати, що податковому менеджменту притаманні всі властивості процесу. Вхідними ресурсами податкового менеджменту як процесу

є законодавче, нормативне, інформаційне та кадрове забезпечення. Результатом податкового менеджменту як процесу є організація правильного і достовірного розрахунку та сплати податків, забезпечення оптимального співвідношення податкового навантаження і допустимих податкових ризиків відповідно до цілей і завдань банку.

Слід зазначити, що податковий менеджмент є підсистемою фінансового менеджменту банку, оскільки є його структурним елементом. При цьому, будучи складовою частиною системи фінансового менеджменту, податковий менеджмент займає в ній специфічне місце, що зумовлене тим, що податковий аспект присутній у будь-якому сегменті управління фінансами банку. Оскільки податкові відносини як складова частина фінансових виникають на перерозподільній стадії відтворювального процесу і є завершальною ланкою будь-якого управлінського рішення, податковому менеджменту як складовій фінансового менеджменту властива обмежена самостійність. Податковий менеджмент проявляється тільки в процесі здійснення відповідних дій і рішень. Таким чином, податковий менеджмент, не маючи чітко самостійного характеру, істотно впливає на прийняття управлінських рішень і сприяє підвищенню ефективності діяльності банку. До того ж податкова економія збільшує власні фінансові ресурси банку, тому кінцевою метою податкового менеджменту є не тільки і не стільки оптимізація податків, а в межах досягнення основних цілей діяльності банку – підвищення його фінансової стійкості.

Систему податкового менеджменту в банку, виходячи з основних функцій банку як учасника податкових відносин, на нашу думку, необхідно розглядати як поєднання двох підсистем – підсистеми податкового менеджменту банку як платника податків та підсистеми податкового менеджменту банку як податкового агента, кожній з яких властиві свої завдання, об'єкти та інструменти.

Узагальнюючи і систематизуючи дослідження в сфері податкового менеджменту, пропонуємо власне бачення питань організації і функціонування системи податкового менеджменту в банку, яка наведена в таблиці 3.4.

Для розкриття сутності податкового менеджменту банку необхідно визначити суть і значення кожного елемента. Управлінська діяльність містить процедури дослідження об'єкта (побудову його моделі), аналізу ситуації (пошук протиріч в об'єкті та його зовнішньому середовищі, що перешкоджають функціонуванню), формування мети і завдань управління, планування, контролю та інші.

Система податкового менеджменту банку

Підсистема	Завдання	Об'єкт	Суб'єкт	Інструменти	Забезпечення
Банк – платник податків	<ul style="list-style-type: none"> - оптимізація податкового навантаження; - управління податковими витратами; - розробка облікової політики та правил податкового обліку; - виявлення, оцінка та мінімізація податкових ризиків; - узгодження заходів податкового менеджменту з фінансовою стратегією банку; - контроль за своєчасністю, повнотою та правильністю розрахунків податків і поданням звітності; - аналіз та оцінка ефективності заходів податкового менеджменту 	<p>Податкова діяльність банку – діяльність, пов'язана з формуванням податкових баз; оптимізацією податкового навантаження; оцінкою податкових ризиків; розробкою облікової політики; підготовкою і поданням податкової звітності; контролем дотримання графіків податкових платежів; відносинами з податковими та контролюючими органами</p>	<p>Окремі відповідальні особи (юристи, бухгалтери, аналітики, менеджери) або окремих структурний підрозділ (податкового менеджменту), на якому покладено відповідні обов'язки і які забезпечують управління податковою діяльністю банку та інших суб'єктів оподаткування</p>	<ul style="list-style-type: none"> - податкове планування; - податковий облік та облікова політика; - податковий аналіз; - податковий контроль 	<ul style="list-style-type: none"> - законодавче забезпечення (закони України, постанови Кабінету Міністрів та НБУ, накази і листи ДПАУ); - нормативне забезпечення (внутрішні положення банку, інструкції, методичні вказівки, нормативи); - інформаційне забезпечення (дані фінансового та податкового обліку, податкового аналізу, показники фінансової та управлінської звітності)
Банк – податковий агент	<ul style="list-style-type: none"> - розробка правил податкового обліку; - контроль за своєчасністю, повнотою та правильністю розрахунків податків і поданням звітності; - виявлення, оцінка та мінімізація податкових ризиків, пов'язаних з діяльністю банку як податкового агента 	<p>Податкова діяльність інших суб'єктів оподаткування (клієнтів, працівників, акціонерів тощо)</p>	<p>забезпечують управління податковою діяльністю банку та інших суб'єктів оподаткування</p>	<ul style="list-style-type: none"> - податковий облік; - податковий аналіз; - податковий контроль 	<ul style="list-style-type: none"> - інформаційне забезпечення (дані фінансового та податкового обліку, податкового аналізу, показники фінансової та управлінської звітності)

Для ефективного функціонування будь-якої системи необхідно, щоб процеси, що в ній відбуваються, були спрямовані на вирішення певних завдань. Управління всіма напрямками діяльності банку повинне бути зорієнтоване на досягнення стратегічних цілей і завдань. Сам же податковий менеджмент є складовим елементом системи управління банком, тому цілі і завдання функціонування і розвитку банку в цілому є визначальними для цілей і завдань податкового менеджменту, а останні повинні забезпечувати оптимальні умови для досягнення перших.

Виходячи із необхідності мінімізації негативного впливу оподаткування, основною метою впровадження податкового менеджменту в банку є розробка комплексної системи управління податковою діяльністю, що забезпечить досягнення оптимального рівня податкового навантаження в контексті стратегічних цілей розвитку банку.

З урахуванням поставленої мети серед найважливіших завдань податкового менеджменту банку можна виділити такі:

- визначення цілей і завдань податкового менеджменту на поточному етапі і на перспективу (тактичні і стратегічні завдання);
- вибір податкової стратегії за напрямками діяльності;
- визначення оптимального податкового навантаження і допустимих податкових ризиків;
- розробка облікової політики з урахуванням оподаткування;
- розробка правил і методів формування звітних даних, групування фінансової інформації, необхідної для достовірного і своєчасного розрахунку податків і забезпечення інформацією зовнішніх і внутрішніх користувачів для здійснення податкового контролю (податковий облік);
- розробка дієвої системи управління податковими витратами банку;
- розробка системи показників для оцінки ефективності податкового менеджменту та податкових наслідків прийнятих управлінських рішень.

Проте необхідно зауважити, що завдання мінімізації податкових ризиків актуальне для обох підсистем податкового менеджменту.

Відповідно, об'єкт управління є в управлінській діяльності об'єктом дослідження, планування, аналізу і контролю. Процедури планування мають своїм об'єктом не об'єкт управління, а дії, здійснені над цим об'єктом; процедури контролю належать як до об'єкта, так і до здійснених дій, засобів та методів їх здійснення.

У філософському розумінні об'єкт – це те, на що спрямовується на основі практики діяльність суб'єкта. Відповідно, об'єктом податкового менеджменту банку можемо визначити податкову діяльність банку як платника податків та діяльність банку як податкового агента.

Дотримання виконання банком функції посередника між іншими платниками податків та державою в перерахуванні податкових платежів до бюджету та державних цільових фондів забезпечується функцією податкового контролю.

Об'єкт податкового менеджменту банку постійно змінюється під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, змінюючи тим самим і сферу діяльності суб'єкта податкового менеджменту. Як суб'єкти податкового менеджменту в банку є окремі відповідальні особи (юристи, бухгалтери, аналітики, менеджери) або окремих структурний підрозділ (податкового менеджменту), на які покладено відповідні обов'язки і які через різні форми управлінської дії, тобто реалізацію функцій податкового менеджменту, забезпечують ефективне управління податковою діяльністю банку.

І об'єкт, і суб'єкт формуються в процесі практичної діяльності і невіддільні один від одного. Отже, процес податкового менеджменту можливий лише за наявності взаємодії суб'єкта та об'єкта, в якій суб'єкт є носієм діяльності, а об'єкт – предметом, на який вона спрямована. Виходячи з цього предметом податкового менеджменту банку є податкове навантаження і податкові ризики. Розглядаючи податкове навантаження банку як предмет податкового менеджменту, необхідно враховувати фактори, що на нього впливають. Найвагомішими з них є елементи податків (об'єкт оподаткування, податкова ставка, податковий період, податкові пільги) та податкова база.

Податкові ризики мають суттєве значення в системі не тільки податкового менеджменту банку, а й в системі управління фінансами банку в цілому, оскільки податкові відносини опосередковують більшість фінансових операцій, отже, є важливим фактором, що визначає їх ефективність. Зважаючи на вплив оподаткування на фінансові результати банку, недостатня увага до оцінки податкових ризиків може призвести до прийняття економічно неефективних управлінських рішень у сфері податкового менеджменту банку.

У світовій практиці інструменти управління прийнято розглядати з точки зору системного та процесного підходів. Системний підхід розглядає управління банком як управління сукупністю окремих підсистем, а саме: організаційної структури, персоналу, виробництва, фінансів та маркетингу, які зорієнтовані на досягнення різних цілей в умовах зовнішнього середовища, що змінюється. Застосування до інструментів податкового менеджменту процесного підходу дозволяє виділити такі взаємопов'язані функції: податкове планування, податковий облік (який включає і розробку облікової політики для цілей оподаткування), податковий аналіз і податковий контроль. Зупинимось детальніше на розгляді значення кожної функції податкового менеджменту.

Основою для реалізації завдань податкового менеджменту є податкове планування, в результаті якого необхідно визначити сприятливість умов і реальність досягнення поставлених цілей. Планування як діяльність суб'єкта управління включає обґрунтування, конкретизацію і опис дій на найближчу або віддалену перспективу, що забезпечать досягнення поставлених завдань. Проте слід зазначити, що на сьогодні сучасні автори не дають однозначного визначення податкового планування. Досить часто поняття “податкове планування” отожднюється з поняттями “податкова мінімізація”; “податкова оптимізація”; “ухилення від податків”; “планування податкових платежів”. Як вітчизняні, так і зарубіжні автори трактують податкове планування як діяльність, спрямовану на зниження податкового навантаження, і розглядають сутність податкового планування, сприймаючи його через призму протистояння платника податків, з одного боку, і фіскальних органів – з іншого. На нашу думку, податкове планування покликане не стільки зменшити податкові зобов'язання, скільки стати регулятором діяльності разом з фінансовим планом розвитку банку.

Такого підходу при визначенні поняття податкового планування дотримуються, зокрема, О.С. Вилкова та М.В. Романовський: “податкове планування на рівні суб'єкта господарської діяльності – це невід'ємна частина управління його фінансово-господарською діяльністю в рамках єдиної стратегії його економічного розвитку, що являє собою процес системного використання оптимальних законних податкових способів і методів для встановлення бажаного майбутнього фінансового стану об'єкта в умовах обмеженості ресурсів і можливості їхнього альтернативного використання” [24].

Відправною точкою податкового планування є визначення податкового поля банку, яке повинне бути доповнене переліком всіх можливих пільг. Завершуватися процес планування повинен процедурою оптимізації податкової діяльності банку, яка дозволяє з сукупності можливих управлінських рішень обрати одне, оптимальне з точки зору податкових наслідків.

При здійсненні планової роботи значна увага повинна приділятися питанням розробки облікової політики для цілей податкового обліку банку, що безпосередньо впливає на формування податкових баз.

Облік як функція податкового менеджменту є основним джерелом отримання інформації, забезпечуючи зворотний зв'язок між об'єктом і суб'єктом управління. Ця інформація забезпечує здійснення контролю, слугує базою для проведення аналітичних процедур і є інформаційною підтримкою при ухваленні рішень щодо управління податковими витратами. Формування облікової інформації повинне

здійснюватися системами фінансового та податкового обліків на базі чітко визначених правил облікової політики.

Особливе місце в системі управління займає функція податкового аналізу. Правильно обрана методика і оперативність проведення аналітичних процедур забезпечать своєчасне виявлення причин і факторів невиконання планових показників. На нашу думку, для забезпечення ефективності заходів податкового менеджменту важливо поєднувати перспективний і ретроспективний види податкового аналізу.

Контрольна функція не тільки завершує весь цикл управління, але й присутня на кожному його етапі. Від рівня організації податкового контролю залежить ефективність і дієвість всієї системи податкового менеджменту банку. Особливе місце в реалізації функції контролю, на наш погляд, повинен займати внутрішній контроль виконання податкових планів, оскільки він є основним способом зменшення податкових ризиків.

Взаємозв'язок функцій податкового менеджменту та завдань, виконання яких вони забезпечують, показано на рис. 3.3.

Важливою складовою системи податкового менеджменту є підсистема забезпечення. Податковий менеджмент банку як практична діяльність формується на перетині фінансового та податкового обліку, аудиту, податкового права і фінансового менеджменту.

Така його специфіка і визначає характер необхідного забезпечення, яке, на наш погляд, повинне включати законодавчу, нормативну, інформаційну та кадрову складові.

Законодавче забезпечення податкового менеджменту охоплює сукупність нормативних актів різного рівня, що містять податкові норми. Сюди насамперед входять закони України, постанови Кабінету Міністрів та НБУ, накази і листи Державної податкової адміністрації України. У них закріплені основоположні принципи оподаткування, склад системи оподаткування, учасники податкових відносин, встановлені підстави виникнення, зміни і припинення обов'язків зі сплати податків і зборів, а також порядок виконання платниками податків цих обов'язків.

До законів відносимо як закони загальної дії, так і закони щодо конкретних податків. Постанови НБУ регулюють правила ведення податкового та фінансового обліку, а також процедури розробки облікової політики банку. Листи, вказівки і роз'яснення Державної податкової адміністрації України мають нормативно-методичний характер і слугують для розгляду окремих податкових ситуацій. Окрім національного законодавства, відносини в податковій сфері регулюються і міжнародно-правовими договорами.

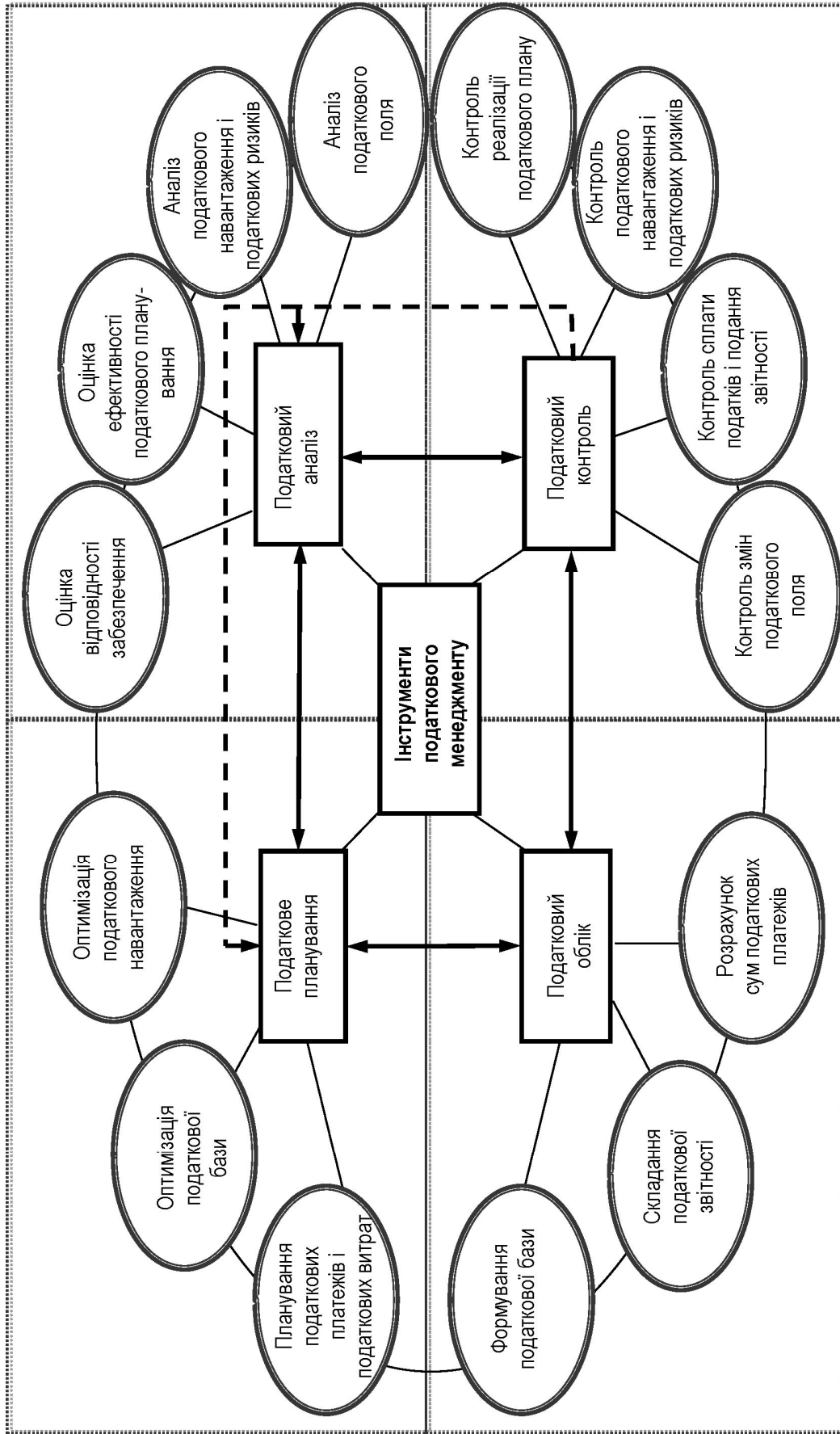

Рис. 3.3. Функції податкового менеджменту в банку

Нормативне забезпечення податкового менеджменту – це внутрішні положення, інструкції, методичні вказівки, нормативи, що регулюють податкову діяльність банку.

До інформаційного забезпечення для цілей податкового менеджменту відносимо дані фінансового та податкового обліку, податкового аналізу, показники фінансової та управлінської звітності.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що податковим менеджментом є безперервний управлінський процес, що є невід’ємною частиною фінансового менеджменту банку, який спрямований на комплексне використання законних способів і методів оптимізації впливу оподаткування з урахуванням стратегії розвитку банку. Податковий менеджмент є цілісною системою управління податковою діяльністю банку, що охоплює такі елементи, як об’єкт, суб’єкт, завдання та інструменти управління. Об’єктом управління є податкова діяльність банку, що конкретизується через визначення предмета, складовими якого є податкове навантаження та податкові ризики банку. Суб’єктом можуть бути як окремі відповідальні особи, так і спеціальний підрозділ у складі організаційної структури банку. Виконання завдань податкового менеджменту досягається через застосування суб’єктом відповідних інструментів, що розглядаються як взаємопов’язані функції податкового менеджменту, а саме: податкове планування, податковий облік, податковий аналіз та податковий контроль.

Отже, податковим менеджментом банку можна вважати управління податковою діяльністю банку з оптимальним податковим навантаженням та мінімальними податковими ризиками з метою забезпечення ефективної діяльності банку в рамках чинного податкового законодавства.

§ 3. ПОДАТКОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ ТА ПОДАТКОВІ РИЗИКИ В СИСТЕМІ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ

Податковий менеджмент в банку розглядається нами як одна із забезпечуючих підсистем управління. Оскільки предметом податкового менеджменту в банку є податкове навантаження і податкові ризики, то можемо відзначити, що функції податкового менеджменту спрямовані на здійснення податкової оптимізації та визначення податкових ризиків.

Податкові ризики мають важливе значення в системі управління фінансами, оскільки податкові відносини опосередковують більшість фінансових операцій, а отже, є суттєвим фактором, що визначає їх ефективність. Тому критерієм оцінки якості прийнятих управлінських рішень

у сфері податкової діяльності банку в межах управління фінансами обов'язково повинна бути не тільки максимізація фінансового результату з метою поліпшення фінансового стану та підвищення ринкової вартості банку, а й мінімізація податкових ризиків. Крім того, ймовірність податкових ризиків суттєво впливає на результати податкового планування, оскільки за її невизначеності величина податкового навантаження може бути розрахована лише приблизно і у випадку суттєвих відхилень може призвести до прийняття економічно неефективних управлінських рішень у сфері податкового менеджменту, що, в свою чергу, негативно вплине на величину фінансового результату банку.

Ігнорування податкових ризиків у процесі управління фінансами банку може призвести до суттєвих негативних наслідків як у вигляді прямих витрат – зменшення фінансового результату, збільшення податкових витрат, фінансові санкції, так і у вигляді втраченої вигоди через прийняття неефективних управлінських рішень.

Податкові ризики більшість науковців пропонує розглядати як різновид фінансових ризиків, оскільки вони можуть призвести до зростання витрат. Основна частина податкових ризиків може бути оцінена у грошовому вимірнику. Нефінансовими можна вважати тільки податкові ризики, пов'язані з кримінальною відповідальністю. У той же час банки як юридичні особи не можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності, тобто даний вид ризику не може бути поширений на банк як платника податків.

Т.А. Козенкова [74] пов'язує податкові ризики зі змінами в податковій політиці країни, введенням нових податкових платежів, збільшенням ставок оподаткування, змін у податковому законодавстві щодо умов та строків сплати податків та ін. На нашу думку, такий підхід є обмеженим внаслідок того, що джерелами виникнення податкових ризиків можуть бути не тільки зовнішні, а і внутрішні фактори. С.В. Філін трактує поняття податкового ризику, враховуючи такий внутрішній фактор, як наявність податкових помилок: “податковий ризик – це ймовірність витрат суб'єкта господарювання через несприятливі зміни податкового законодавства в процесі фінансової діяльності або внаслідок допущених податкових помилок при обчисленні сум податкових платежів” [137]. Є.М. Євстігнєєв визначає податковий ризик через “ймовірність виникнення несприятливих наслідків для платника податків у сфері податкового планування” [42]. Проте він обмежує податкові ризики лише втратами через фінансові санкції податкових органів.

За визначенням Т.А. Циркунової та М.І. Мігунової, “податковий ризик – це загроза для суб’єкта податкових відносин понести фінансові чи інші втрати, пов’язані з процесом оподаткування” [141]. При цьому авторами наголошується, що такі втрати платник податків може понести через негативні відхилення фактичної діяльності від результатів податкового планування, на підставі яких приймаються управлінські рішення.

На думку А.А. Леушева, податкові ризики можна трактувати як у вузькому, так і у широкому розумінні:

- у вузькому розумінні податкові ризики – це можливість донарахування податків та інших фінансових санкцій податковими органами;
- у широкому розумінні податкові ризики – це ймовірність фінансових (або інших) втрат, пов’язаних із процесом нарахування та сплати податків [85].

Дослідивши доробок вчених та практиків, слід відзначити, що серед основних джерел виникнення податкових ризиків зазначаються фіскальна психологія платника, чинники соціально-економічного, нормативно-правового та організаційного характеру, зміни в податковій політиці, недоліки планування, галузеві особливості та види діяльності.

З точки зору функцій податкового менеджменту фактори (джерела виникнення) податкових ризиків, на нашу думку, доцільно об’єднати у дві групи:

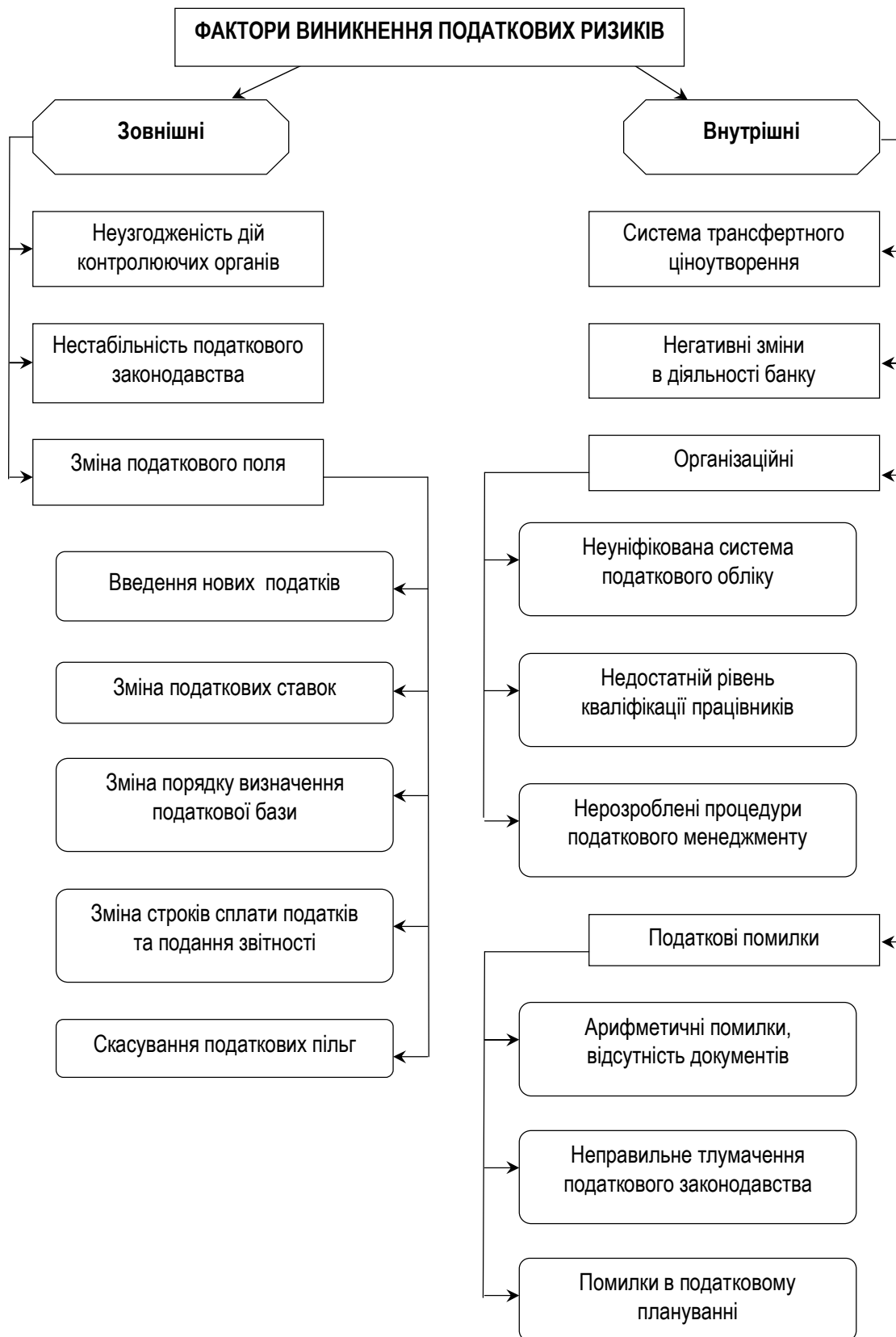
- зовнішні, що пов’язані із функціонуванням системи оподаткування взагалі та податковою політикою держави;
- внутрішні, що пов’язані із функціонуванням банку як суб’єкта господарювання та учасника податкових відносин.

У кожній з цих груп наведено причини, що збільшують ймовірність виникнення податкових ризиків для банку (рис. 3.4).

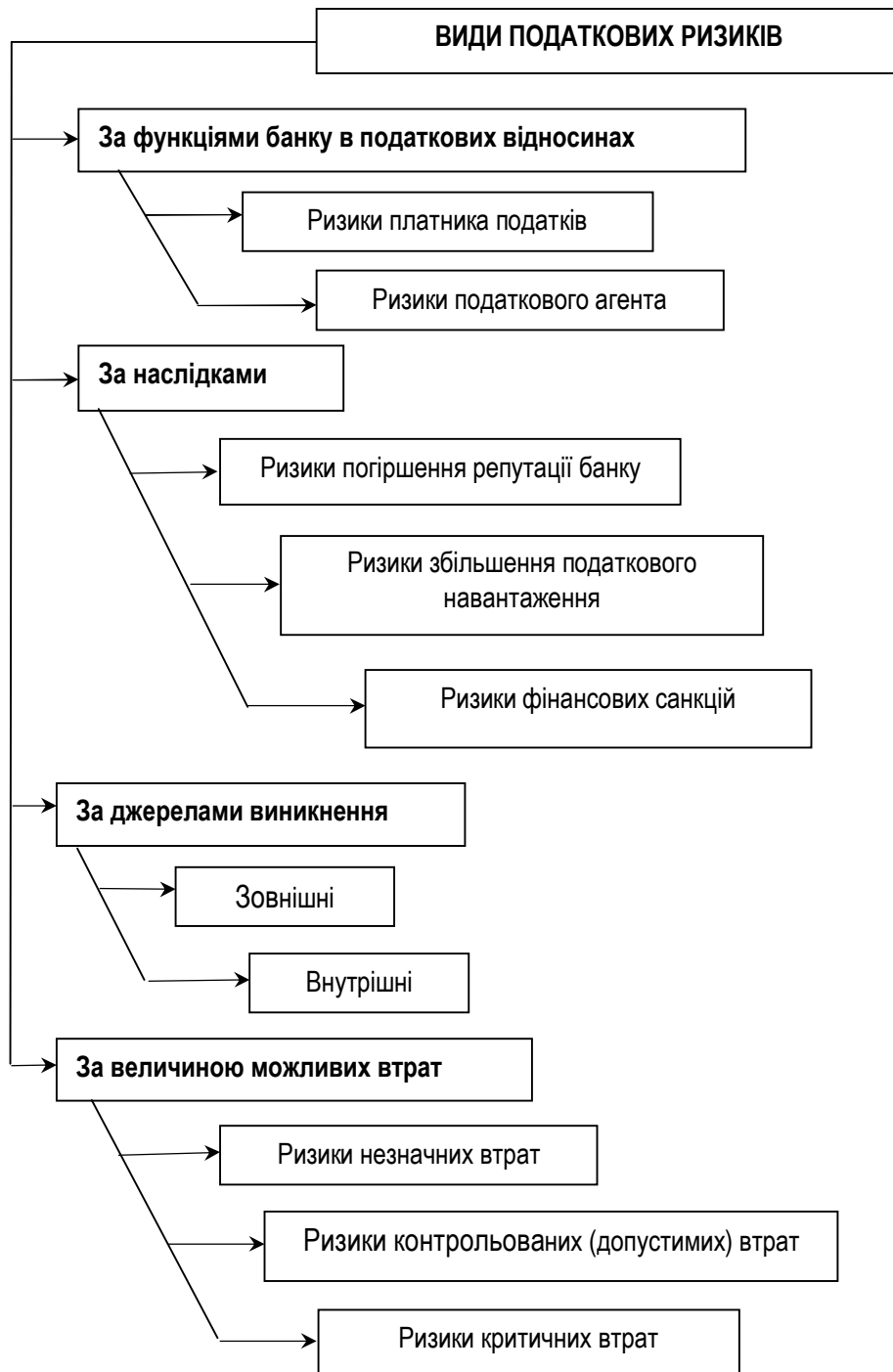
Податкові ризики, що можуть виникнути в діяльності банку з точки зору податкового аналізу, можна класифікувати за такими ознаками (рис. 3.5).

Податкові ризики найчастіше розглядають як небезпеку настання подій з негативними для банку наслідками, причому не тільки фінансовими втратами, але і погіршенням ділової репутації банку, а тому необхідно систематично проводити їх аналіз та моніторинг. Такий систематичний аналіз дозволить більш виважено підійти до процесу ухвалення управлінських рішень, ліквідувати або мінімізувати податкові ризики. Крім того, створення ефективної системи управління податковими ризиками на основі їх аналізу, сприятиме і збільшенню ринкової вартості банку, оскільки відсутність негативних факторів діяльності підвищить довіру потенційних інвесторів і вкладників.

Рис. 3.4. Фактори виникнення податкових ризиків у діяльності банку

Рис. 3.5. Класифікація видів податкових ризиків з точки зору податкового аналізу банку

Вказані вище фактори та пов'язані з ними види податкових ризиків можуть негативно вплинути на різні об'єкти ризиків, а саме: на операції банку, на операції з пов'язаними особами, на виконання функцій банку як платника податків та податкового агента, а також на виконання банком функції посередника між державою та іншими платниками податків.

Так, можуть виникнути ризики, пов'язані з неправильним документальним оформленням операцій згідно з податковим законодавством, застосуванням в обліковій політиці методів, не передбачених податковим законодавством, невідображенням деяких операцій в податковому обліку, встановленням цін за операціями з пов'язаними особами на підставі трансфертних тощо.

Класифікація та виділення відповідних об'єктів податкових ризиків дозволить своєчасно виявити та проаналізувати всю сукупність податкових ризиків банку. Проте для прийняття рішень щодо того, які ризики можна вважати прийнятними, а якими необхідно цілеспрямовано управляти, необхідно проаналізувати не тільки ймовірність виникнення податкових ризиків, але і їх потенційні негативні наслідки. Це, перш за все, фінансові санкції у вигляді пені, штрафів і судових витрат. Причому, відповідно до чинного податкового та адміністративного законодавства, види відповідальності та покарання можуть бути застосовані як безпосередньо до банку, так і до його керівництва. У разі виявлення певних податкових правопорушень передбачена кримінальна відповідальність. Крім того, необхідно враховувати негативні наслідки для репутації банку, пов'язані з судовим розглядом таких справ і широким обговоренням податкових конфліктів.

Узагальнюючи вищесказане, пропонуємо під податковим ризиком як об'єктом податкового менеджменту в банку розуміти ймовірність виникнення фінансових чи інших втрат внаслідок здійснення податкової діяльності банку. Запорукою оперативних заходів щодо управління податковими ризиками є своєчасне їх виявлення та оцінка. Систематизовані фактори та наведена класифікація податкових ризиків вказують основні напрямки податкового аналізу операцій банку з метою виявлення податкових ризиків.

Визначення податкового навантаження банку є важливим з точки зору податкового менеджменту з декількох причин. По-перше, податковими органами згідно з наказом Державної податкової адміністрації України № 201 пропонується застосовувати показник податкового навантаження для запобігання ухилення від оподаткування та профілактики податкових правопорушень. Відповідно до значень коефіцієнта податкового навантаження, визначеного за даною методикою, податкові органи складають план-графік перевірок підприємств і банків [70].

По-друге, показники податкового навантаження є предметом податкового менеджменту насамперед з точки зору податкового планування та оптимізації податкової діяльності банку. Крім того, показники податкового навантаження з огляду на визначення частки доходу, що

вилучається до бюджету за допомогою податків, дають можливість проводити податковий аналіз для оптимізації податкових баз та вибору банком тих чи інших способів здійснення фінансових операцій.

Банку необхідно визначати фактори, що дозволяють адекватно оцінити податкове навантаження і безпосередньо управляти ним при прийнятті управлінських рішень. Від того, наскільки ефективно банк вирішує податкові питання при формуванні стратегії свого розвитку, залежать можливості підвищення його прибутковості.

Необхідно зазначити, що дослідження проблеми податкового навантаження важливе і для забезпечення виконання завдань податкового аналізу, найважливішими з яких є: 1) визначення причин зростання (зниження) податкового навантаження банку; 2) виявлення факторів, що впливають на величину податкових зобов'язань банку; 3) визначення причин виникнення і застосування заходів щодо зниження наслідків податкових ризиків у вигляді фінансових санкцій, штрафів, пені за порушення податкового законодавства й умов договірних зобов'язань; 4) пошук шляхів оптимізації податкового навантаження у взаємозв'язку з фінансовими результатами діяльності, перегляд видів і напрямків діяльності банку. Розраховані показники податкового навантаження використовуються в подальшому як критерії при проведенні оптимізаційних розрахунків та заходів податкового планування. Тільки в цьому випадку показник податкового навантаження набуде практичного значення.

Сучасний термінологічний апарат оперує такими поняттями, як “податковий тягар”, “податкове навантаження”, “податковий тиск”, “рівень оподаткування”. Аналіз літературних джерел свідчить про наявність значної кількості наведених понять, а також різних методик визначення впливу податків на діяльність суб'єктів господарювання. Проте для оцінки впливу оподаткування на результати діяльності найчастіше використовується поняття податкового навантаження.

Досить поширеними є численні дослідження податкового навантаження на макрорівні, аналіз статистичних даних податкових надходжень до бюджету, пошук критичних точок кривої Лаффера для сучасної економіки. Плідно працюють над цією проблематикою А.А. Соколовська, О. Амоша, В. Вишневський, В.О. Білостоцька, В.І. Островецький, В.І. Панченко, Л.М. Шаблиста, І.В. Горобінська, О.В. Тимошенко, П.В. Мельник, В.Г. Корнус. Проте більшість вітчизняних науковців зосереджують свої дослідження на аналізі податкового навантаження економіки в цілому. Недостатньо уваги приділяється обґрунтуванню методик визначення податкового навантаження окремих платників податків, зокрема банків.

Серед наукових розробок російських вчених, що займаються проблематикою визначення податкового навантаження як на рівні економіки, так і на рівні господарюючих суб'єктів, необхідно відмітити праці В.Г. Панскова, О.А. Кірової, М.І. Литвина, А.В. Трошина, в яких ґрунтовно висвітлені методики розрахунку податкового навантаження на мікрорівні. Праці зазначених науковців є фундаментом для подальшого дослідження.

Результати проведеного автором аналізу наукових досліджень із проблематики податкового навантаження свідчать про відсутність єдиних поглядів щодо визначення сутності податкового навантаження та виділення факторів, що впливають на його величину. Необхідно також відзначити, що законодавча база України з питань оподаткування на сьогоднішній день не містить затвердженої методики щодо визначення податкового навантаження на мікрорівні.

У сучасній економічній літературі підходи до визначення поняття “податкове навантаження” відрізняються по суті. В одних виданнях увага акцентується на його кількісній характеристиці. Так, в “Оксфордському тлумачному словнику” податковий тягар (навантаження) розглядається як сума податку, сплаченого фізичною особою або організацією. У даному визначенні наголошується також на тому, що податковий тягар, внаслідок можливості перекладання податків, може не збігатися з номінальною сумою сплачених податків [138]. У “Фінансовому словнику” податковий тягар визначається як “питома вага всіх податкових платежів за певний час (фінансовий рік) у величині валового доходу платника податку” [129].

Аналіз праць сучасних російських та українських вчених (О.А. Кірової, М.І. Литвина, А.В. Трошина В.В. Войтенко, В.І. Панченко, Ю.Б. Іванова, О.М. Тищенко, І.В. Горобінської, О.В. Тимошенко) свідчить про зосередження їх досліджень саме на кількісному вимірюванні податкового навантаження.

Проте існують і інші визначення податкового навантаження, які дають його якісну характеристику. В одних випадках податкове навантаження розглядається як “узагальнена характеристика діяльності податкової системи, яка показує, як податки впливають на фінансовий стан платників податків” [139]. Близьким за змістом є визначення податкового навантаження В.Г. Пансковим як сукупного впливу податків на їх платників [105]. І.В. Горський наголошує, що податкове навантаження – це узагальнена характеристика дії податків, що вказує на частку обов'язкових вилучень у доходах окремих платників податків [34]. При цьому визначення податкового навантаження платника з абсолютною точністю обмежується можливістю перекладання податків.

Великим тлумачним словником сучасної української мови термін “податковий тягар” (навантаження) розглядається як такий, що має лише негативний підтекст, пов’язаний зі значними втратами для платника податку [23]. Оскільки податок зменшує дохід платника і в результаті цього призводить до зниження його добробуту, він не може не сприйматися як тягар.

Погоджуючись з тим, що податкове навантаження – це ефект впливу податків на економіку в цілому та на окремих її платників, пов’язаний із економічними обмеженнями, що виникають у результаті сплати податків і відволіканням коштів від інших можливих напрямків їх використання, не залишимо без уваги і кількісну характеристику податкового навантаження, виходячи із завдань податкового менеджменту банку.

При визначенні податкового навантаження необхідно враховувати кількість податків і обов’язкових платежів, їх структуру та механізм стягнення. Кількісна оцінка податкового навантаження банку проводиться, як правило, на основі аналізу статистичних даних, на підставі яких розраховується показник податкового навантаження. При цьому з точки зору економічної сутності податкового навантаження важливим є визначення того, з якою саме категорією доходу необхідно зіставляти суму нарахованих податків, які належать до сплати, адже в процесі розрахунків можна оперувати різними категоріями доходу як згідно з податковим, так і бухгалтерським обліком.

У сучасній світовій науковій думці досі відсутня єдність щодо того, які саме види податків слід включати до розрахунку податкового навантаження та до якої бази їх відносити, постають питання про правомірність віднесення до розрахунку податкового навантаження податку на прибуток, податку на додану вартість, акцизних зборів, нарахованих на заробітну плату, податку на доходи громадян тощо.

Виділяють абсолютний і відносний показники податкового навантаження. Абсолютне податкове навантаження – це загальна сума податкових витрат банку, нарахованих до сплати за певний період. До переліку податкових витрат входять всі податки та обов’язкові платежі банку до бюджету і державних цільових фондів. Страхові платежі до державних цільових фондів (збори на обов’язкове соціальне страхування, на страхування на випадок безробіття, у Пенсійний фонд, у фонд від нещасних випадків на виробництві), що сплачує банк, є обов’язковими і мають податковий характер, тому їх необхідно враховувати при обчисленні абсолютного показника податкового навантаження.

Крім того, на нашу думку, в суму податкових витрат необхідно враховувати і непрямі податки, сплачені банком. Однак слід зауважити, що вони матимуть незначний вплив на величину податкового навантаження з огляду на незначну питому вагу в загальній сумі податкових зобов'язань, порівняно з прямими податками та зборами в державні цільові фонди.

Важливо відзначити, що податкове навантаження з податку на доходи фізичних осіб покладається на співробітників банку, а податок з процентів за депозитами – на осіб, що мають рахунки в банку. Абсолютне податкове навантаження банку не може включати податок на доходи фізичних осіб, що сплачується із заробітної плати найманих працівників. У даному випадку банк є податковим агентом, тобто утримує податок з нарахованої зарплати і перераховує його до бюджету. Отже, в даному випадку необхідно розрізняти реальні податкові витрати і виплати через податкового агента.

Схематично порівняння підходів щодо визначення сутності податкового навантаження показано на рис. 3.6.

Рис. 3.6. Підходи щодо визначення податкового навантаження

Проте абсолютний показник не відображає напруженість податкових зобов'язань для банку. Крім того, за його допомогою неможливо порівняти величину податкових платежів банку з джерелом їх сплати.

Тому на наступному етапі розрахунку абсолютне податкове навантаження необхідно співвідносити з базою для отримання відносних показників. Саме відносними показниками слід оперувати при подальшому порівняльному аналізі та при розрахунку податкової оптимізації, оскільки зрозуміло, що навіть коливання показників фінансових результатів за періодами призводить до зміни абсолютних сум податків. Зростання сум сплачуваних податків зі зростанням обсягів операцій не завжди пов'язане із збільшенням податкового навантаження [149].

Відносне податкове навантаження – це сума податкових витрат банку за певний період за співвідношенням з базою порівняння. Під базою порівняння зазвичай мають на увазі джерело коштів, за рахунок яких сплачуються податки.

Деякі економісти при розрахунку податкового навантаження за аналогією з показником для макrorівня на мікрорівні пропонують використовувати як базу порівняння додану вартість або новостворену вартість. Це пов'язано з тим, що, по-перше, додана вартість вважається універсальним джерелом сплати податків для всіх господарюючих суб'єктів і тому може бути використана як економічна база для розрахунку рівня податкового навантаження. Проте слід зазначити, що ряд податків мають ширшу податкову базу (наприклад, податок на майно); по-друге, на рівні суб'єктів господарювання показник доданої вартості, як правило, не розраховується.

О.С. Вилкова і М.В. Романовський пропонують використовувати показник податкових доходів-брутто, сформований за правилами податкового обліку, збільшений на суму непрямих податків [24].

Н.Г. Верстїна пропонує як базу порівняння використовувати показник ринкової вартості бізнесу. Проте теорія і практика оцінки бізнесу в Україні знаходиться у стадії становлення, тому даний підхід поки неможливо використати для більшості суб'єктів господарювання [146].

Найбільшу дискусію викликає можливість використання як бази порівняння показника прибутку. Так, деякі автори вважаються такий підхід принципово неправильним з двох причин. По-перше, прибуток не є єдиним джерелом сплати податків. По-друге, використання даного показника призводить до завищення податкового навантаження, а також можливе отримання показника більше 100 %.

Проте незалежно від джерела сплата податку здійснюється за рахунок коштів суб'єкта господарювання відповідно до об'єкта оподаткування. Співвідношення податків і чистого прибутку, більшого за одиницю, означає, що за підсумками періоду банком сплачено податків більше, ніж отримано прибутку в результаті здійснення діяльності.

При отриманні збитку загальна сума податків не дорівнює нулю, оскільки банком сплачуються податки з фонду оплати праці, з вартості основних засобів, з нерухомості та інших об'єктів [146]. Таким чином, вважаємо, що показник прибутку як база порівняння може бути використаний при оцінці податкового навантаження на банк.

На основі проведеного дослідження можна виділити два підходи до розрахунку податкового навантаження, що спираються на дані податкової звітності як джерела вихідної інформації для розрахунків [35; 109]: методика визначення податкового навантаження, розроблена органами податкової служби, та індикатори податкового навантаження, запропоновані спеціально створеною робочою групою, до складу якої входили представники банків.

Методика визначення податкового навантаження на суб'єктів господарювання, розроблена органами податкової служби, викладена в наказі № 121. Згідно з нею податкове навантаження визначається як питома вага податку на прибуток у складі валового доходу.

На відміну від методики Державної податкової служби України, в методиці, запропонованій банківськими фахівцями, було запропоновано визначати два індикатори податкового навантаження. Перший розраховується як відношення розміру сплаченого податку на прибуток до різниці між валовими доходами і витратами. Другий індикатор визначає податкове навантаження загалом і, крім податку на прибуток, містить усі бюджетні платежі, за винятком податку на доходи громадян. Точкою відліку для розрахунків слугує так звана база, що враховує податкові виплати за чотири попередні квартали, що дозволяє врахувати сезонний характер банківського бізнесу [126]. Окрім сезонності, запропоновані індикатори повною мірою враховують податкове навантаження великих банків, оскільки частка податку на прибуток у загальній структурі податкових платежів у них незначна.

На сьогодні Державною податковою адміністрацією України для оцінки податкового навантаження банків використовуються два показники – загальне податкове навантаження і податкове навантаження за податком на прибуток. Рейтинг банків за даними показниками щорічно, а, починаючи з 2007 року, щоквартально публікується у “Віснику Державної податкової служби України”.

За даними Департаменту контролю за фінансовими установами Державної податкової адміністрації України [131] у 2007 році банківською системою України задекларовано прибуток до оподаткування в розмірі 10,0 млрд. грн., що в 1,7 раза більше відповідного періоду 2006 року (6,0 млрд. грн.). Сума нарахованого податку на прибуток

становила 2,5 млрд. грн. (за 2006 рік – 1,5 млрд. грн.). Найбільшу суму податку на прибуток нарахував КБ “ПриватБанк”.

Середнє податкове навантаження з податку на прибуток (співвідношення нарахованої суми податку на прибуток до валового доходу без урахування міжфілійних розрахунків) за банківською системою становило в 2007 році 6,08 % при 5,89 % – за 2006 рік. Загальне податкове навантаження (співвідношення нарахованої суми податку на прибуток та інших платежів і зборів до державних фондів до валового доходу без урахування міжфілійних розрахунків) за станом на 01.01.2008 по банківській системі становило 14,0 %.

За результатами II кварталу 2008 року сума нарахованого податку на прибуток становила 0,7 млрд. грн., що в 1,7 раза більше відповідного періоду минулого року (0,4 млрд. грн.). Збитки задекларували дві банківські установи – ВАТ “Банк “Фінанси та Кредит” та ТОВ “Банк Фамільний” (при 4 за II квартал 2007 року), обсяг задекларованих збитків становив 71,1 млн. грн.

Задекларували 0,0 тис. грн. податку на прибуток 4 банківські установи – ВАТ “Банк Демарк”, ВАТ КБ “Промекономбанк”, “АСТРА Банк” та “МОТОР Банк” (два останні нещодавно працюють на ринку). Разом з тим у фінансовій звітності прибуток до оподаткування за вищезазначеними шести банками становив 15,1 млн. грн.

Найбільші обсяги податку на прибуток задекларували КБ “ПриватБанк”, Промінвестбанк, ВАТ “Укресімбанк”, АКБ “Укрсоцбанк”, ВАТ “Райффайзенбанк Аваль” (табл. 3.5).

За станом на 01.07.2008 середнє податкове навантаження з податку на прибуток за банківською системою становило 5,89 % при 5,67 % – за відповідний період минулого року. Зниження показника податкового навантаження спостерігається за групами “великі” та “середні” банки.

Основними причинами такого зниження є перехід банків з однієї групи до іншої та індивідуальне зменшення податкового навантаження з податку на прибуток окремих банків (табл. 3.6).

Так, в групі “великі банки” найбільше зменшення спостерігалось за даними звітності ВАТ “Родовід Банк” (від 4,06 до 1,24 %) та ВАТ “Кредобанк” (від 5,11 до 2,92 %). Крім того, до складу групи увійшов АКБ “Ерсте Банк” з низьким податковим навантаженням 0,15 %; перейшов до групи “середніх” банків ЗАТ “Каліон Банк Україна” з показником 19,3 %; АКБ “ХФБ Банк Україна” (13,16 %) увійшов до складу ТОВ “Унікредит Банк” (0 %), який за результатами II кварталу 2008 року продемонстрував податкове навантаження лише на рівні 4,29 %.

Таблиця 3.5

**Податкове навантаження банків, що задекларували
найбільші обсяги податку на прибуток, за станом на 01.07.2008**

№ пор.	Група	Назва банку	Податок на прибуток, млн. грн.	Загальне податкове навантаження, %	Податкове навантаження з податку на прибуток, %
1	I	КБ "ПриватБанк"	98,0	16,5	6,83
2	I	Промінвестбанк	58,7	21,5	10,67
3	I	ВАТ "Укресімбанк"	58,2	17,7	11,95
4	I	АКБ "Укрсоцбанк"	50,4	17,1	8,87
5	I	ВАТ "Райффайзен Банк Аваль"	42,1	13,8	4,41
6	I	ЗАТ "ОТП Банк"	41,2	15,8	10,53
7	I	АКІБ "УкрСиббанк"	33,6	15,5	5,81
8	I	ВАТ "Ощадбанк"	30,2	20,2	5,89
9	I	ВАТ КБ "Надра"	27,5	16,8	7,03
10	II	АБ "Інг Банк Україна"	16,1	17,5	15,14
11	II	ЗАТ "Сітібанк Україна"	15,1	20,7	18,87
12	II	ВАТ АБ "Південний"	13,5	18,6	10,02
13	II	АКБ "Індустріалбанк"	11,5	19,1	12,00
14	III	ЗАТ "Каліон Банк Україна"	10,5	21,2	19,3

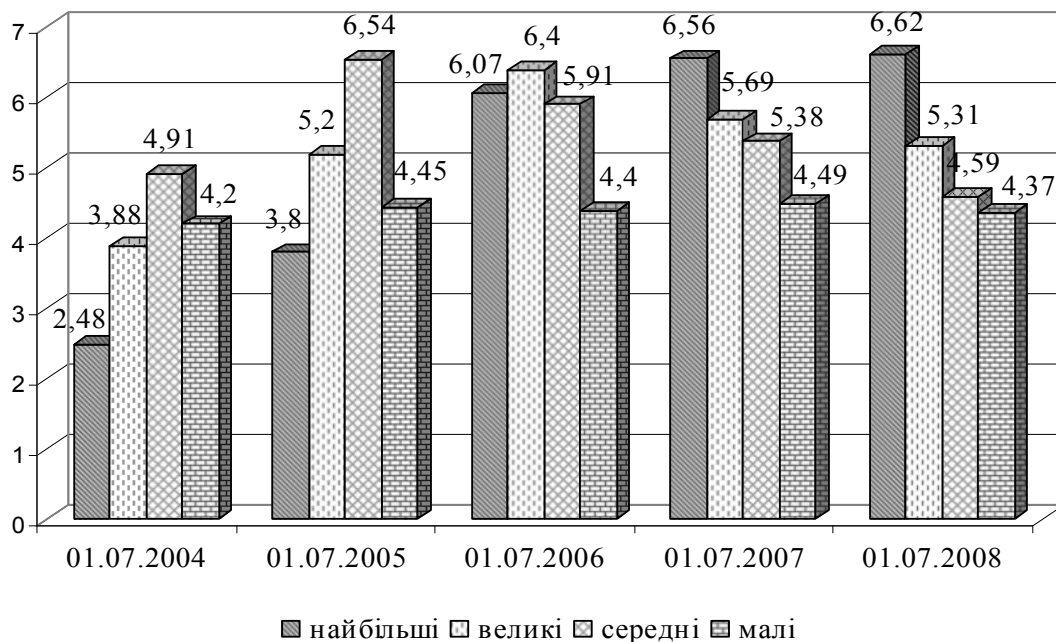
Таблиця 3.6

**Податкове навантаження з податку на прибуток в розрізі
груп банків за період з 01.07.2004 по 01.07.2008, %**

Групи банків	Період				
	01.07.2004	01.07.2005	01.07.2006	01.07.2007	01.07.2008
Найбільші	2,48	3,80	6,07	6,56	6,62
Великі	3,88	5,20	6,40	5,69	5,31
Середні	4,91	6,54	5,91	5,38	4,59
Малі	4,20	4,45	4,40	4,49	4,37

У групі “середні банки” значне зменшення податкового навантаження спостерігалось за даними звітності таких банків: АБ “Таврика” – від 7,84 до 0,55 %; АКБ “Київ” – від 6,91 до 0,15 %; ТОВ “БМ Банк” – від 7,74 до 1,36 % (перейшов з групи “малі банки”); ТОВ “КБ “Актив-Банк” – від 11,26 до 5,5 %; ВАТ “Морський транспортний банк” – від 7,31 до 2,56 %; АКБ “Транс Банк” – від 4,68 до 1,07 % (перейшов з групи “малі банки”)

Динаміку податкового навантаження у розрізі груп банків наведено на рис. 3.7.

Рис. 3.7. Динаміка податкового навантаження з податку на прибуток у розрізі груп банків з 01.07.2004 по 01.07.2008, %

Підсумовуючи, зазначимо, що податкове навантаження є центральним у системі податкового менеджменту, насамперед з точки зору таких його функцій, як податкове планування (з метою податкової оптимізації) та податковий аналіз (з метою виявлення факторів, що впливають на податкову базу, та причин виникнення податкових ризиків).

Проведений аналіз методичних аспектів податкового навантаження банку в науковій літературі дозволяє стверджувати, що на сьогодні серед дослідників відсутні єдині погляди як на визначення самого поняття податкового навантаження, так і методики його розрахунку. Досить часто автори пропонують складні формули розрахунку показників, інформативність яких для користувачів на рівні управління незначна.

На основі проаналізованих підходів щодо визначення податкового навантаження можна зробити висновок про найбільш доцільний варіант його розрахунку для банку через показники нарахованої суми податків і прибутку до оподаткування. Пропонується використовувати значення нарахованих податків, а не сплачених, оскільки саме нараховані податкові зобов'язання відображають податкове навантаження та дозволяють врахувати строки сплати різних податків. Слід наголосити також, що даний показник повинен розраховуватись за правилами фінансового обліку, оскільки саме показник прибутку до оподаткування у фінансовому обліку і є показником фінансового результату діяльності банку. Крім того, показник фінансового результату є джерелом сплати податку на прибуток, а отже, вимоги методології щодо розрахунку податкового навантаження будуть дотримані.

У разі отримання збитків оцінка податкового навантаження, на нашу думку, може бути здійснена за допомогою аналізу структури збитку через розрахунки питомої ваги податкових і неподаткових витрат в сумі збитку.

Таким чином, податкове навантаження банку пропонуємо визначати як узагальнену характеристику впливу оподаткування на результати діяльності банку, що вказує на частку податкових вилучень на користь держави (до бюджету та державних цільових фондів). На наш погляд, наведене визначення враховує як якісну, так і кількісну характеристику податкового навантаження.

ВИСНОВКИ

Оподаткування належить до групи зовнішніх економічних факторів банківської діяльності, на який банк не може активно впливати, а має пристосовуватися. Залежно від суб'єкта впливу необхідно виділяти систему оподаткування власне банку, яка прямо впливає на фінансові результати, ліквідність, власні кошти, собівартість продуктів та послуг банку, та систему оподаткування інших суб'єктів господарювання та фізичних осіб – контрагентів банку, яка, в свою чергу, опосередковано впливає на види продуктів та послуг, що надаються банком, ресурсний потенціал, розвиток напрямків діяльності банку. Функції, що покладаються на банки податковим законодавством, формують відповідне податкове поле діяльності банку, яке визначає особливості формування системи податкового менеджменту банку як засобу оптимізації як прямого, так і опосередкованого впливу податків.

Систему податкового менеджменту в банку, виходячи з основних функцій банку як учасника податкових відносин, необхідно розглядати як поєднання двох підсистем – підсистеми податкового менеджменту

банку як платника податків та підсистеми податкового менеджменту банку як податкового агента, кожній з яких властиві свої завдання, об'єкти та інструменти.

Податковому менеджменту притаманні всі характерні ознаки системи: наявність елементів, взаємозв'язків між ними, здатність до саморозвитку, нерозривний зв'язок із зовнішнім середовищем, у відносинах з яким система виявляє свою цілісність. Вхідними ресурсами податкового менеджменту як процесу є законодавче, нормативне, інформаційне та кадрове забезпечення. Результатом податкового менеджменту як процесу є забезпечення оптимального співвідношення податкового навантаження і допустимих податкових ризиків відповідно до цілей і завдань діяльності банку. Інструменти податкового менеджменту, а саме: податкове планування, податковий облік, податковий аналіз, податковий контроль пропонуємо визначати з точки зору процесного підходу як функції.

У результаті податковий менеджмент банку пропонується визначати як управління податковою діяльністю банку з оптимальним податковим навантаженням та мінімальними податковими ризиками з метою забезпечення ефективної діяльності банку в рамках чинного податкового законодавства.

Ігнорування податкових ризиків у процесі управління фінансами банку може призвести до суттєвих негативних наслідків як у вигляді прямих втрат за фінансовими санкціями, так і у вигляді втраченої вигоди через прийняття неефективних управлінських рішень, тому пропонуємо під податковим ризиком, як складовою об'єкта податкового менеджменту банку, мати на увазі ймовірність виникнення фінансових чи інших втрат внаслідок здійснення податкової діяльності банку.

Податкове навантаження є центральним в системі податкового менеджменту насамперед з точки зору таких його функцій, як податкове планування та податковий аналіз. Податкове навантаження банку пропонуємо визначати як узагальнену характеристику впливу оподаткування на результати діяльності банку, що вказує на частку податкових вилучень на користь держави (до бюджету та державних цільових фондів). Наведене визначення враховує як якісну, так і кількісну характеристику податкового навантаження. Для визначення рівня податкового навантаження банку доцільно використовувати показники нарахованої суми податків і прибутку до оподаткування як бази порівняння.

Розділ 4

ФОРМУВАННЯ

ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ

§ 1. КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ПОДАТКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКУ НА ОСНОВІ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТРУМЕНТІВ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

У літературі з питань податкового менеджменту виділяється декілька моделей організації податкового менеджменту – від спрощених, що обмежуються в основному виконанням завдань податкового планування, до складних, які складаються з декількох рівнів та спираються на використання інструментарію як податкового планування, так і інших функцій податкового менеджменту, як наприклад: податкового обліку, податкового аналізу, податкового контролю. Доцільність виділення моделей пояснюється різним рівнем потреби суб'єкта господарювання в податковому менеджменті відповідно до поставлених стратегічних завдань.

Формування моделі податкового менеджменту в банку повинно здійснюватись з урахуванням ряду факторів (рис. 4.1). Зовнішні фактори визначають загальний вплив податкових платежів, перерозподіл податкового навантаження, зумовлюють необхідність розробки ефективного механізму управління податками в банку.

Найбільш істотним фактором є державна політика в сфері оподаткування. До того ж податковий менеджмент банку ускладнюється нестабільністю податкового законодавства; частим коригуванням нормативних документів; розширеним тлумаченням податкових законів у підзаконних актах, що нерідко призводить до зміни суті законів; великою кількістю нормативних актів, обов'язкових до застосування з погляду податкових адміністрацій; відсутністю чіткої системи забезпечення платників податків необхідною інформацією про зміни в податковому законодавстві, а також роз'ясненнями щодо окремих питань сплати податків; неточністю формулювань законодавчих та нормативних актів, і, як наслідок, неоднозначне їх тлумачення; відсутність координації між окремими законами.

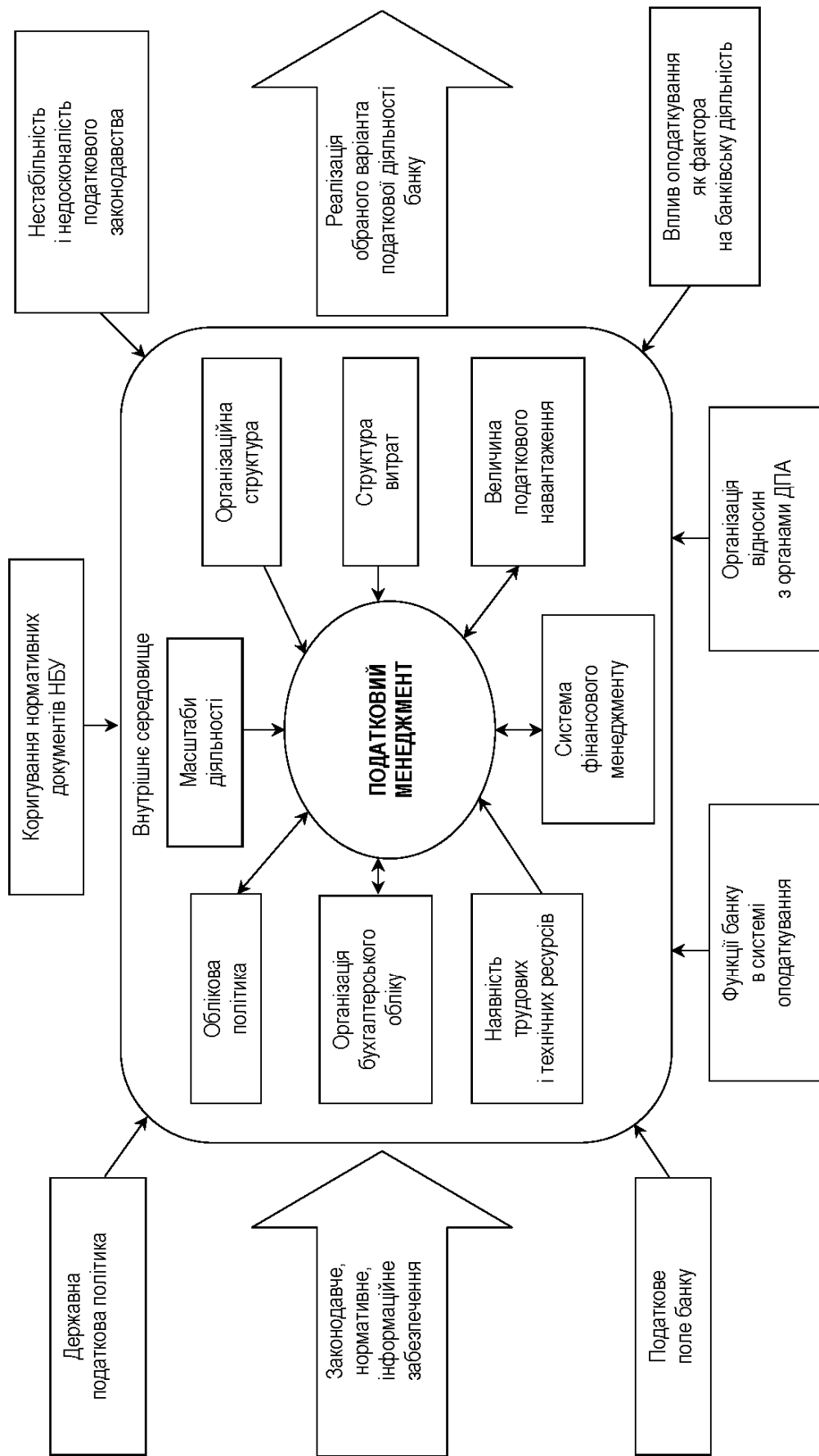

Рис. 4.1. Зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на систему податкового менеджменту банку

Внутрішні фактори впливають на всі елементи фінансового потенціалу банку: доходи, витрати, прибуток, інвестиції. До цих факторів належать: масштаби діяльності і організаційна структура, величина податкового навантаження, правила і процедури податкового та фінансового обліку, елементи облікової політики з урахуванням оподаткування, політика ціноутворення, структура витрат. Крім того, вибір моделі організації податкового менеджменту залежить від наявності інформаційних, трудових, технічних ресурсів, необхідних для створення умов функціонування системи самого податкового менеджменту.

На нашу думку, вимоги до моделі податкового менеджменту повинні визначатись передусім потребою банку в ньому, яка залежить від рівня податкового навантаження банку.

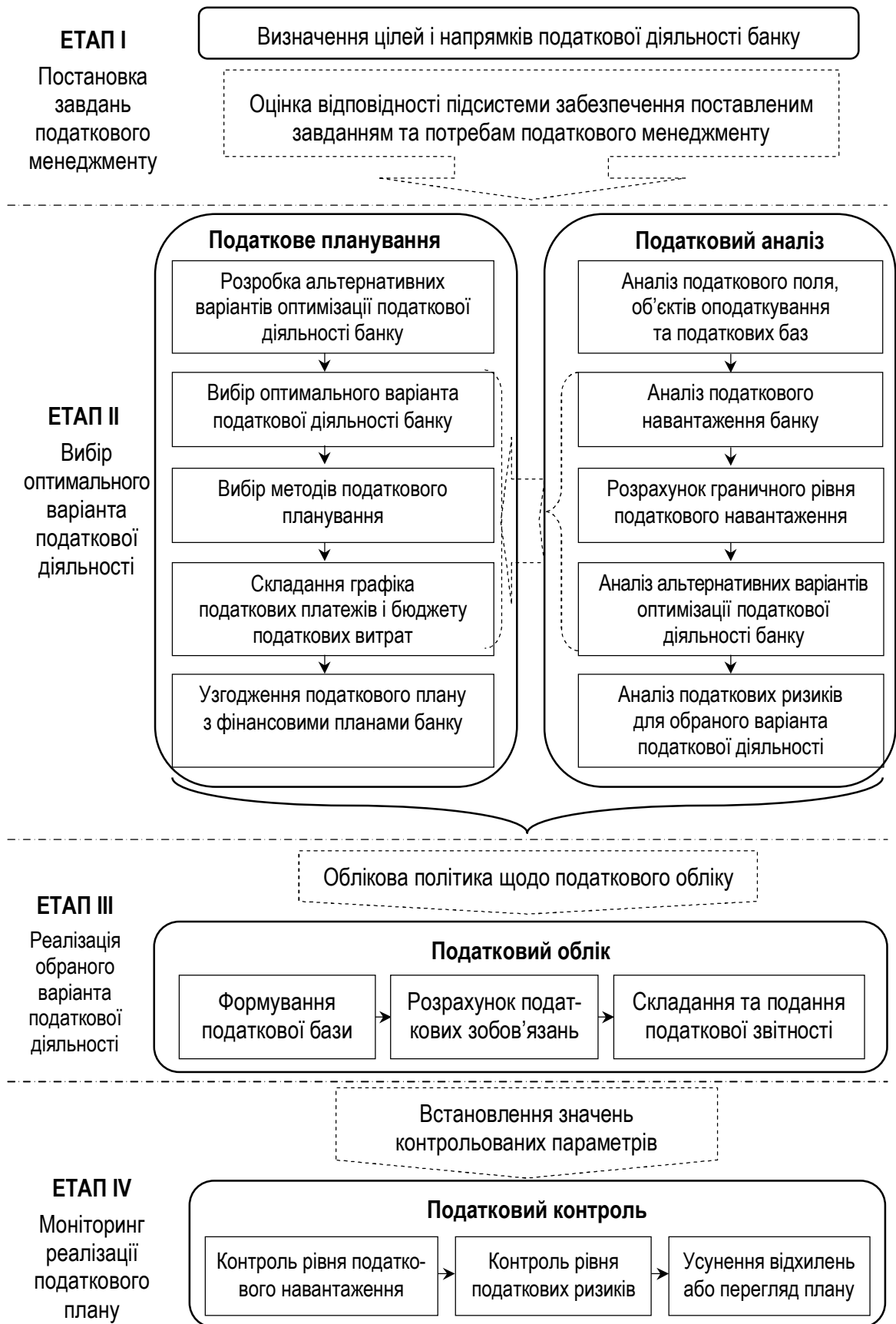
На підставі аналізу наявних наукових розробок у сфері організації системи податкового менеджменту на підприємствах, враховуючи особливості функціонування банків як суб'єктів господарювання, автором запропоновано власне бачення формування моделі організації податкового менеджменту в банку (рис. 4.2), функціонування якої забезпечується через реалізацію всіх інструментів податкового менеджменту та їх ефективну взаємодію. Запропонована функціональна модель охоплює заходи податкового менеджменту, починаючи від формулювання завдань і закінчуючи реалізацією обраного варіанта податкової діяльності.

Для забезпечення ефективного функціонування системи податкового менеджменту необхідно чітко визначити та сформулювати мету, завдання та об'єкти управління.

Як вже зазначалося в розділі 1, основною метою впровадження системи податкового менеджменту в банку повинна бути організація податкової діяльності, спрямована на оптимізацію взаємодії банку як суб'єкта господарювання, з системою оподаткування. При цьому здійснення податкової діяльності банку повинне забезпечувати не стільки мінімізацію податкових витрат, скільки підвищення ефективності функціонування банку в цілому, враховуючи його стратегічні цілі та завдання.

До завдань, які повинні забезпечити досягнення даної мети, слід віднести:

1. Оптимізацію податкового навантаження з урахуванням показників фінансових планів банку. Вирішення даного завдання повинно забезпечити не тільки механічне зниження податкових зобов'язань, а й спрямовуватись на зниження сукупності платежів за рахунок тих податків і зборів, які негативно впливають на формування прибутку та обсяг наявних фінансових ресурсів банку.

Рис. 4.2. Функціональна модель податкового менеджменту банку

2. Управління податковими витратами. На наш погляд, постановка даного завдання в сучасних умовах є достатньо актуальною, оскільки багато платників податків, переслідуючи мету – зниження розміру податкових зобов'язань будь-якими засобами, порушують податкове законодавство. Така ситуація часто призводить до негативних наслідків і більшого, ніж отримана від такого зниження податкових зобов'язань економія, зростання витрат у зв'язку зі сплатою штрафних санкцій та судовими витратами.

3. Максимізація кінцевого фінансового результату діяльності. Дане завдання є визначальним, оскільки отримання прибутку є метою будь-якої комерційної діяльності. Виконання даного завдання прямо сприятиме підвищенню показників ефективності діяльності банку.

4. Збільшення обсягу фінансових ресурсів банку. Оскільки оподаткування здійснює вплив на діяльність банку у вигляді відтоку грошових коштів у формі податкових платежів, то погашення податкових зобов'язань, відповідно до податкового календаря, а також їх оптимізація вивільняє додаткові обігові кошти, які банк може використовувати на інші цілі, що сприятимуть підвищенню ефективності його діяльності.

Об'єктом управління є податкова діяльність банку, при цьому кінцевим результатом заходів податкового менеджменту є вибір такого варіанта її здійснення, що забезпечить оптимальне співвідношення податкового навантаження банку з показниками ефективності діяльності.

У рамках запропонованої моделі заходи податкового менеджменту можна умовно поділити на такі етапи:

Етап I. Постановка завдань податкового менеджменту. Спочатку формулюються пріоритетні завдання податкової діяльності, враховуючи функції банку і як платника податків, і як податкового агента. Поставлені завдання обов'язково повинні враховувати поточні потреби банку у фінансових ресурсах, а також рівень запланованих фінансових показників. Відповідно до поставлених завдань окреслюються напрямки податкової діяльності банку.

Після визначення завдань здійснюється огляд змін у законодавчих та нормативних актах з питань оподаткування, регулювання діяльності банку, організації бухгалтерського обліку. Обов'язково оцінюється обсяг наявних інформаційних та трудових ресурсів, а також можливості технічного забезпечення банку, з точки зору відповідності поставленим завданням та потребам податкового менеджменту. Проводиться збір, обробка та систематизація необхідних даних для формування інформаційної бази податкового менеджменту, вносяться зміни та коригування у складі кадрового та технічного забезпечення.

У разі неможливості змін внаслідок обмежених ресурсів банку коригуються завдання податкового менеджменту відповідно до наявного забезпечення.

Етап II. На наступному етапі здійснюється вибір оптимального, з точки зору поставлених завдань, варіанта податкової діяльності банку. Для цього:

а) аналізується податкове поле банку, виявляються фактори податкових ризиків, вивчаються існуючі схеми оптимізації податкової діяльності, визначаються напрямки оптимізації податкових баз для забезпечення оптимізації податкового навантаження банку, визначаються фактори, що формують структуру податкового навантаження банку, а також фактори підвищення рівня податкового ризику для банку. На підставі результатів аналізу розробляються декілька альтернативних варіантів здійснення податкової діяльності банку. При цьому обов'язково враховуються строки здійснення податкових платежів і подання податкової звітності;

б) із декількох розроблених альтернативних варіантів податкової діяльності обирається оптимальний на підставі розрахунків граничного рівня податкового навантаження за допомогою оптимізаційних моделей рентабельності банку. Отримане граничне значення податкового навантаження та відповідне йому значення показника рентабельності будуть орієнтирами для розробки шкали відхилень контрольованих параметрів для податкового контролю в процесі моніторингу реалізації обраного варіанта податкової діяльності банку. Шкала відхилень дозволить передбачити значення контрольованих показників за найгіршого розвитку подій та розробити відповідні заходи податкового контролю, спрямовані на усунення відхилень або утримання їх у межах встановлених нормативів;

в) для кожного варіанта податкової діяльності банку визначається співвідношення рівня податкового навантаження та рентабельності. При цьому можна знаходити оптимальне значення податкового навантаження, якому відповідатиме максимум рентабельності, або, використовуючи планові показники рентабельності (показники планового оперативного бюджету банку), визначати рівень податкового навантаження, за якого можливо досягти запланованих показників. За результатами розрахунків обирається такий варіант податкової діяльності, за якого співвідношення податкового навантаження та рентабельності найбільше відповідає планам банку на наступний період. При цьому отримане значення податкового навантаження приймається для податкового планування як граничне або максимально допустиме.

В іншому випадку запланованого показника рентабельності може бути не досягнуто.

г) для обраного за результатами розрахунків варіанта податкової діяльності банку обираються методи податкового планування (використання облікової політики, офшорів, пільгового суб'єкта оподаткування, заміни або розподілу відносин та інші), які можуть вплинути на формування податкових баз, структуру податкового навантаження, зміну строків виконання податкових зобов'язань відповідно до визначених напрямків податкової діяльності банку. Використовуючи розрахункові методи податкового планування для обраного варіанта податкової діяльності, здійснюються розрахунки податкових платежів, складаються податковий календар банку на поточний період та бюджет податкових витрат, враховуючи виконання банком власних податкових зобов'язань, а також виплати банку як податкового агента. При цьому необхідно узгодити показники бюджету податкових витрат із показниками оперативного бюджету банку. Формується поточний податковий план, який потім координується та узгоджується з фінансовим планом банку. Після узгодження планів встановлюються значення контрольованих фінансових та податкових параметрів діяльності;

г) здійснюється аналіз та оцінка податкових ризиків банку у разі реалізації обраного варіанта податкової діяльності.

Етап III. Реалізація обраного варіанта податкової діяльності банку. На цьому етапі здійснюється коригування тих положень облікової політики банку, що можуть вплинути на формування податкових баз та строки сплати податкових платежів, відповідно до розробленого податкового плану. Проведені банком операції відображаються в реєстрах та на рахунках податкового обліку згідно із затвердженою обліковою політикою. Складаються розрахунки податкових зобов'язань банку, формується та подається податкова звітність згідно з розробленим графіком податкових платежів.

Етап IV. Моніторинг виконання податкового плану банку. Податковий контроль у рамках запропонованої моделі податкового менеджменту розглядається як послідовність відповідних дій, спрямованих на пошук рішення, що забезпечить відповідність отриманих результатів поставленим завданням або планам. З огляду на це контрольна функція податкового менеджменту банку реалізується в напрямку коригування процесів у рамках інших функцій податкового менеджменту відповідно до запланованих показників податкової діяльності банку або утримання відхилень контрольованих параметрів від граничних у допустимих межах.

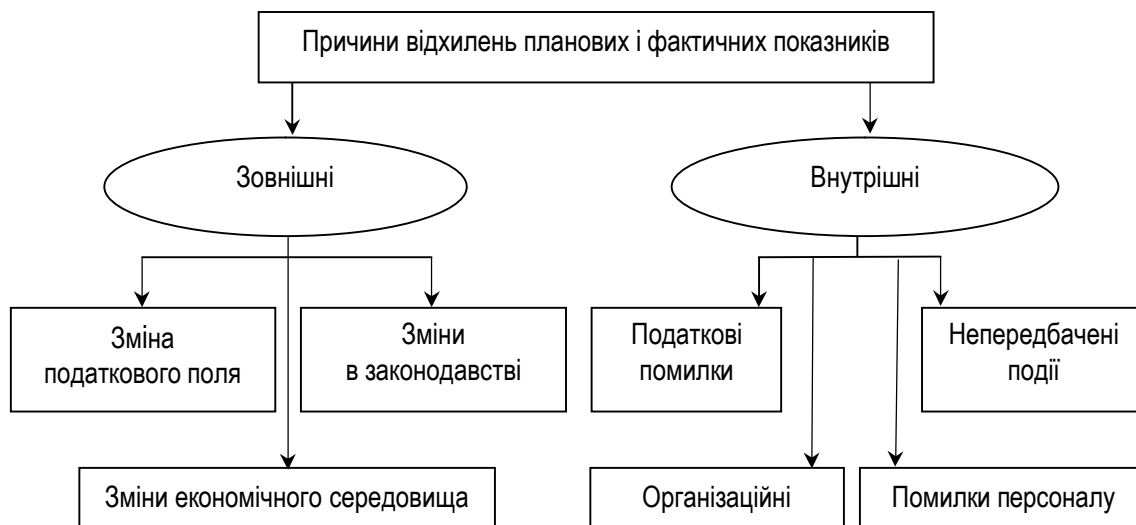
Заходи податкового контролю на етапі реалізації податкового плану містять:

- контроль рівня податкового навантаження, що передбачає постійне відстеження фактичних показників податкового навантаження та їх порівняння із плановими та граничними, виявлення розміру та причин відхилень;
- контроль рівня податкових ризиків, що передбачає постійний моніторинг дотримання внутрішніх нормативних документів та відповідних операційних процедур у процесі здійснення податкової діяльності, дотримання строків виконання графіка податкових платежів, дотримання нормативів бюджету податкових витрат, виявлення факторів податкових ризиків у результаті непередбачених подій;
- заходи щодо усунення виявлених відхилень фактичних значень контрольованих параметрів від запланованих та граничних або утримання їх в межах допустимих значень згідно з поставленими завданнями на підставі розробленої шкали відхилень. Залежно від розміру відхилення рішення щодо коригування податкової діяльності банку приймаються на двох рівнях:
  - 1) або відповідними працівниками, що реалізують функції податкового менеджменту, самостійно без втручання вищого керівництва;
  - 2) або із залученням вищого керівництва банку, якщо заходи щодо усунення відхилень або їх утримання в допустимих межах вимагають перегляду поставлених завдань і планів діяльності банку.

Шкала відхилень розробляється, виходячи із особливостей діяльності, на підставі статистичних даних про фінансові та податкові показники діяльності банку за минулі періоди. При цьому, на наш погляд, доцільно враховувати мінімальні, максимальні та середні значення контрольованих показників. Граничні значення контрольованих показників встановлюються на підставі розрахунку оптимізаційних моделей рентабельності банку. Нормативи та ліміти бюджетних показників визначаються відповідно до методології бюджетування, що використовується в банку.

Для виявлення відхилень у процесі моніторингу виконання податкового плану банку фактичні показники контрольованих параметрів порівнюються із запланованими та допустимими. За результатами порівняння приймаються рішення щодо вжиття відповідних заходів, враховуючи фактори, якими були зумовлені виявлені відхилення (рис. 4.3):

- виявити та усунути причини відхилень;
- внести коригування в плани та бюджети банку;
- скоригувати встановлені нормативні та граничні значення.

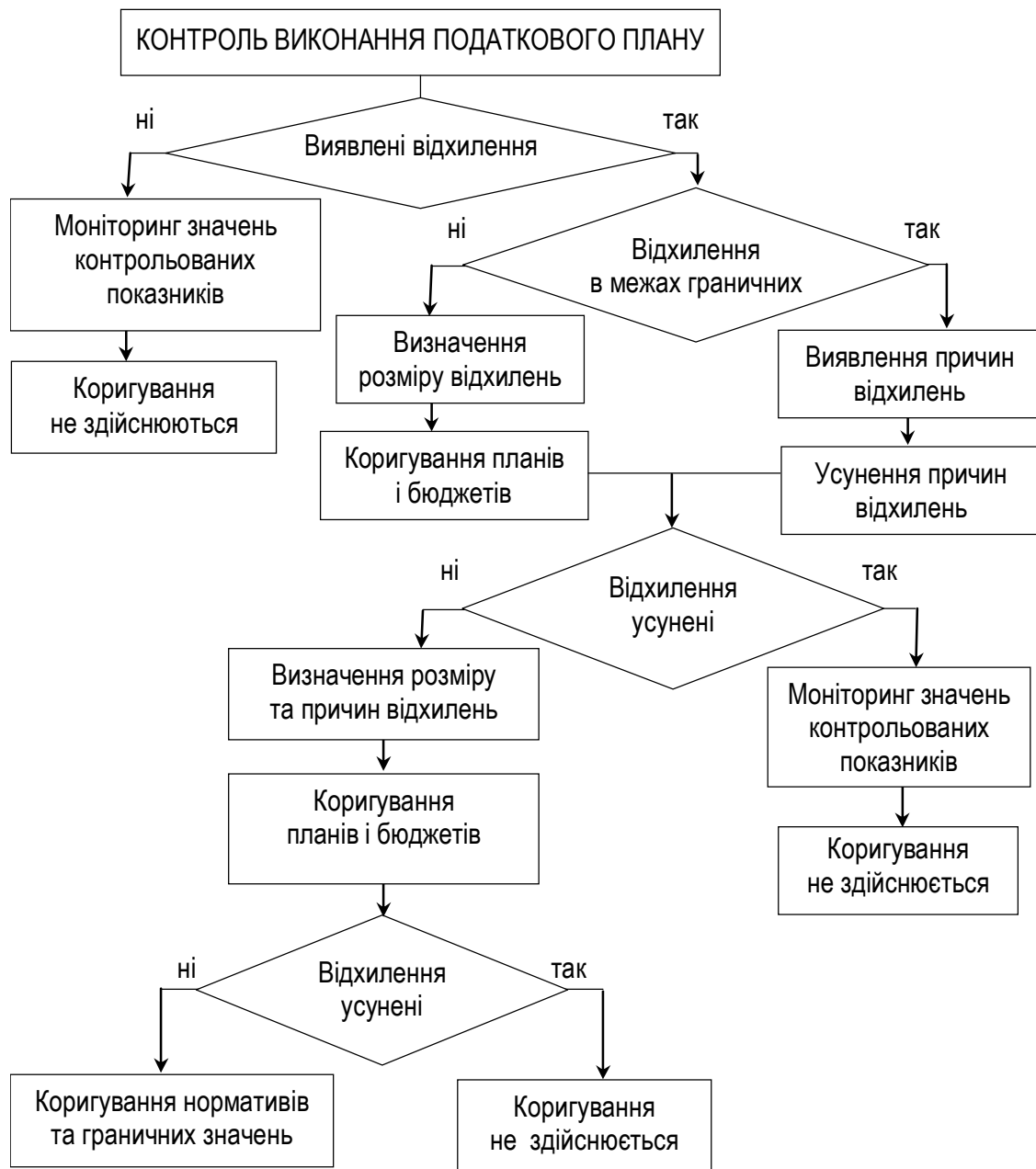

Рис. 4.3. Причини відхилень фактичних значень контрольованих показників від запланованих

Послідовність прийняття рішень для вжиття заходів щодо усунення відхилень фактичних значень контрольованих параметрів від запланованих наведено на рис. 4.4.

Визначений підхід до формування функціональної моделі податкового менеджменту в банку найкраще враховує потреби великого системного банку з розгалуженою мережею філій, проте, спираючись на результати проведеного в першому розділі роботи аналізу податкового навантаження банків України, можемо говорити про можливість її використання середніми та малими банками. Насамперед це пояснюється рівнем податкового навантаження малих та середніх банків, який згідно з інформацією, наведеною в рейтингу органів Державної податкової служби України, вищий за рівень податкового навантаження великих та найбільших банків.

Середнє податкове навантаження з податку на прибуток по групі середніх банків протягом 2007 року знаходилось майже на рівні податкового навантаження по групі найбільших банків і становило 5,42 % при рівні даного показника 5,75 % по групі найбільших банків. І тільки за результатами діяльності в II кварталі 2008 року податкове навантаження по групі найбільших банків суттєво зросло до 6,42 %. Значення показника податкового навантаження з податку на прибуток по групах великих і середніх банків відрізняється лише на 1 % і становить за станом на 01.07.2008 5,69 та 4,59 % відповідно. До того ж серед десяти банків з найбільшим рівнем податкового навантаження за податком на прибуток рівномірно представлені групи “малих” та “великих банків” (табл. 4.1).

Рис. 4.4. Алгоритм податкового контролю в процесі реалізації обраного варіанта оптимізації

Показник загального податкового навантаження, крім податку на прибуток, враховує також нараховані суми інших податків і зборів, що сплачуються банком, а також суму нарахованих відрахувань до соціальних фондів. Середній рівень загального податкового навантаження по банківській системі за станом на 01.07.2008 становив 14,9 %. При цьому великі та найбільші банки мають показник загального податкового навантаження в межах 15-16 %. Серед десяти банків з найбільшим рівнем загального податкового навантаження – тільки банки четвертої групи (табл. 4.2).

Таблиця 4.1

Показники податкової звітності банків з найбільшим податковим навантаженням з податку на прибуток за станом на 01.07.2008

№ пор.	Група	Назва банку	Скоригований валовий дохід, тис. грн.	Нарахована сума податку на прибуток, тис. грн.	Податкове навантаження з податку на прибуток, %
1	III	ЗАТ "Каліон Банк Україна"	81 318,3	10 518,1	19,3
2	II	ЗАТ "Сітібанк (Україна)"	91 208,6	15 050,3	18,9
3	IV	ЗАТ "Європейський банк раціонального фінансування"	6 334,4	917,7	16,7
4	IV	ЗАТ "Прайм-Банк"	6 705,1	605,4	15,3
5	II	АБ "Інг Банк Україна"	147 582,4	16 115,6	15,1
6	IV	АБ "Автозазбанк"	40 361,4	3 160,0	14,8
7	IV	ВАТ "Перший інвестиційний банк"	37 866,7	3 563,2	13,6
8	II	АКБ "Індустріалбанк"	148 758,3	11 492,5	12,0
9	I	ВАТ "Укресімбанк"	985 340,2	58 200,8	11,9
10	II	ЗАТ "Донгорбанк"	160 082,0	7 757,6	11,2

Отже, запропонована функціональна модель організації податкового менеджменту передбачає взаємодію всіх інструментів податкового менеджменту. Важливою складовою розробленої системи податкового менеджменту є організаційне забезпечення, функції якого можуть бути покладені або на окремий структурний підрозділ, виокремлення якого доцільно в організаційній структурі великих банків, або на спеціалістів планово-аналітичного підрозділу банку, які можуть забезпечити виконання таких функцій, як податкове планування та податковий аналіз у межах фінансового планування чи аналізу результатів діяльності банку.

Інформаційним забезпеченням запропонованої моделі слугують дані податкового та фінансового обліку, ведення яких є обов'язковим і входить до функціональних обов'язків підрозділу бухгалтерського обліку.

Таблиця 4.2

Показники податкової звітності банків з найбільшим загальним податковим навантаженням за станом на 01.07.2008

№ пор.	Назва банку	Нарахована сума податку на прибуток, тис. грн.	Сума інших податків, зборів, тис. грн.	Сума відрахувань до соціальних фондів, тис. грн.	Загальне податкове навантаження, %
1	АКБ "Новий"	312,6	318,5	979,9	35,9
2	"Мотор Банк"	0,0	218,3	289,6	30,0
3	Банк "Глобус"	7,3	0,0	598,4	26,5
4	ЗАТ "Прайм-Банк"	605,4	54,2	335,5	25,1
5	ВАТ "КБ "Причорномор'я"	273,0	166,2	676,9	24,9
6	АКБ "Базис"	638,3	669,3	2195,1	23,0
7	ВАТ "Реал Банк"	131,9	72,9	534,9	22,4
8	"Астра Банк"	0,1	700,0	284,8	22,3
9	ВАТ КБ "Південкомбанк"	443,5	363,2	758,5	21,9
10	ЗАТ "Інвест-Кредит Банк"	115,1	131,3	506,3	21,7

Заходи податкового контролю охоплюють всі етапи податкового менеджменту, починаючи від розробки завдань та напрямків податкової діяльності і закінчуючи моніторингом реалізації оптимального варіанта податкової діяльності банку та її коригування в разі необхідності.

§ 2. РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАРІЮ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ

2.1. Податкове планування

В умовах існування незбалансованого ринку, зовнішнього впливу податкової системи на ухвалення управлінських рішень, функції податкового планування як найважливішої в податковому менеджменті приділена увага практично у всіх публікаціях з оподаткування. Зокрема, слід відзначити, що податкове планування може створити необхідні умови для стабільного розвитку банку, підвищення його фінансової стійкості. Варіанти бізнес-рішень аналізуються, виходячи з наявності або відсутності того або іншого податку, розміру податкових ставок, податкових пільг та інших положень податкового законодавства. У результаті податкового планування повинен бути визначений оптимальний

рівень податкового навантаження, що враховує планові показники фінансової політики банку, та розроблені заходи щодо його досягнення.

Застосування податкового планування в діяльності банків і організації їх ділових відносин створює такі важливі переваги для бізнесу: можливість аналізу і використання майбутніх, більш сприятливих умов для розвитку бізнесу; підготовка до змін у зовнішньому середовищі; підвищення конкурентоспроможності порівняно з іншими учасниками ринку; стимулювання учасників податкового планування до реалізації своїх рішень у подальшій роботі, забезпечення більш раціонального розподілу і використання різних видів ресурсів; підвищення фінансової стійкості [24].

Зростання значення податкового планування в сучасних умовах діяльності банку зумовлюється такими обставинами:

- економічна нестабільність, високий рівень податкового навантаження і постійні зміни в податковому законодавстві роблять більш конкурентоспроможними ті банки, які оперативно реагують на зміни, а зробити це можуть, як правило, тільки банки, що займаються багатоваріантними розрахунками податкової оптимізації;
- податкова економія є резервом для збільшення чистого прибутку і є джерелом фінансування інвестиційних довгострокових програм і створює основу для фінансової стійкості;
- максимізація чистого прибутку створює умови для зростання дивідендних виплат і вартості акцій та зростання капіталізації (ціни) банку;
- збільшення розмірів банків та ускладнення організаційних форм та видів їх діяльності. Масштаби, складність і розмаїття напрямів діяльності вимагають від банку особливої уваги до визначення податкових наслідків прийнятих управлінських рішень;
- динамічність зовнішнього середовища. У західній економіці динамічність зовнішнього середовища пояснюється насамперед високою насиченістю споживчого попиту, його різноманітним швидкозмінним характером. У вітчизняній економіці динамічність середовища зумовлюється передусім нестабільністю соціально-політичної сфери. В цих умовах при ухваленні рішень слід спиратися на постійне оновлення даних про зовнішнє середовище, їх аналіз, пошук нових стратегій і тактичних підходів. Таким чином, податкове планування набуває стратегічного спрямування.

У численних роботах з даної проблематики наводиться значна кількість визначень податкового планування, визначається місце податкового планування в системі управління банком, виявляється роль різних структурних підрозділів у податковому плануванні, проектуються різні моделі і способи оптимізації і мінімізації оподаткування.

У той же час необхідно відзначити, що проблема планування податкових платежів розглядається в основному з позицій практичних рекомендацій керівникам, бухгалтерам, економістам, що роз'яснюють методику законного зниження податкових зобов'язань. Крім того, у більшості праць розглядаються питання податкового планування підприємств.

Найчастіше як синонім поняття податкового планування є поняття “податкова оптимізація”. Проте, на нашу думку, податкова оптимізація – це лише частина податкового планування, одна з найважливіших його функцій, тоді як податкове планування – це приведення стратегії і тактики у відповідність з податковим режимом, що діє відносно суб'єкта господарювання, для оптимізації податкових витрат. Це пов'язано з тим, що далеко не завжди мінімізація податків – це їх оптимізація з погляду ефективності і завдань компанії.

Оптимізація – це “визначення значень економічних показників, за яких досягаються якнайкращі показники системи”. Застосовуючи даний принцип до оподаткування банку, оптимізація – це таке визначення податкових показників, за яких досягається оптимальний стан економічної системи банку. При цьому слід звернути увагу на те, що самі податки не можуть бути об'єктом оптимізації, оскільки вони є обов'язковими, відносно безповоротними платежами. Об'єктом оптимізації може бути лише база оподаткування, яка виражається певним економічним показником, наприклад, середньорічна вартість активів або майна, прибуток тощо.

Таким чином, податкова оптимізація є визначенням оптимальної бази оподаткування, за якої досягається найкращий результат функціонування суб'єкта господарювання. Слід зазначити, що більшість авторів схиляються до думки, що кінцевою метою податкового планування є оптимізація податкових платежів, тому процес здійснення податкового планування необхідно розробляти системно, з урахуванням впливу заходів щодо оптимізації податкових платежів на показники ефективності діяльності банку.

Крім того, в літературі зустрічається ще одне поняття – “планування податкових платежів”. Беручи до уваги цільову спрямованість податкового планування на оптимізацію податкових платежів суб'єктів податкового планування і наявність спеціальної методики його здійснення, слід погодитися з позицією А.В. Єлісеєва та А.Г. Загороднього стосовно того, що поняття планування податків та податкового планування відрізняються по суті. Думки про необхідність розподілу даних понять дотримуються також О.С. Вилкова та М.В. Романовський.

Планування податкових платежів, на відміну від податкового планування, – це визначення сум податкових зобов'язань та графіка їх погашення (податкового календаря) при певному, попередньо обраному варіанті здійснення фінансово-господарської діяльності банку. Податкове планування ґрунтується на використанні відповідних засобів та інструментів, що дозволяють обрати найдоцільніший у конкретних умовах варіант здійснення діяльності, з точки зору його податкових наслідків та кінцевого фінансового результату. Характерною ознакою податкового планування є його альтернативність, що і забезпечує можливість податкової оптимізації. Додатковим фактором, що визначає альтернативність податкового планування, є також внутрішня суперечливість та відсутність системності податкового законодавства, якої можна досягнути, прийнявши Податковий кодекс.

Деякі фахівці прирівнюють заходи щодо законної оптимізації податкових платежів до ухилення від сплати податків. Подібне змішування понятійного апарата вважаємо неприпустимим, оскільки поняття податкового планування й ухилення від сплати податків мають чітке розмежування за критерієм законності. Зокрема, у закордонній теорії оподаткування виділяють три поняття запобігання сплати податків [112]:

1. Ухилення від сплати податків (*tax avasion*), під яким мається на увазі незаконне використання підприємством чи фізичною особою податкових пільг, несвоєчасна сплата податків, приховування доходів, неподання або несвоєчасне подання документів, необхідних для своєчасного обчислення та сплати податків.

2. Обхід податків (*tax avoidance*), за якого підприємство чи фізична особа не є платником, або його діяльність не підлягає оподаткуванню, або його доходи не обкладаються податками. Підприємство при цьому може використовувати такі незаконні способи, як відсутність реєстрації або обліку об'єктів оподаткування.

3. Податкове планування (*tax planning*), в якому юридичними й фізичними особами проводиться активна податкова політика, спрямована на мінімізацію негативного впливу оподаткування методами, що не суперечать законодавству.

Ми приєднуємось до висновків В.В. Карпової, яка відзначає, що при визначенні поняття заходів щодо активного законного запобігання сплаті податків необхідно враховувати специфіку процедурного характеру їх проведення, яка, зокрема, проявляється в реалізації цих заходів на системній плановій основі. З огляду на це зміст заходів щодо активного законного запобігання сплаті податків точніше виражає термін “податкове планування”. Поняття законного обходу податків

визначається як пасивні заходи, що дозволяють платнику податків застосовувати пільговий порядок оподаткування, а податкове планування передбачає активні дії щодо оптимізації податків і, зокрема, нестандартне застосування законодавчих норм відносно пільгового порядку оподаткування. В.В. Карпова наголошує, що обхід податків має пасивну спрямованість, і оптимізація податків у ньому досягається за рахунок стандартного, прямого застосування норм законодавства, які передбачають пільговий порядок оподаткування [69].

У сучасних умовах заходи податкового планування займають значне місце в системі управління діяльністю, на що звертає увагу більшість вчених. Зокрема, Д.М. Тихонов дотримується позиції, що “податкове планування є складовою частиною загального фінансового планування платника податків”. О.М. Медведєв звертає увагу на зв’язок податкового планування із системою стратегічного планування підприємства.

Найбільш повно функціональні взаємозв’язки податкового планування із системою фінансових операційних бюджетів розглянуті у роботах В.В. Карпової, яка виділяє два напрямки взаємозв’язку податкового планування із системою операційних та фінансових бюджетів. Первинний зв’язок проявляється в тому, що показники операційних та фінансових бюджетів є джерелом інформації для розрахунку податкових платежів за альтернативними варіантами здійснення господарської діяльності, на підставі аналізу яких обирається оптимальний варіант оподаткування. Наприклад, показники операційних бюджетів адміністративних витрат, капітальних інвестицій, руху грошових коштів є вихідними даними для визначення варіантів оптимізації платежів із податку на прибуток та податку на додану вартість. При вторинному (зворотному) зв’язку показники операційних фінансових бюджетів коригуються під підсумкові результати здійснення заходів податкового планування.

Отже, можемо визначити податкове планування діяльності банку як невід’ємну частину фінансового планування банку, що передбачає використання системи спеціальних методів та прийомів для визначення майбутніх податкових витрат та податкового навантаження з метою їх оптимізації відповідно до чинного податкового законодавства з урахуванням стратегії розвитку банку з точки зору податкових наслідків його діяльності.

Податкове планування повинно супроводжувати всі операції банку, оскільки передбачити найбільш прийнятний варіант їх здійснення необхідно ще до моменту виникнення податкових зобов’язань. У процесі податкового планування здійснюється збір і обробка даних про ситуації, які виникають у банку під впливом системи оподаткування,

розробляються різні схеми діяльності, визначаються фінансові потоки, взаємовідносини з контрагентами, що дозволяє приймати відповідні управлінські рішення. Податкове планування в банку повинне враховувати оптимізаційні розрахунки і завершуватись плануванням оптимального податкового навантаження.

Оптимізація податкового навантаження банку – це ітераційний пошук такого варіанта здійснення податкової діяльності, який призводить до найменшого податкового навантаження, не створюючи перешкод для основної діяльності в межах чинного законодавства. Результат оптимізації податкового навантаження дозволяє оцінити мотивацію до продовження поточної діяльності, її розвитку, скорочення або припинення.

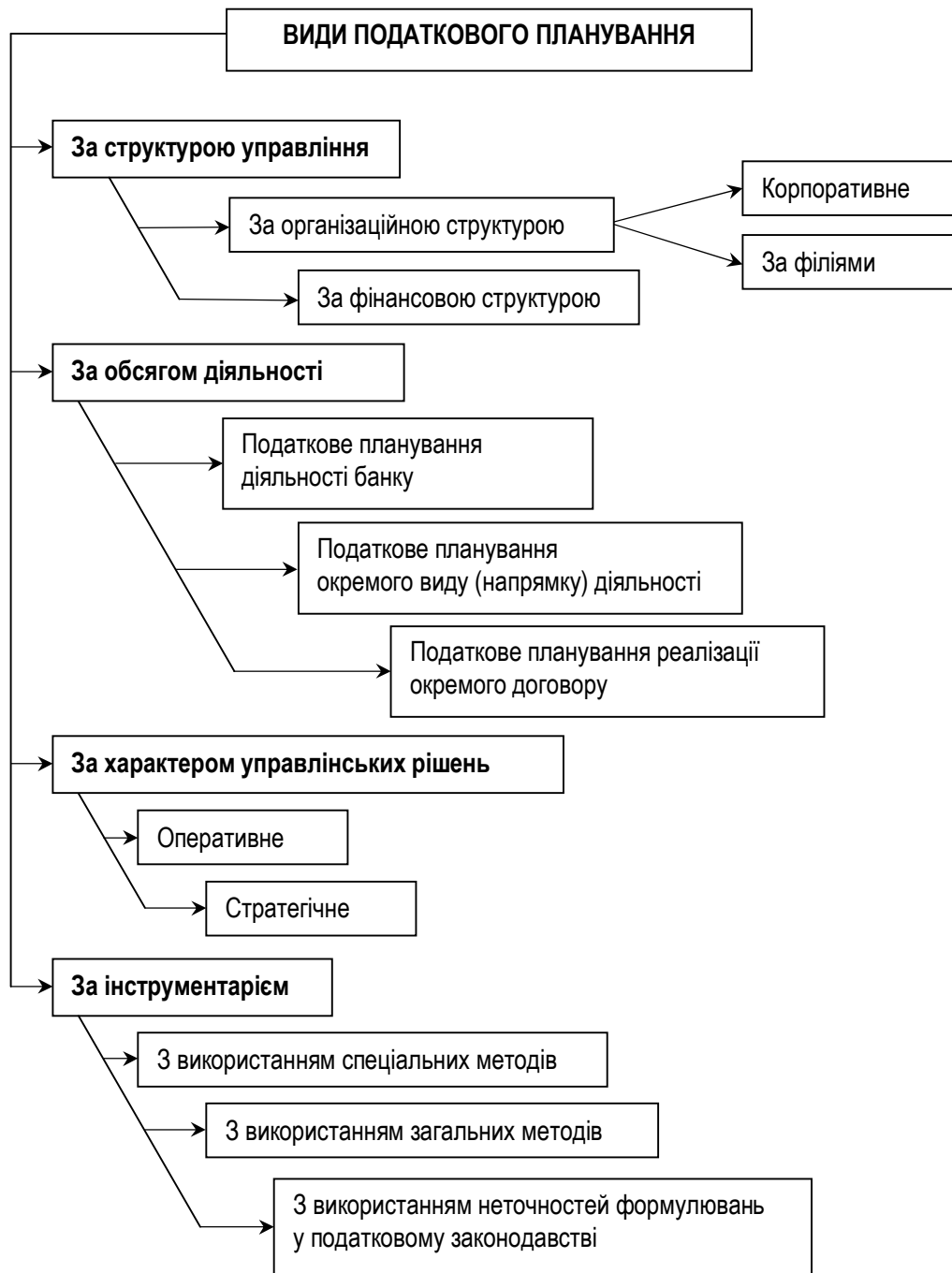
У практичній діяльності можуть використовуватися різні види податкового планування (рис. 4.5), серед яких, на нашу думку, необхідно виділити стратегічне та оперативне (поточне) податкове планування. Основною відмінністю стратегічного податкового планування від поточного в даному підході є цільова спрямованість та період часу.

Стратегічне податкове планування базується на стратегічних цілях банку, розробляється на довгострокову перспективу, та охоплює декілька звітних періодів, оперативне податкове планування виражає поточні цілі банку й розробляється на один звітний період.

У результаті заходів, що здійснюються на оперативному рівні, розробляється податковий план, спрямований на досягнення стратегічних інтересів банку. Основна мета стратегічного податкового планування – це розробка на підставі прогнозів і тенденцій розвитку податкової системи та фінансових ринків таких моделей і варіантів здійснення банківської діяльності, які якнайкраще відповідали б поставленим стратегічним цілям, з урахуванням можливих змін у зовнішньому (зокрема і податковому) середовищі.

Період формування стратегічного плану визначається відповідно до загального стратегічного плану розвитку банку і не може перевищувати термін, встановлений для загального плану.

Формування стратегічних цілей діяльності банку в сфері податкового планування здійснюється з урахуванням головної мети: максимізації рентабельності діяльності за рахунок зниження витрат, зокрема податкових. Таким чином, система податкових стратегічних цілей повинна забезпечувати формування достатнього обсягу фінансових ресурсів, оптимізацію податкових баз, прийнятний рівень податкових ризиків.

Рис. 4.5. Класифікація видів податкового планування в банку

Серед заходів у сфері податкового планування, здатних забезпечити досягнення стратегічних цілей, можна виділити такі:

- огляд і прогноз нормативно-правової бази і її зміни в довгостроковому періоді;
- складання прогнозів податкових зобов'язань, зокрема і за форс-мажорних обставин;
- варіанти схем фінансових і документарних потоків;

- складання графіка відповідності виконання податкових і фінансових зобов'язань банку;
- варіанти можливих причин відхилень від розрахункових показників діяльності, прогноз ефективності застосованих заходів, оцінка ризиків різних програм дій.

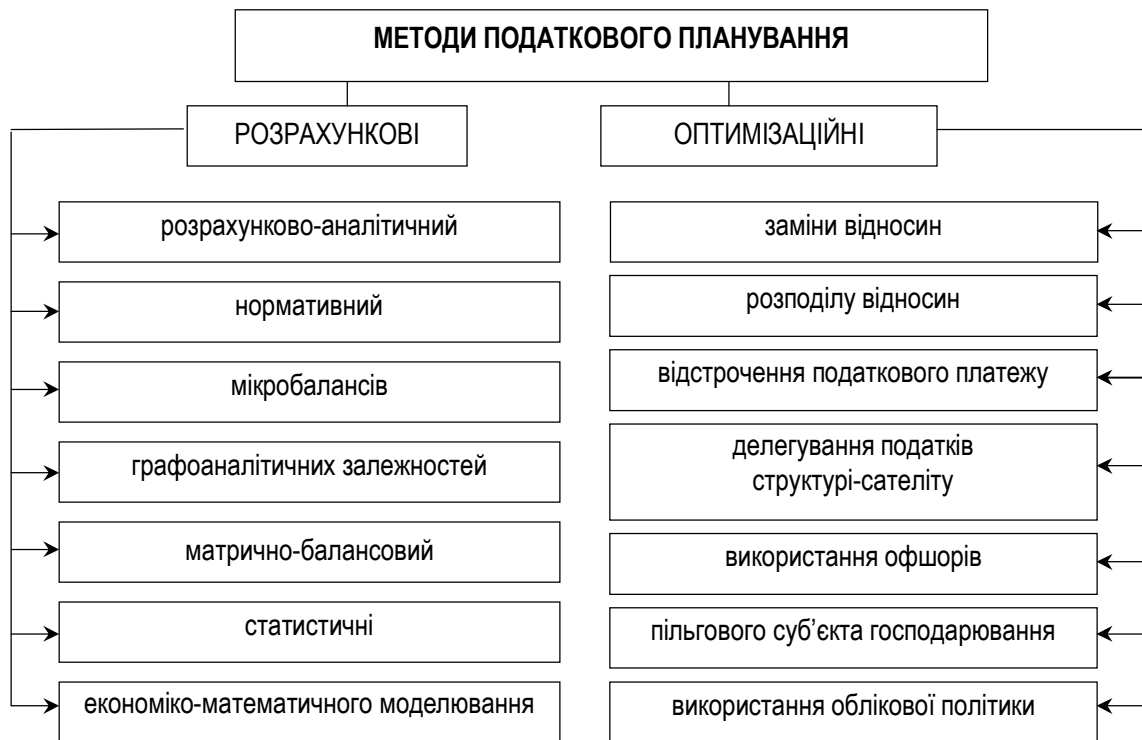
Оперативне податкове планування є частиною загальної системи фінансового планування і передбачає спеціальну підготовку (планування) договірних схем типових, великих і довгострокових угод. Зокрема, проводиться моделювання податкових витрат для різних видів операцій, оцінка податкових наслідків і ризиків, а також оцінка ефективності заходів щодо оптимізації податкових баз, розраховується допустиме значення податкового навантаження, складаються прогнози податкових зобов'язань і наслідків запланованих схем операцій. Проводиться аналіз відповідності виконання податкових зобов'язань і зміни фінансових ресурсів банку. Прогнозуються і досліджуються можливі причини різких відхилень від середньостатистичних показників діяльності і податкових наслідків запланованих і здійснених операцій.

Крім того, в системі податкового менеджменту банку також доцільно використовувати відповідні види податкового планування, виділені за обсягом охоплення діяльності та за інструментарієм.

Наведені у класифікації види податкового планування ґрунтуються на єдиних принципах здійснення податкового планування, інструментарії та методиці реалізації. У той же час ці види різняться за специфікою використання методів податкового планування на стадії розробки альтернативних варіантів оподаткування.

У процесі проведеного аналізу було виявлено такі підходи до визначення методів податкового планування. У першому підході фахівці відносять до методів податкового планування тільки спеціальні методи, які використовуються для оптимізації податкових платежів [69], у другому – спеціальні та загальні методи, що застосовуються для визначення суми податкових платежів за альтернативними варіантами оподаткування [120] (рис. 4.6).

Більшість фахівців, які відносять до спеціальних методів податкового планування систему прийомів, виділяють методи оптимізації через договір, заміни відносин, розподілу відносин, відстрочення податкового платежу, прямого скорочення об'єкта оподаткування, офшору, пільгового підприємства, використання пільг та звільнень. Ряд авторів доповнюють вищевказану групу такими методами: делегування податкової відповідальності підприємству-сателіту), прийняття облікової політики з максимальним використанням наданих можливостей для зниження розміру податкових платежів, формування податкового поля.

Рис. 4.6. Методи, що використовуються в процесі податкового планування в банку [69]

Під методом оптимізації через договір мають на увазі спосіб оптимізації оподаткування, що полягає в укладенні з контрагентом договору, застосування якого передбачає пільговий порядок оподаткування.

Метод заміни відносин полягає в заміні операції, що передбачає оподаткування, на операцію з аналогічною метою, але з більш пільговим порядком оподаткування.

Метод розподілу відносин базується на методі заміни відносин. Різниця між ними полягає в тому, що в методі розподілу відносин заміняється або частина господарської операції, замість операції у цілому, або господарська операція розділяється на декілька частин. Використовується метод розподілу відносин у ситуаціях, коли метод заміни відносин не дозволяє досягти бажаного ефекту оптимізації податкових платежів.

Метод відстрочення податкового платежу дозволяє перенести момент виникнення об'єкта оподаткування на наступні податкові періоди. Наприклад, відстрочення податкових платежів з податку на прибуток і податку на додану вартість досягається шляхом перерахування в останні дні звітного періоду попередньої оплати за товарно-матеріальні цінності постачальникам – платникам цих податків.

У методі прямого скорочення об'єкта оподаткування знижується сума операцій, що підлягають оподаткуванню, наприклад, відбувається продаж або дарування активу за заниженою вартістю.

Під методом використання офшорів мається на увазі сукупність методів, що використовують у своїй основі перенесення об'єкта оподаткування під юрисдикцію більш м'якого режиму оподаткування. При цьому даний метод передбачає використання як іноземних юрисдикцій з режимом пільгового оподаткування, так і вітчизняних.

Метод пільгового підприємства полягає в скороченні об'єкта оподаткування шляхом вибору спеціальної організаційно-правової основи суб'єкта-господарювання з пільговим режимом оподаткування, метод пільг та звільнень – у застосуванні пільгових режимів оподаткування, які передбачаються для окремих галузей народного господарства (наприклад, сільського господарства, освіти, культури та ін.).

Метод делегування податків структурі-сателіту полягає в передачі сплати податкових платежів спеціально створеним структурам, діяльність яких спрямована на зменшення фіскального податкового тиску на основне підприємство.

Метод використання облікової політики полягає в розробці варіанта облікової політики, який дозволяє оптимізувати податкові платежі. Слід відзначити, що, незважаючи на відсутність в українському законодавстві прямого зв'язку податкового та бухгалтерського обліку, у ряді випадків бухгалтерський облік впливає на показники податкового обліку банку.

У методі формування податкового поля на основі обраних суб'єктом господарювання варіантів правової організації, здійснення господарчої та фінансової діяльності, облікової політики визначається повний перелік податків, що підлягають сплаті до бюджету (формується податкове поле), на основі аналізу якого далі розробляються заходи щодо оптимізації податків.

На основі аналізу вищенаведених спеціальних методів оподаткування можна зробити висновок, що невинуватим є окреме виділення методу оптимізації через договір, оскільки його характеристика виражає інструментарій, за допомогою якого здійснюються методи податкового планування, а саме: заміни відносин, розподілу відносин, пільгового підприємства та ін., а не систему прийомів податкового планування. Взнявши до уваги те, що в методі пільгового підприємства поряд з підприємствами можуть також використовуватися й інші суб'єкти господарювання (зокрема, приватні підприємці), доцільно визначати групу вищевказаних методів як “метод пільгового суб'єкта господарювання”. Метод прямого скорочення податкових платежів

некоректно зараховувати до методів податкового планування через те, що його використання передбачає пряме скорочення прибутку підприємства, а це суперечить принципу оптимального співвідношення ризику й вигод. У методі делегування податків підприємству-сателіту структурами-сателітами, окрім підприємств, можуть бути суб'єкти господарювання інших організаційно-правових форм (наприклад, приватні підприємці, установи й організації), тому більш правильно було б визначити назву даного методу як “метод делегування податків структурі-сателіту”.

До загальних методів фахівці зараховують такі методи: розрахунково-аналітичний, нормативний, мікробалансів, графоаналітичних залежностей, матрично-балансовий, статистичні, економіко-математичного моделювання.

Розрахунково-аналітичний метод полягає в коригуванні планових показників під прогностні зміни внутрішніх та зовнішніх факторів. У податковому плануванні переважно використовується при розрахунку сум податків за альтернативними варіантами оподаткування шляхом коригування показників підібраних варіантів під прогностні зміни податкового законодавства.

Нормативний метод у податковому плануванні використовується на стадії розрахунку податкових платежів за альтернативними варіантами оподаткування і дозволяє визначити суми податкових платежів на підставі діючих ставок (вони є нормативом) і баз оподаткування.

Метод мікробалансів полягає у створенні бухгалтерської моделі господарсько-фінансової ситуації шляхом складання бухгалтерських проводок і визначення на їх основі варіанта з оптимальними показниками. Розрахунок у методі мікробалансів здійснюється в такому порядку: 1) виділяється група господарських операцій, які мають безпосереднє відношення до певного варіанта оподаткування; 2) за обраними господарськими операціями складаються бухгалтерські проводки; 3) на підставі бухгалтерських проводок розраховується мікробаланс і визначається підсумкова сума прибутку; 4) порівнюються альтернативні варіанти і обирається варіант з оптимальними показниками. Цей метод використовується на останній стадії податкового планування, коли відома сума податкових платежів за кожним варіантом оподаткування.

Метод графоаналітичних залежностей ґрунтується на побудові графічної чи аналітичної залежності фінансового результату від одного або декількох найважливіших параметрів балансу і виборі на основі цих залежностей варіанта з оптимальними показниками. Розрахунок при цьому здійснюється в такій послідовності: 1) виділяється блок

господарських операцій, в якому бере участь задіяний параметр; 2) за допомогою ряду послідовних розрахунків мікробалансів чи математичних формул визначається залежність фінансового результату від досліджуваного параметра; 3) формується графічне зображення визначених залежностей; 4) обирається оптимальний варіант здійснення операції. Таким чином, метод графоаналітичних залежностей використовується на стадії вибору оптимального варіанта оподаткування.

Процес розрахунку в матрично-балансовому методі полягає в тому, що баланс банку записується у вигляді матриці, потім до неї послідовно підбираються й записуються показники операцій за альтернативними варіантами оподаткування і обирається варіант з оптимальними показниками. Застосовується даний метод на стадії вибору оптимального варіанта оподаткування.

Статистичні методи мають широкий спектр застосування в податковому плануванні. Зокрема, на основі використання різних методів статистичного аналізу (факторного, кореляційно-регресійного аналізу та ін.) виділяються основні фактори, що впливають на величину податкового навантаження банку, на основі яких проектуються напрями оптимізації податкових платежів. Статистичні методи застосовуються також при визначенні ефективності заходів щодо податкового планування, зокрема при проведенні аналізу динаміки податкових платежів, розрахунку показників виконання бюджету податків та ін.

Методи економіко-математичного моделювання полягають у математичному описі досліджуваного об'єкта, яким у податковому плануванні є альтернативні варіанти оподаткування. Відповідно до даних методів будується економіко-математична модель розрахунку суми прибутку чи витрат з урахуванням впливу податкових платежів за альтернативними варіантами оподаткування і обирається варіант з оптимальними показниками. Застосовуються вони на стадії вибору оптимального варіанта оподаткування і дозволяють одержати найбільш точні результати. При неможливості їх використання через складність розрахунків аналіз варіантів оподаткування здійснюється за допомогою інших загальних методів податкового планування, а саме: методу графоаналітичних залежностей, матрично-балансового методу, методу мікробалансів та ін., підбір яких здійснюється на індивідуальній основі залежно від виду податкового планування, кількості задіяних у схемі податкового планування структур тощо.

Отже, до загальних методів необхідно віднести методи, які мають широку сферу застосування, використовуються в плануванні діяльності банку взагалі. До них можна віднести такі: розрахунково-аналітичний, економіко-математичного моделювання, нормативний, мікробалансів,

графоаналітичних залежностей, матрично-балансовий метод, статистичні методи.

До спеціальних методів доцільно віднести методи, які застосовуються лише в податковому плануванні банку при моделюванні альтернативних варіантів оподаткування та належать до методів ситуаційно-варіаційного аналізу: заміни відносин, розподілу відносин, відстрочення податкового платежу, делегування податків структурі-сателіту, використання офшорів, пільгового суб'єкта господарювання, використання облікової політики.

Податкове планування, як і будь-який інший вид діяльності, складається з декількох етапів. Розбиття (градація) діяльності з податкового планування на основі специфічних особливостей тих або інших процедур, наукового апарата, логічної узгодженості і послідовності діяльності, на певні укрупнені етапи має теоретичне і практичне значення. З теоретичної точки зору розподіл податкового планування як цілісної діяльності на окремі складові дозволяє краще вивчити конструкцію даної економічної категорії, а також визначити місце податкового планування в системі фінансового планування діяльності банку. На практиці поетапне розбиття податкового планування покликане висвітлити послідовність операцій, визначити чітку організаційну структуру, виконавців і відповідальних за реалізацію тих або інших податкових заходів; здійснювати контроль над реалізацією управлінських рішень.

Більшість фахівців до етапів податкового планування відносять: 1) вибір місця реєстрації банку і його структурних підрозділів; 2) вибір організаційно-правової форми діяльності банку; 3) вивчення можливостей правильного використання пільг, зниження обсягів податкових платежів; 4) вибір раціонального, із податкової точки зору, розміщення фінансових активів. Таке визначення етапів податкового планування наводять О.С. Вилкова та М.В. Романовський.

Виділення етапів стратегічного та оперативного (поточного) податкового планування реалізується в підході, запропонованому Т.А. Козенковою, а в підході В.В. Муравйова за основу етапів податкового планування взято етапи внутрішньофірмового планування.

Ми погоджуємось із думкою В.В. Карпової, яка пропонує поєднати вищенаведені підходи і виділити етапи податкового планування на основі етапів внутрішньофірмового планування. Оскільки, як вже наголошувалося, податкове планування – невід'ємна частина загального фінансового планування, йому повною мірою повинна відповідати процедура фінансового планування. Для виділення послідовності дій при податковому плануванні в банку ми об'єднали підхід, запропонований В.В. Карповою, з підходом Т.А. Козенкової з урахуванням етапів фінансового планування в банку.

Аналіз та оцінка ефективності податкового планування в банку є завершальним етапом. На стратегічному рівні оцінка ефективності заходів податкового планування проводиться за такими основними параметрами:

- узгодженість податкової діяльності банку із загальною стратегією його розвитку. У процесі такої оцінки виявляється ступінь узгодженості цілей, напрямів і етапів щодо реалізації стратегії;
- узгодженість податкової діяльності банку з передбачуваними змінами зовнішнього середовища, насамперед зі змінами державної податкової політики. У процесі такої оцінки визначається, наскільки розроблені заходи податкового планування відповідають прогнозованому розвитку економіки країни, змінам податкової політики держави і кон'юнктури фінансового ринку в розрізі окремих її сегментів;
- реалізованість заходів податкового планування. У процесі такої оцінки, передусім, розглядаються потенційні можливості банку у формуванні фінансових, інтелектуальних і організаційних ресурсів для вирішення поставлених завдань податкового планування;
- прийнятність рівня ризиків, пов'язаних з реалізацією заходів податкового планування. У процесі такої оцінки необхідно визначити, наскільки рівень прогнозованих податкових ризиків, пов'язаних з діяльністю банку, забезпечує достатню рівновагу в процесі його розвитку і відповідає податковому менталітету його власників і відповідальних за оподаткування менеджерів. Крім того, необхідно оцінити, наскільки рівень цих ризиків допустимий для фінансової діяльності з позицій можливого розміру фінансових втрат (податкових санкцій, пені за несвоєчасну сплату податків);
- результативність розроблених заходів щодо податкового планування. Оцінка результативності може бути проведена насамперед на основі прогнозних розрахунків фінансових коефіцієнтів, а також виходячи з динаміки показника частки податкових витрат у чистому прибутку. Разом з цим можуть бути оцінені і такі нематеріальні результати реалізації, зростання ділової репутації та ринкової вартості банку.

Податкова оптимізація на оперативному рівні податкового планування може бути оцінена з погляду її ефективності. При її визначенні в податковій сфері слід враховувати всі витрати, пов'язані зі здійсненням такої діяльності: наприклад, витрати на оплату послуг сторонніх консультантів, реєстрації офшорних компаній, організацію податкових схем і так далі. Також, визначаючи ефективність, слід враховувати можливі ризики, тобто можливі фінансові втрати, наприклад, стягнення штрафних санкцій.

Отже, загальна послідовність дій в розробленій методиці податкового планування передбачає: підбір даних для дослідження й оптимізації податкового поля банку (організаційно-підготовчий етап); аналіз податкового поля, існуючих схем оптимізації податкових платежів і виявлення напрямів оптимізації податкових платежів (дослідницький етап); підбір альтернативних варіантів оптимізації податкових платежів, вибір на основі критеріїв оптимальності оптимального варіанта оподаткування і складання на його основі податкового плану (планово-розробний етап); реалізацію, моніторинг податкового плану та аналіз результатів податкового планування (етап практичної реалізації).

Інструментарій податкового планування формується залежно від рівня управлінських рішень (оперативного або стратегічного) та методів, що використовуються в податковому плануванні.

2.2. Податковий аналіз

Оскільки від рівня платоспроможності залежить повнота й своєчасність надходження податкових платежів у бюджет, у банку необхідно проводити аналітичну роботу з оцінки фінансового стану, здійснювати податкове планування, систематично аналізувати рух фінансових потоків, стан дебіторської й кредиторської заборгованості. Такий аналіз повинен бути основою формування податкової стратегії банку, а також облікової політики для цілей податкового менеджменту, що передбачає вибір між різними варіантами здійснення операцій і розміщення активів з метою досягнення оптимального рівня податкових зобов'язань, що виникають при цьому. Від сумарної величини податків, що сплачує банк за певний період, залежить, по-перше, величина чистого прибутку, а по-друге, його потреба в ресурсах для забезпечення своєї діяльності.

Податковий аналіз в банку поєднується із фінансово-економічним аналізом діяльності банку, виступаючи необхідною умовою податкового контролю як функції податкового менеджменту. Податковий аналіз розглядається нами як одна із функцій податкового менеджменту, яка є інформаційною складовою та основою для прийняття рішень, оскільки за економічною суттю аналіз є однією з функцій управління, що забезпечує прийняття рішення на підставі осмислення та сприйняття отриманої інформації. У процесі аналізу вона проходить аналітичне опрацювання; проводиться порівняння досягнутих результатів діяльності з показниками за попередній період та з показниками інших банків; визначаються фактори, які впливають на податкову стратегію банку, а також негативні тенденції в діяльності банку. На підставі проведеного аналізу розраховуються планові показники діяльності банку, плани податкових платежів, заходи щодо оптимізації податкового навантаження та ухвалюються

відповідні управлінські рішення. Отже податковий аналіз банку тісно пов'язаний з іншою функцією податкового менеджменту – податковим плануванням, причому якість виконання останньої функції залежить від якості та повноти проведення податкового аналізу.

Податковий аналіз тісно пов'язаний з такими завданнями податкового менеджменту, як контроль за виконанням планів, визначення відхилень фактичних показників від запланованих, а також причин цих відхилень. Тільки на підставі аналізу банк може своєчасно вносити коригування в планові завдання та змінювати ситуацію залежно від умов, які склалися.

Податковий аналіз включає вивчення чинної системи оподаткування, визначення тенденцій її розвитку, розрахунки впливу оподаткування як фактора на кінцеві результати діяльності банку. Змістом податкового аналізу є визначення динаміки, структури та складу податкових платежів за звітний період, тенденцій їх зміни, рівня податкового навантаження та податкових ризиків, факторів, що на них впливають, можливості їх зміни тощо.

В економічній літературі аналіз класифікується за різними ознаками. Ці ознаки доцільно використовувати і для виділення видів податкового аналізу (рис. 4.7):

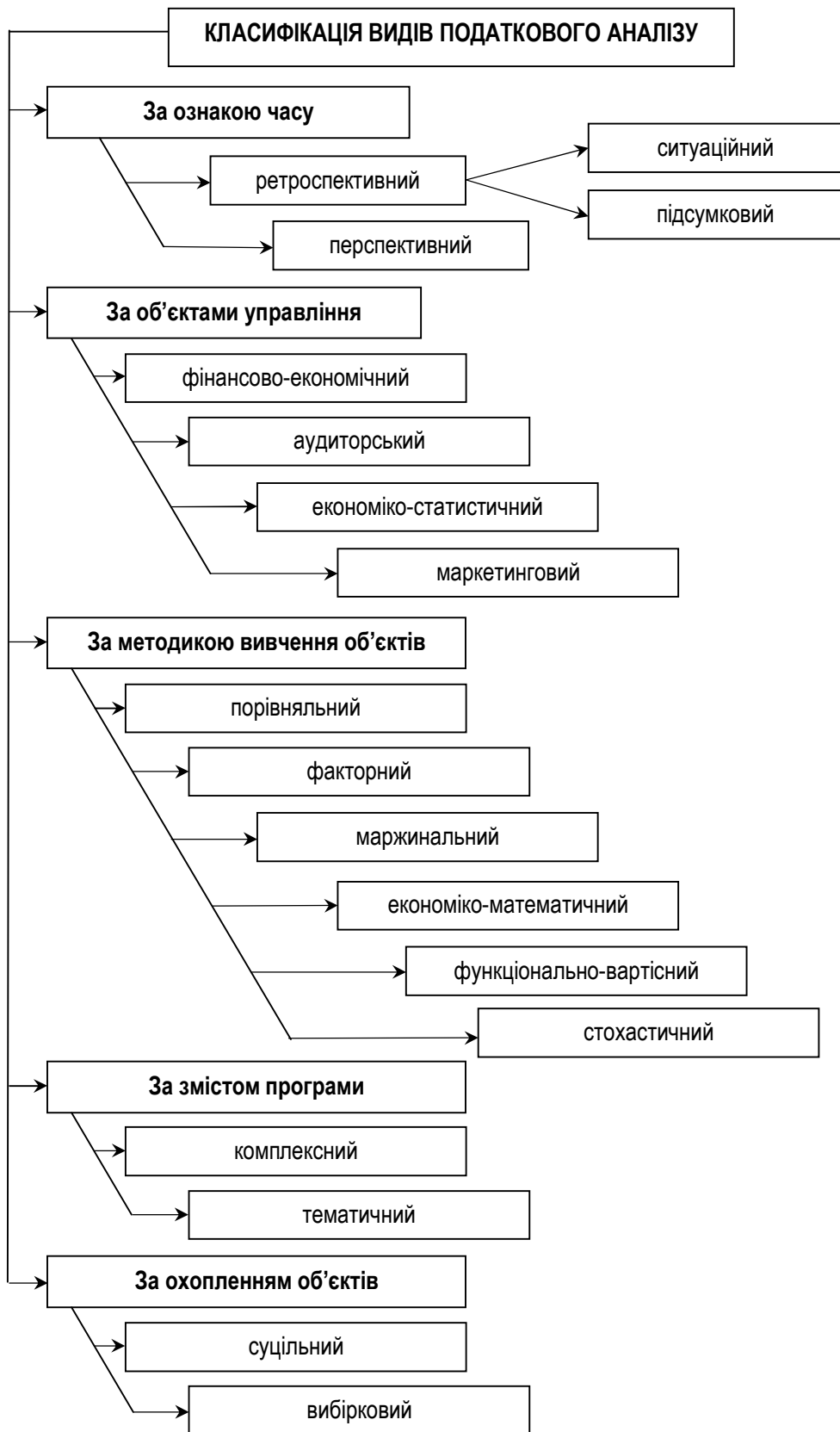
1. **За ознакою часу.** За цією ознакою можна виділити такі види податкового аналізу:

- ретроспективний податковий аналіз. У деяких наукових джерелах такий вид аналізу визначається як наступний, минулий, історичний. Він здійснюється після того, як будь-яке явище відбулося. Для банку це може бути аналіз податкових платежів не тільки після закінчення фінансового року, а й за півроку, щоквартально і щомісяця або по закінченні строків сплати окремих видів податків;
- попередній аналіз (іноді він називається перспективним). Такий аналіз проводиться на стадії розробки плану податкових платежів до здійснення їх оплати та планування податкового навантаження. Він має велике значення для прийняття управлінських рішень і дає змогу визначити ефективність різних варіантів діяльності і обрати найкращі з позиції оподаткування.

Цей вид аналізу також може використовуватись не тільки для визначення перспективи, а й для визначення оптимального варіанта плану.

У свою чергу, ретроспективний податковий аналіз можна розподілити на оперативний та підсумковий.

Оперативний, або ситуаційний податковий аналіз проводиться одразу після завершення операції чи закінчення економічного явища, або коли змінюється економічна ситуація. Його метою є оперативне виявлення процесів, які впливають на діяльність банку.

Рис. 4.7. Види податкового аналізу, що можуть застосовуватись у банку

До таких ситуацій можна віднести: зміну законодавства з оподаткування (введення нового податку, скасування пільг за окремими податками, зміна ставок оподаткування тощо і збільшення у зв'язку з цим податкових платежів банку). Головне завдання такого аналізу – визначення впливу оподаткування як зовнішнього фактора й оперативне реагування на нього.

Підсумковий, або заключний податковий аналіз проводиться за звітний період (місяць, квартал, півріччя, рік). При цьому всебічно аналізується все податкове поле банку, всі податкові платежі, податкове навантаження та податкові ризики в комплексі. Тобто надається комплексна оцінка податкової діяльності банку.

2. За об'єктами управління. Податковий аналіз належить до сфери економічної діяльності. За цією ознакою можна виділити такі його види:

- фінансово-економічний податковий аналіз. Його проводить фінансово-аналітична служба банку або відділ податкового менеджменту. Особлива увага приділяється результатам податкової діяльності, оперативності податкових платежів, визначенню резервів зниження податкового навантаження, зменшенню сплати загальної суми податків (при дотриманні податкового законодавства) і підвищенню показників отриманого прибутку та рентабельності банку;
- аудиторський податковий аналіз. Він являє собою експертну діагностику податкових платежів незалежними аудиторами з метою оцінки порядку нарахування податкових платежів і загального стану сплати всіх податків в банку;
- економіко-статистичний податковий аналіз. Він проводиться, як правило, на запит менеджерів різних рівнів управління банку: повнота сплати податків, показники сплати окремих видів податків та податкове навантаження за ними;
- маркетинговий податковий аналіз проводиться службою маркетингу або фінансово-аналітичною службою банку. У процесі проведення даного виду податкового аналізу вивчаються стан ринку, попит, пропозиція, визначаються зв'язок між змінами, які відбуваються на ринку банківських продуктів та послуг, і взаємозв'язок між збільшенням реалізації окремих продуктів і змінами у податковому полі банку. Цей аналіз дає змогу визначити ті продукти та послуги, які нададуть можливість банку збільшувати показники рентабельності і водночас скорочувати суму сплачених податків.

3. За методикою вивчення об'єктів. За цією ознакою можна виділити такі види податкового аналізу:

- порівняльний податковий аналіз. Це найпростіший вид аналізу, сутність якого полягає в проведенні порівняння даних за всіма

податковими платежами, їх загальної динаміки, структури та динаміки окремих податків за звітний період з попереднім періодом або з показниками планового періоду. За допомогою порівняльного аналізу можна визначити динаміку зміни податкових платежів за певний час. При цьому головним є визначення бази для його проведення. При порівняльному податковому аналізі необхідно використовувати базу порівняння: статичні економічні показники коригуються з урахуванням темпів інфляції, а потім порівнюються за різні періоди часу;

- факторний податковий аналіз. Його зміст полягає у визначенні чинників, які впливають на розмір податкових платежів та податкове навантаження банку, і їх кількісного впливу. На кінцевому етапі факторного податкового аналізу ці чинники ранжуються залежно від впливу як по банку в цілому, так і за окремими податками;
- маржинальний податковий аналіз. Цей метод проведення аналізу базується на оцінці та обґрунтуванні ефективних управлінських рішень у податковому менеджменті на підставі встановлення причинно-наслідкового взаємозв'язку між обсягами проведених операцій, собівартістю банківських продуктів, отриманим прибутком, показниками рентабельності і розміром податкових платежів або податкового навантаження (при цьому витрати банку, зокрема і податкові, поділяються на умовно-постійні та змінні);
- економіко-математичний податковий аналіз. Його сутність полягає в тому, що визначаються взаємозв'язки між розмірами податкових платежів або податкового навантаження та іншими показниками діяльності банку, напрацьовуються економіко-математичні моделі цих зв'язків, які в подальшому застосовуються при розрахунку різних планових показників і визначенні податкової стратегії;
- функціонально-вартісний податковий аналіз. Його зміст полягає у визначенні резервів зниження податкового навантаження банку. Basisю для проведення функціонально-вартісного податкового аналізу є ті функції, які виконує банк у податкових відносинах з урахуванням мінімізації витрат і податкових платежів, які при цьому мають тенденцію до оптимізації;
- стохастичний податковий аналіз, або дисперсний чи кореляційний. У деяких випадках його вважають окремим підвидом факторного аналізу. Даний вид податкового аналізу може використовуватись при визначенні стохастичних залежностей між явищами, які досліджуються (наприклад, взаємозв'язок між сукупною ставкою оподаткування банку та надходженнями до бюджету або сукупною податковою ставкою банку та його рентабельністю тощо).

4. За охопленням об'єктів, які вивчаються. За цією ознакою можна виділити такі види податкового аналізу:

- суцільний податковий аналіз. Він охоплює комплексно весь об'єкт оподаткування або все податкове поле банку. Остаточний висновок робиться також щодо всієї податкової діяльності банку;
- вибірковий податковий аналіз. Проводиться на підставі фінансової, статистичної або податкової звітності стосовно окремого податку або їх групи, тобто частини всіх податкових платежів (прямих і непрямих податків тощо).

5. За змістом програми. За цією ознакою можна виділити:

- комплексний податковий аналіз. Його сутність полягає у всебічності проведення аналітичних досліджень усієї сукупності податкових платежів, обов'язкових відрахувань та зборів;
- тематичний податковий аналіз. При його проведенні визначаються та аналізуються окремі групи податків. Наприклад, це може бути аналіз податкових та інших обов'язкових платежів, які сплачуються за рахунок витрат або з прибутку банку тощо.

Податковий аналіз необхідно здійснювати за визначеною методикою, що застосовується для проведення аналізу окремих елементів податкового поля банку, податкового навантаження, податкових ризиків, а також окремих видів податків. У процесі податкового аналізу залежно від його виду необхідно використовувати таку методику, яка найбільшою мірою сприятиме його ефективності. Під методикою проведення будь-якого аналізу мається на увазі сукупність способів, правил і заходів щодо найбільш доцільного дослідження відповідного об'єкта. Також методику ще визначають як алгоритм, тобто чітку послідовність певних дій, спрямованих на досягнення поставлених завдань. Виходячи з цього методику проведення податкового аналізу можна подати у вигляді відповідних етапів, враховуючи при цьому функції, що здійснюються банком у процесі податкової діяльності (рис. 4.8).

На попередньому етапі визначаються об'єкти, окреслюються цілі та завдання податкового аналізу, розробляється план аналітичної роботи, проводиться оцінка поставлених цілей та завдань, визначаються зв'язки між окремими елементами податкового поля та об'єктами податкового менеджменту, вивчається їх характер, розглядаються окремі складові.

Об'єктами податкового аналізу як функції податкового менеджменту банку є об'єкти оподаткування, податкові бази, податкові витрати, податкове навантаження та податкові ризики.

Рис. 4.8. Етапи здійснення податкового аналізу в банку

Для вирішення завдань податкового менеджменту та, виходячи із виділених об'єктів, ми пропонуємо проводити податковий аналіз у банку за такими блоками.

Перший блок – загальний податковий аналіз об'єктів оподаткування та податкових баз; факторів, що впливають на їх формування; податкових витрат; оцінка ефективності заходів податкового планування. Другий блок охоплює аналіз податкового навантаження банку, а третій – аналіз податкових ризиків.

У рамках першого блоку, тобто загального податкового аналізу, передбачається проведення аналізу об'єктів оподаткування і податкових баз, тобто оцінки тенденцій доходів, податкових та неподаткових витрат, вартості основних засобів і інших активів, які підлягають оподаткуванню.

Згідно зі ст. 6 Закону України “Про систему оподаткування в Україні” об'єктами оподаткування є доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт, послуг), у тому числі

митна, або її натуральні показники, спеціальне використання природних ресурсів, майно юридичних і фізичних осіб та інші об'єкти, визначені законами України про оподаткування [117].

З визначення бачимо, що законодавчо виділено найбільш розповсюджені об'єкти оподаткування. Таким чином, об'єкт оподаткування визначається як юридично обумовлений факт або подія, після настання яких у суб'єкта оподаткування (платника податку) виникає обов'язок сплатити податок.

З економічної точки зору об'єктом оподаткування є дохід, прибуток, майно, капітал або розмір споживання. Кожний податок, збір та обов'язковий платіж має самостійний об'єкт оподаткування, який визначається чинним податковим законодавством. Об'єкт оподаткування чітко визначений у податковому законодавстві і безпосередньо стосується платника податку.

Податкова база за своїм змістом є об'єктом оподаткування, скоригованим і підготовленим до застосування податкової ставки, розрахунку суми податку, що підлягає сплаті в бюджет. Вона слугує для того, щоб кількісно виразити об'єкт оподаткування. Податкова база може співпадати або не співпадати з об'єктом оподаткування.

Спеціальними завданнями податкового аналізу в банку є такі: виконання аналітичних розрахунків і виявлення факторів, що впливають на показники податкової звітності банку; виявлення причин розбіжностей між плановими і фактичними обсягами податкових платежів; аналіз причин недотримання графіків податкових платежів; аналіз причин невиконання податкових зобов'язань; аналіз причин відхилень від встановленого графіка подання податкової звітності та інших документів; аналіз причин нарахувань фінансових санкцій.

Основною метою податкового аналізу в рамках другого блоку є проведення оцінки податкового навантаження банку. Показники податкового навантаження можуть використовуватись в подальшому як критерії при проведенні оптимізаційних розрахунків у податковому плануванні. Аналіз динаміки податкового навантаження має важливе значення при проведенні заходів внутрішнього податкового контролю.

При аналізі податкового навантаження необхідно також враховувати, що:

- а) зменшення податкових платежів не повинне бути самоціллю для банку, а способом поліпшення його фінансового стану і підвищення інвестиційної привабливості;
- б) зменшення податків може мати негативний вплив на фінансовий стан банку, тому будь-який спосіб податкової оптимізації, перш ніж його застосувати, повинен бути оцінений з погляду фінансових наслідків (враховуючи фінансові санкції);

в) фінансові наслідки застосування тих самих способів оптимізації податків неоднакові не тільки для різних банків, але й для різних конкретних операцій в окремі періоди діяльності банку. Тому необхідні конкретні розрахунки за даними про суми чистого прибутку, що буде отриманий у результаті застосування того або іншого методу оптимізації податків.

Третій блок податкового аналізу охоплює виявлення та оцінку податкових ризиків, причин їх виникнення.

Врахування оподаткування в процесі прийняття управлінських рішень насамперед повинно бути спрямоване на досягнення таких пропорцій всіх аспектів діяльності банку, за яких зростання фінансового результату діяльності супроводжувалося б збільшенням вартості банку і допустимими податковими ризиками. Для виявлення податкових ризиків необхідно проаналізувати всі податкові аспекти, які можуть вплинути на діяльність банку, виявити сфери потенційних податкових ризиків і визначити методи управління ними.

Податкові платежі – одна із значних статей витрат для більшості банків, а тому необхідно систематично проводити аналіз податкових ризиків, які з ними пов'язані, і їх моніторинг. Такий систематичний аналіз дозволить більш виважено підійти до процесу ухвалення управлінських рішень, ліквідувати або мінімізувати податкові ризики. Крім того, створення ефективної системи управління податковими ризиками на основі їх аналізу сприятиме і збільшенню ринкової вартості банку, оскільки відсутність негативних факторів діяльності підвищить довіру потенційних інвесторів і вкладників.

На наступному, підготовчому, етапі аналізу визначаються показники, які найбільш повно та якісно характеризують об'єкти дослідження та необхідні для проведення аналізу. При цьому виділяються показники, які безпосередньо характеризують як податкове поле, так і окремі об'єкти оподаткування, а також рівень податкового навантаження банку.

Найважливішими показниками для оцінки в динаміці є такі: доходи за видами, витрати за видами, витрати на сплату податків (податкові витрати), витрати на оплату праці, суми податкових зобов'язань (нарахованих та сплачених), вартість активів, що підлягають оподаткуванню, фінансовий результат. Дані показники є факторами, що формують податкове навантаження. Досліджуючи вплив ряду факторів, можна зробити попередній висновок про зростання або зниження сум податкових зобов'язань за тими чи іншими податками, виходячи з тенденцій зміни об'єктів оподаткування і податкових баз.

Щоб обрати показники для характеристики рівня податкового навантаження, насамперед необхідно визначитись із методикою його розрахунку. Як зазначалося в підрозділі 3.3, податкове навантаження не можна характеризувати одним показником, необхідна система взаємопов'язаних коефіцієнтів. Далі ці коефіцієнти аналізуються і серед них визначаються основні (пріоритетні), які матимуть між собою кореляційний зв'язок, тобто будуть економічно взаємообумовлені. На підставі обраних основних показників характеризується рівень податкового навантаження банку.

Для всебічної і повної оцінки рівня податкового навантаження банку пропонуємо використовувати систему взаємопов'язаних показників, розрахованих за даними як податкового, так і фінансового обліку (табл. 4.3). Принцип розрахунку показників – відношення суми нарахованих податків (або тільки податку на прибуток) до певного значення показника діяльності банку, визначеного за правилами фінансового та податкового обліку.

Показники, розраховані за даними податкового обліку, нададуть інформацію щодо рейтингу банку, який складається органами Державної податкової адміністрації. Такі показники, на нашу думку, не можуть бути використані як орієнтирні чи граничні при розробці оптимізаційних заходів та для економіко-математичного аналізу, оскільки розраховані за спеціальним алгоритмом, що використовується тільки для розрахунку податкової бази з податку на прибуток. Отже, вони не мають зв'язку з економічним фінансовим результатом діяльності банку.

Проте такі показники необхідні тому, що вони є критеріями оцінки діяльності банку представниками Державної податкової адміністрації та враховуються ними при складанні планів-графіків проведення документальних та виїзних перевірок згідно з наказом ДПАУ № 201 [116]. Показники, розраховані за даними фінансового обліку, дадуть змогу оцінити рівень податкового навантаження за складовими та джерелами сплати податків, а також зробити висновки щодо його впливу на ефективність діяльності банку. Дана група показників є базовою для виконання завдань податкового менеджменту та сприяння реалізації фінансової політики банку, оскільки визначає вплив оподаткування на фінансові показники банку і може використовуватись для проведення факторного, економіко-математичного, маржинального та функціонально вартісного аналізу податкового навантаження у взаємозв'язку з показниками ефективності діяльності банку. Показники за даними податкового обліку можуть бути використані для порівняльного, факторного аналізу та відстеження тенденцій податкових витрат банку.

Таблиця 4.3

**Система показників для оцінки рівня
податкового навантаження банку**

№ пор.	Назва показника	Формула розрахунку	Умовні позначення
<i>За даними податкового обліку</i>			
1	Коефіцієнт оподаткування валового доходу	$K_{ВД} = \frac{П_3}{ВД}$	$П_3$ – загальна сума нарахованих податків, зборів та обов'язкових платежів за звітний податковий період; $ВД$ – сума валового доходу банку за звітний податковий період
2	Частка податку на прибуток у валовому доході	$ПП_{ВД} = \frac{ПП}{ВД} \cdot 100 \%$	$ПП$ – сума нарахованого податку на прибуток за звітний податковий період
3	Коефіцієнт оподаткування валових витрат	$K_{ВВ} = \frac{П_3}{ВВ}$	$ВВ$ – сума валових витрат банку за звітний податковий період
4	Податкове навантаження валових витрат	$ПН_{ВВ} = \frac{П_В}{ВВ} \cdot 100 \%$	$П_В$ – сума нарахованих податків, зборів та обов'язкових платежів, що сплачуються за рахунок витрат, за звітний податковий період;
5	Загальне податкове навантаження (коефіцієнт ДПАУ)	$ПН_3 = \frac{П_3}{ВД - ВВ_{БО}} \cdot 100 \%$	$ВВ_{БО}$ – сума валових витрат у межах банківських операцій за звітний податковий період
6	Податкове навантаження з податку на прибуток (коефіцієнт ДПАУ)	$ПН_{ПП} = \frac{ПП}{ВД - ВВ_{БО}} \cdot 100 \%$	
<i>За даними фінансового обліку</i>			
1	Коефіцієнт оподаткування доходів банку	$K_{Д} = \frac{П_3}{Д}$	$П_3$ – загальна сума нарахованих податків, зборів та обов'язкових платежів за звітний період; $Д$ – загальна сума всіх доходів банку за звітний період за формою № 2
2	Частка податку на прибуток у доходах банку	$ПП_{Д} = \frac{ПП}{Д} \cdot 100 \%$	$ПП$ – сума нарахованого податку на прибуток за звітний період
3	Коефіцієнт оподаткування витрат банку	$K_{В} = \frac{П_3}{В}$	$В$ – загальна сума витрат банку за звітний період за формою № 2

Продовж. табл. 4.3

№ пор.	Назва показника	Формула розрахунку	Умовні позначення
4	Податкове навантаження загальноадміністративних витрат	$ПН_B = \frac{П_B}{AB} \cdot 100 \%$	$П_B$ – сума нарахованих податків, зборів та обов'язкових платежів, що сплачуються за рахунок витрат, за звітний період; AB – сума загальноадміністративних витрат банку за формою № 2
5	Податкове навантаження за соціальними зборами	$ПН_C = \frac{З_{CF}}{B_{II}} \cdot 100 \%$	$З_{CF}$ – сума нарахованих внесків та зборів на обов'язкове державне, пенсійне та соціальне страхування; B_{II} – сума витрат на персонал за формою № 2
6	Загальне податкове навантаження фінансового результату банку	$ПН_{\Phi P} = \frac{П_3}{\Phi P} \cdot 100 \%$	ΦP – сума прибутку до оподаткування за формою № 2 за звітний період;
7	Податкове навантаження з податку на прибуток у фінансовому результаті банку	$ПП_{\Phi P} = \frac{ПП}{\Phi P} \cdot 100 \%$	$ЧП$ – сума чистого прибутку банку за формою № 2 за звітний період
8	Податкове навантаження з податку на прибуток у чистому прибутку банку	$ПП_{\text{чп}} = \frac{ПП}{ЧП} \cdot 100 \%$	

Для оцінки ефективності заходів податкового планування в банку, на нашу думку, доцільно використовувати такі показники:

- абсолютна зміна податкових платежів, сплачених і нарахованих банком за певний звітний період (місяць, квартал, рік), зокрема і в порівнянні з ефективними ставками податків;
- відносна зміна податкових платежів, сплачених банком за певний звітний період (з урахуванням змін в обсягах здійснених операцій);
- загальний коефіцієнт ефективності оподаткування банку – відношення суми чистого прибутку банку, отриманого від всіх видів діяльності за певний період часу (місяць, квартал, рік), до суми прямих податкових платежів за цей період;
- коефіцієнт оподаткування прибутку – відношення податкових платежів, що сплачуються із прибутку (з урахуванням фінансових санкцій) за певний звітний період, до загальної суми прибутку до

оподаткування за цей же період (а також з урахуванням коефіцієнта еластичності податків);

- коефіцієнт пільгового оподаткування – відношення загальної суми податкових пільг до всієї суми податкових платежів.

Підсумковим показником податкового аналізу є коефіцієнт ефективності податкового менеджменту банку – відношення суми податкової економії від здійснення заходів податкового планування за певний звітний період до суми податкових платежів базисного періоду.

На підготовчому етапі важливо обрати інформаційні джерела та підготувати необхідну інформацію (перевіряється її точність, приводиться до порівнянного виду та ін.).

На розрахунковому етапі податкового аналізу зібрана інформація детально аналізується методами податкового аналізу, проводиться порівняння фактично отриманих результатів з показниками плану, фактичними даними минулих періодів, показниками інших банків, виявляються відхилення фактично отриманих результатів від планових, визначаються причини цих відхилень та фактори впливу на податкову діяльність банку.

Дослідний етап податкового аналізу передбачає проведення безпосередньо аналізу податкової діяльності банку з розрахунком економіко-математичних залежностей, які характеризують взаємозв'язок між показниками, різні тенденції розвитку. У результаті напрацьовуються економіко-математичні моделі, які застосовуються в подальшій роботі. Шляхом заміни окремих параметрів в економіко-математичній моделі (ставок оподаткування, обсягу проведених операцій, рівня рентабельності тощо) проводиться визначення окремих математичних функцій. При порівнянні фактичних показників з показниками моделі визначаються взаємозв'язки між різними елементами податкового поля, які можуть бути використані в процесі прийняття управлінського рішення.

На підсумковому етапі проводиться загальна оцінка результатів податкового аналізу, визначаються орієнтовні (або нормативні) показники для податкового планування та обґрунтовуються відповідні напрямки податкової діяльності банку. У систематизованому вигляді інформація податкового аналізу включається до звітів, що дозволять керівникам різних рівнів управління оцінювати поточну і перспективну ситуації. Звіти повинні мати попереджувальний характер, а дані в них повинні реалістично відображати операції банку з урахуванням податкових аспектів і їх наслідків. Оцінка величини податкових платежів, податкових ризиків і чистого прибутку при виборі того або іншого варіанта розвитку дозволить точніше оцінити рівень прибутку

банку в цілому і рентабельності окремих напрямів його діяльності, а також уникнути зниження ліквідності у зв'язку із значними обсягами податкових платежів. Крім того, інформація, отримана на розрахунковому етапі податкового аналізу, використовується в процесі проведення внутрішнього податкового контролю, а також для коригування планів на наступний податковий період.

У сфері аналізу податкових характеристик банківських продуктів і послуг, а також мінімізації податкових ризиків необхідна взаємодія всіх функцій податкового менеджменту, а також відповідних підрозділів банку. В іншому випадку істотна частина ризиків, що виникають у процесі здійснення операцій, залишиться неконтрольованою. Крім того, залучення до податкового аналізу працівників різних служб банку (аналітичного, юридичного, бухгалтерського) дозволить розподілити процес здійснення операції між різними виконавцями, що дозволить уникнути недобросовісних дій або конфлікту інтересів.

Оцінивши податкові ризики, відповідальні особи банку повинні прийняти рішення про подальші дії: зменшити ймовірність настання даних ризиків або мінімізувати їх. Крім того, необхідний постійний моніторинг податкових ризиків банку на підставі даних податкового аналізу з урахуванням змін податкового законодавства і концентрації ризиків (наприклад, якщо значна кількість операцій пов'язана з однаковими ризиками).

Отже, податковий аналіз у банку як одна із функцій та основа реалізації управлінських рішень у податковому менеджменті повинен охоплювати об'єкти оподаткування та податкові бази; оцінку податкового навантаження; виявлення та оцінку податкових ризиків, пов'язаних як із діяльністю банку, так і з його функціями податкового агента та посередника в податкових платежах. Необхідним інформаційним забезпеченням податкового аналізу є дані податкового і фінансового обліку.

Результати податкового аналізу повинні використовуватися при прийнятті рішень про використання методів податкового планування, а також з метою оптимізації податкового навантаження при впровадженні нового напрямку діяльності.

2.3. Податковий облік

Інформаційне забезпечення системи податкового менеджменту в банку враховує головний елемент – інформаційну базу, що складається з різних блоків фінансового і податкового обліку. Для фінансових аналітиків пріоритет має блок фінансової звітності. Проте з позицій податкового менеджменту важливе значення мають і дані податкового обліку.

Для вирішення завдань податкового аналізу необхідне використання баз і фінансового, і податкового обліку. При цьому фінансовий облік покликаний задовольняти інтереси інформаційного забезпечення насамперед щодо об'єктів оподаткування та результатів діяльності. Податковий облік забезпечує інформацію щодо формування податкових баз. Тому такі показники, як доходи, витрати, прибуток для цілей податкового менеджменту можуть використовуватися за даними фінансового обліку, але з розрахунком податкових баз і сум податків за даними податкового обліку.

Провідна роль в інформаційному забезпеченні функцій податкового менеджменту належить податковому обліку. Податковий облік – це сукупність облікових процедур, які здійснюються з метою правильного та достовірного складання податкової звітності. Податковий облік, правила якого є регламентованими, регулює взаємовідносини між платником податку і державою за обсягами і структурою обов'язкових податкових платежів. Даний вид обліку не тільки виконує функції нарахування і сплати податків, але також надає відповідну інформацію державним органам у податкових деклараціях. Ведення податкового обліку – необхідна умова правильного нарахування податків і зборів, оскільки фінансовий облік не повною мірою задовольняє вимоги податкового законодавства.

Серед облікової інформації, що використовується в процесі податкового менеджменту, безперечно, найбільші за обсягами дані фінансового обліку, але в ряді випадків він не в змозі забезпечити необхідною інформацією. Останнє призводить до необхідності використання податкового обліку для отримання оперативної інформації, яка може бути використана для підвищення ефективності податкового планування і системи податкового менеджменту в цілому. Дані податкового обліку є основою для безперервного моніторингу виконання планів податкових платежів, що дозволяє накопичувати інформацію відповідно до вимог і завдань податкового менеджменту. Проте, не слід забувати, що для ефективного забезпечення інформацією функцій податкового менеджменту необхідно паралельно використовувати дані і фінансового, і податкового обліку, оскільки податковий облік обмежується в основному створенням системи формування валових доходів, витрат і достовірності їх відображення у декларації про прибуток банку, а також повноти нарахування різного роду податків.

Інформаційний потік насамперед утворюють дані фінансового обліку, які дозволяють накопичувати інформацію щодо об'єктів оподаткування, доходів, витрат, результатів діяльності банку в цілому, і в розрізі окремих напрямків діяльності, філій, регіону тощо, що, як правило,

робить процес планування більш точним. Цінність даних податкового обліку полягає в тому, що, на відміну від фінансового, вони інформують про бази оподаткування, а також дозволяють врахувати і систематизувати необхідні показники для їх розрахунку. Порушення у веденні податкового обліку призводять до виникнення помилок у визначенні бази оподаткування. Відсутність податкової звітності, несвоєчасна її подача, неповна сплата податків до бюджету, неправильне визначення розмірів нарахованих податків і зборів, помилки при веденні податкового обліку – все це вважається правопорушеннями і призводить до стягнення штрафів, пені за несвоєчасну чи неповну сплату податків.

Податковий облік є також джерелом отримання інформації, що використовується для розрахунку податкових платежів, і покликаний забезпечити:

- надання в повному обсязі достовірної інформації керівництву про фінансовий стан банку;
- здійснення і контроль розрахункових взаємовідносин з дебіторами і кредиторами, клієнтами, іншими контрагентами, співробітниками банку;
- відповідальність за своєчасне виконання банком своїх зобов'язань з платежів до бюджету, державні цільові фонди;
- виконання в строк і надання в державні контролюючі органи податкової звітності.

Через виконання функцій податкового обліку вирішуються завдання правильності формування податкових зобов'язань та своєчасність їх сплати до бюджетів різних рівнів. На сьогодні завдання податкового обліку визначається нормативно як створення більш зрозумілої й прозорої для платника податків і податкових органів податкової облікової системи, яка забезпечує підвищення ефективності функціонування загальнодержавної податкової системи в цілому. Виходячи з вищевикладеного доцільним є висновок, що банк повинен мати єдину систему організації податкового обліку. Її мета – встановлення єдиних принципів організації системи податкового обліку в банку для правильного й точного визначення податків, зборів та інших обов'язкових платежів, їх утримання й внесення у встановлені законодавством строки до бюджетів різних рівнів і позабюджетних фондів.

Правила ведення податкового обліку встановлюються на основі діючого податкового законодавства і при внесенні змін до законодавчих і нормативних актів, що змінюють правила ведення податкового обліку, повинні застосовуватись норми законодавства з врахуванням внесених змін.

Податковий облік організовується у такому порядку, щоб задовольнити потреби управління і служби податкового менеджменту в інформації щодо формування податкової бази від усіх видів діяльності. Зрозуміло, що система збору інформації для податкового планування та аналізу завжди спирається на функціонуючу систему інформаційних потоків банку.

Податковий облік у банківських установах здійснюється на підставі даних фінансового обліку, відображених за балансовими та позабалансовими рахунками, а також на підставі окремих розрахунків за особливими видами операцій, які не знаходять свого відображення у фінансовому обліку банку, або методика розрахунку фінансових результатів від здійснення таких операцій відрізняється у фінансовому і податковому обліку.

Податковий облік у банку може бути організований одним із таких способів:

- 1) позасистемно. Для визначення оподаткованого прибутку установа банку веде податковий облік окремо. При здійсненні будь-якої операції, яка належить до валових доходів і валових витрат, крім відображення за відповідними рахунками бухгалтерського обліку, необхідно одночасно відобразити їх у системі податкового обліку;
- 2) за позабалансовими рахунками. Установа банку може вести податковий облік на окремих позабалансових рахунках, які відкриваються банком самостійно та не враховуються при складанні фінансової звітності. Позабалансові рахунки для ведення податкового обліку зручніше відкривати у розрізі статей податкової декларації та додатків до неї;
- 3) за балансовими рахунками. Ведення обліку валових доходів і валових витрат на балансових рахунках може здійснюватись шляхом:
  - а) відкриття нових балансових рахунків (номери рахунків визначаються банком самостійно), які не включаються в бухгалтерські та фінансові звіти;
  - б) ведення аналітичних рахунків доходів і витрат у розрізі оподатковуваних і неоподатковуваних сум. У даному випадку можливі такі варіанти:
    - банк відкриває нові, окремі рахунки податкового обліку. Номери рахунків визначаються банками самостійно, виходячи із структури податкових платежів;
    - ведення рахунків доходів і витрат із застосуванням параметрів аналітичного обліку в розрізі оподатковуваних і неоподатковуваних сум;
  - в) на рахунках 8-го класу. При такому веденні податкового обліку ці рахунки будуть транзитними.

Можливі декілька варіантів систематизації рахунків 8-го класу:

- групи рахунків виділяються відповідно до видів валових доходів і валових витрат;
- групи рахунків виділяються в розрізі статей податкових декларацій;
- групи рахунків виділяються відповідно до об'єктів оподаткування.

Кожен із методів організації податкового обліку має як позитивні, так і негативні моменти. Однак найефективнішим буде той метод, який надасть можливість сформувати необхідну базу даних.

Система податкового обліку конкретного банку характеризується сукупністю обраних ним принципів, правил та процедур обліку, за якими здійснюється облік його діяльності. Відповідно облікова політика банку, розроблена і закріплена наказом, розглядається як документ, що забезпечує цілісність системи бухгалтерського обліку через єдність усіх його видів, а саме: фінансового, податкового, управлінського.

Деякі автори як інструмент податкового планування розглядають облікову політику банку. На наш погляд, таке виділення є некоректним, оскільки, відповідно до законодавчих актів України, організація та ведення бухгалтерського обліку є обов'язковою складовою частиною діяльності банку, яка пов'язана з формуванням і реалізацією його облікової політики. Тому із змістовної точки зору ці питання правильно вважати окремими елементами системи управління банком в цілому та податкового менеджменту зокрема в частині, що стосується розробки правил податкового обліку та облікової політики для цілей податкового планування. Водночас і організація податкового обліку, і формування облікової політики мають самостійне значення, змістовну суть, форми прояву. Тому цілком доречно й необхідно розкрити зміст і значення облікової політики з точки зору функціонування системи податкового менеджменту.

Формування інформаційної бази для податкового менеджменту банку вимагає розробки і відповідної облікової політики як складової системи управління банком.

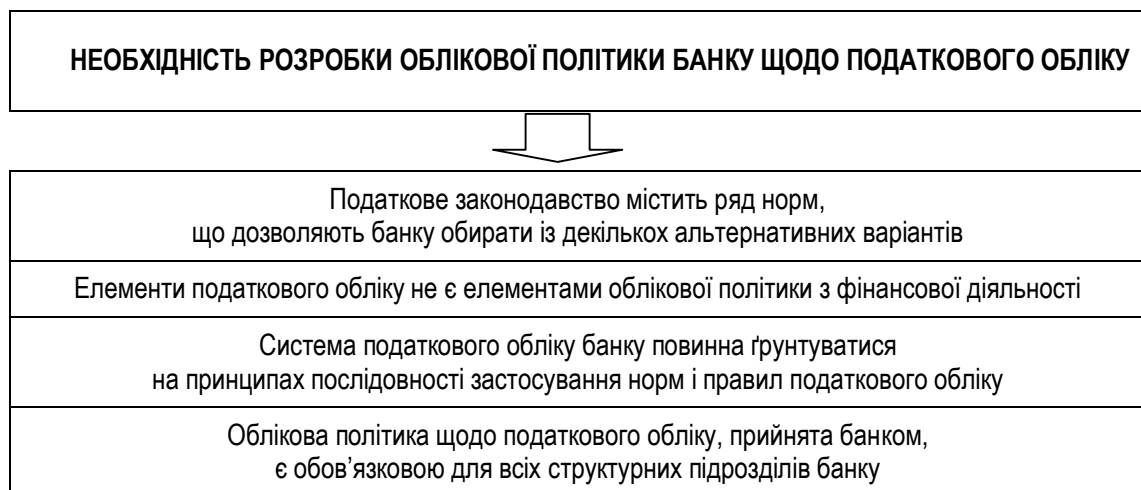
Облікова політика, яка є способом реалізації методів бухгалтерського обліку, може відрізнитися для різних суб'єктів господарювання. Так, варіанти та правила оцінки, що є прийнятними і корисними для одного суб'єкта, можуть бути абсолютно даремними або мати негативний вплив на результати діяльності іншого.

Основним фактором впливу на вибір і обґрунтування облікової політики є стратегічна мета банку, адже вибір мети банку зумовлює його підходи до її визначення. Так, наприклад, при виборі стратегічної мети банку у вигляді довгострокової, прибуткової діяльності, розширення спектра послуг та розширення територіальної сфери впливу обирається й відповідна облікова політика, в якій присутні

методи обачності, неперенесення наявних збитків на майбутні періоди, оцінка активів за ринковими цінами, формування резервів під усі види активних операцій, застосування методу нарахування.

Підвищення ролі облікової політики у формуванні інформаційної системи управління банку зумовлює ще й те, що вона є першою сходинкою в цій системі, з якої розпочинається інформаційний кругообіг. Тому саме наявність достовірних облікових процедур, що викладені в обліковій політиці можуть забезпечити якість наданої інформації. З огляду на це можна зробити висновок, що облікова політика банку забезпечує такі функції податкового менеджменту, як податковий аналіз, податковий контроль, стратегічне і поточне податкове планування, а також обґрунтування управлінських рішень.

Національна законодавча практика, що існує для формування облікової політики щодо податкового обліку, не містить конкретних вимог, тоді як у законодавчому полі інших країн (ст. 313 Податкового кодексу РФ) встановлено такі вимоги щодо організації податкового обліку: розкриваються принципи його побудови; передбачається можливість внесення змін; визначається порядок затвердження; встановлюється принцип обов'язкового використання для всіх відокремлених підрозділів суб'єкта господарювання. У зв'язку з цим розробка облікової політики для вирішення завдань податкового обліку є пріоритетним завданням банку. Облікова політика є методологією податкового обліку в банку та забезпечує єдність усіх складових системи податкового менеджменту, як-от: планування обліку, контролю, аналізу та прийняття управлінських рішень за їх допомогою. Крім того, в умовах чинної податкової системи України необхідність розробки облікової політики щодо податкового обліку в банку зумовлюється рядом причин (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Причини, які визначають необхідність формування облікової політики банку щодо податкового обліку

Формування облікової політики щодо податкового обліку повинно здійснюватися з урахуванням таких способів ведення податкового обліку: загальних принципів організації податкового обліку, його завдань і критеріїв оцінки якості, процедур коригування даних фінансового обліку з метою оподаткування й визначення податкових баз, способів (у допустимих випадках і за строками) визначення й сплати податків і платежів до бюджету й позабюджетних фондів. Іншими словами, це аспекти, які пов'язані з методологією й організацією процесів визначення податків і зборів.

Для того, щоб облікова інформація розкривала у вказаному розрізі результати фінансово-господарської діяльності банку, вся методологія її бухгалтерського обліку повинна бути спрямована на реалізацію всіх сукупних цілей, які визначені його користувачами. На нашу думку, одним з головних завдань формування облікової політики щодо оподаткування банку за сучасних умов є уникнення інформаційного розриву між бухгалтерією (що є основним постачальником інформації) і користувачами відповідних облікових і звітних даних. Для уникнення такого розриву від керівництва банку та бухгалтерії необхідна розробка облікової політики, заснованої на ідеї прозорості його діяльності й корисності інформації про цю діяльність. Така облікова політика дозволить задовольнити інформаційні запити всіх користувачів та забезпечить належне виконання завдань, що перед нею поставлені (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Завдання облікової політики банку для цілей оподаткування

Для забезпечення системи податкового обліку в банку	Для забезпечення інших функцій податкового менеджменту банку
Забезпечує використання загальностворених методів, принципів, правил та процедур ведення обліку	Дозволяє визначити альтернативу при виборі методів, принципів, правил та процедур ведення обліку
Забезпечує відображення активів, зобов'язань, капіталу, доходів та витрат банку за єдиними методиками	Забезпечує варіантність формування інформації про стан активів, пасивів, капіталу, доходів та витрат банку
Забезпечує використання облікової політики як єдиної методологічної основи при формуванні облікової політики банку всіма його філіями та безбалансовими відділеннями	Забезпечує порівнюваність інформації для цілей аналізу та виявлення факторів впливу на результат діяльності, що сприяє виявленню негативних явищ і пошуку внутрішніх резервів
Забезпечує вибір оптимальної організаційної моделі побудови податкового обліку	Забезпечує виконання податкового планування

Для забезпечення системи податкового обліку в банку	Для забезпечення інших функцій податкового менеджменту банку
Забезпечує достовірне формування об'єкта оподаткування	Забезпечує оптимізацію податкових зобов'язань
Забезпечує якість контролю за відображенням операцій банку в обліку	Забезпечує виконання процедур податкового контролю
Забезпечує підвищення ефективності та фінансової стабільності діяльності через удосконалення облікових процедур	Забезпечує підвищення ефективності та фінансової стабільності діяльності через удосконалення процесів аналізу, планування та прийняття виважених управлінських рішень

Щоб удосконалення облікової політики щодо оподаткування позитивно вплинуло на результати діяльності банку в цілому та сплату податків зокрема, необхідно здійснити ряд обов'язкових облікових заходів, визначити необхідні показники та розробити форми відповідних реєстрів, порядок їх заповнення та схеми обліку.

Все це є складовими облікової політики, що стосується податкового обліку банку (рис. 4.10).

СКЛАДОВІ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ БАНКУ ЩОДО ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ
Обрані банком способи формування податкової бази за різними податками
Встановлення порядку визначення зобов'язань за різними видами податків
Моделі ведення податкового обліку
Форми реєстрів податкового обліку і порядок відображення в них аналітичних даних
Схеми проводок податкового обліку
План рахунків для податкового обліку
Порядок визначення частини витрат банку, що враховуються для цілей оподаткування
Встановлення внутрішніх правил узгодження даних бухгалтерського та податкового обліку
Встановлення правил здійснення контрольних процедур
Визначення підрозділу, що здійснює ведення податкового обліку
Проведення аналізу величини сформованих податкових зобов'язань
Інформаційне забезпечення податкового планування

Рис. 4.10. Складові облікової політики банку щодо податкового обліку

Таким чином, облікова політика щодо податкового обліку – це обрана банком система облікових заходів, що визначена податковим законодавством, спрямованих на правильне і точне визначення податків, зборів та інших обов'язкових платежів, їх утримання й внесення у встановлені законодавством строки до бюджетів різних рівнів і позабюджетних фондів.

У цьому випадку облікову політику банку щодо податкового обліку можна розглядати як програмний документ, спрямований на виконання завдань, визначених перед податковим обліком взагалі. Саме цей факт підтверджується досвідом багатьох банків, які використовують це у своїй практиці. Тому можемо стверджувати, що якість системи інформаційного забезпечення податкового менеджменту банку залежить від облікової політики та організації податкового обліку зокрема.

Розробляти такий документ слід виважено, оскільки саме облікова політика щодо податків впливає на обсяги й строки податкових платежів, а отже, й на обсяги й строки відволікання оборотних коштів банку, тобто на його фінансовий стан. Вивчення впливу облікової політики на фінансові показники діяльності банку давно привертає увагу фахівців. Однак подібні дослідження присвячені переважно вивченню впливу окремих її елементів. Проте ми вважаємо більш важливим дослідження дії всього комплексу елементів облікової політики на показники діяльності банку.

Отже, облікова політика може мати значний вплив на податкове планування (оптимізацію податкових баз). Однією з основних цілей облікової політики банку є раціональна організація системи обліку таким чином, щоб забезпечити мінімізацію всіх витрат банку, зокрема пов'язаних зі сплатою податків – як безпосередньо самих сум податків, так і непрямих витрат, що пов'язані з їх обчисленням (ведення обліку і документації, заходи податкового менеджменту, складання й надання податкових декларацій тощо).

Облікова політика й податкове планування тісно пов'язані між собою. Результати застосування методів облікової політики можуть використовуватися для податкового планування. У зв'язку з цим вона може розглядатися як методологія ведення податкового обліку, так і складова системи податкового менеджменту. Тобто значення податкового аспекту побудови облікової політики банку полягає в тому, що з дозволених законодавством варіантів ведення обліку обирається той, який має переваги перед іншими з погляду оптимізації оподаткування. Це переважно пов'язано з тим, що податкова оптимізація є поточним резервом поліпшення фінансових результатів діяльності банку, який

характеризується порівняно коротким періодом здійснення та швидким отриманням ефекту, оскільки дозволяє без залучення додаткових джерел фінансування підвищити кінцеві фінансові результати діяльності банку. За рахунок реалізації поточних резервів можна сформува-ти довгострокові фактори зростання, як наприклад: збільшення активів банку, придбання банківського обладнання, впровадження нових технологій тощо. Таким чином, за допомогою раціонального податкового планування через використання методів облікової політики банк може отримати додаткові джерела фінансування поточних і довгострокових програм розвитку.

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що процес розробки облікової політики щодо оподаткування повинен завершуватися її затвердженням і розкриттям у відповідному внутрішньому документі банку. Цей документ може бути оформлений як частина облікової політики банку або як самостійний документ. Податкове законодавство, на відміну від фінансового, не містить вимог до його формування й розкриття, тому традиційно облікова політика щодо оподаткування оформляється за тими вимогами, які визначені системою нормативного регулювання бухгалтерського обліку.

Дослідження впливу облікової політики на результати діяльності банку, на нашу думку, має велике теоретичне й практичне значення для удосконалення облікової політики банків як складової системи податкового менеджменту банку, що в кінцевому підсумку поліпшує і сприяє підвищенню економічної ефективності використання ресурсів банку та забезпечення його стабільності. Базуючись лише на нормах чинного законодавства, але використовуючи варіантність облікових методик, формування банком облікової політики щодо оподаткування може стати додатковим резервом для ефективного розвитку банку, оскільки її раціоналізація надасть можливість отримати додаткові джерела фінансування поточної діяльності та досягнення стратегічних цілей його розвитку.

2.4. Податковий контроль

Податковий контроль у рамках функціональної моделі податкового менеджменту ми розглядаємо як послідовне виконання процесів, спрямоване на пошук рішення, що забезпечить відповідність отриманих результатів поставленим завданням або планам. Для ефективного функціонування податкового контролю необхідно визначити контрольовані параметри, методи їх вимірювання, забезпечити своєчасність проведення порівняльного аналізу отриманих результатів із запланованими, розробити комплекс заходів, що спрямовані на зміни

в контрольованих параметрах. Отже, контрольна функція податкового менеджменту банку реалізується у напрямку коригування процесів в рамках інших функцій податкового менеджменту відповідно до запланованих показників податкової діяльності банку або утримання відхилень контрольованих параметрів від граничних в допустимих межах. Заходи податкового контролю повинні охоплювати всі етапи податкового менеджменту (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Заходи податкового контролю на відповідних етапах запропонованої моделі податкового менеджменту

Етап	Заходи податкового менеджменту	Заходи податкового контролю
I	<ul style="list-style-type: none"> - постановка завдань податкового менеджменту; - визначення напрямків податкової діяльності банку 	<ul style="list-style-type: none"> - оцінка відповідності поставлених завдань фактичній ситуації в банку; - оцінка можливості досягнення поставлених завдань; - визначення контрольованих параметрів податкової діяльності банку; - коригування поставлених завдань відповідно до фактичних потреб та стратегічних завдань розвитку банку
II	<ul style="list-style-type: none"> - вибір методів податкового планування для розробки альтернативних варіантів здійснення податкової діяльності банку; - встановлення лімітів бюджету податкових витрат; - розробка альтернативних варіантів податкової діяльності банку; - розробка податкового календаря; - складання бюджету податкових витрат; - узгодження показників бюджету податкових витрат з показниками оперативного бюджету банку; - збір та підготовка інформації щодо визначених контрольованих параметрів податкової діяльності банку; - визначення показників для вимірювання контрольованих параметрів; - аналіз показників контрольованих параметрів; - виявлення факторів, що впливають на показники контрольованих параметрів; - оцінка податкових ризиків для розроблених варіантів податкової діяльності банку; 	<ul style="list-style-type: none"> - контроль відповідності обраних методів вимогам законодавчих актів з питань оподаткування; - оцінка можливих податкових ризиків при перевірках податковими органами; - ефективність застосування обраних методів у досягненні поставлених завдань; - відповідність встановлених лімітів фактичним показникам; - контроль відповідності розроблених варіантів податкової діяльності вимогам законодавства з питань оподаткування; - контроль фінансових потоків при складанні податкового календаря для запобігання нестачі коштів для виконання податкових зобов'язань; - відповідність податкового календаря строкам подання податкової звітності та термінам виконання податкових зобов'язань банку; - контроль повноти, достовірності, оперативності зібраної інформації; - перевірка якості зібраної інформації (обсяг, відповідність контрольованим параметрам);

Етап	Заходи податкового менеджменту	Заходи податкового контролю
	<ul style="list-style-type: none"> - визначення показників, що будуть включені як фактори в оптимізаційну модель; - розрахунок оптимізаційних моделей для розроблених альтернативних варіантів податкової діяльності банку; - аналіз альтернативних варіантів податкової діяльності за допомогою розрахованих граничних значень контрольованих параметрів; - вибір оптимального варіанта здійснення податкової діяльності банку на підставі результатів проведеного аналізу; - визначення планових показників контрольованих параметрів та узгодження їх із фінансовим планом банку; - вибір методів податкового планування для реалізації обраного оптимального варіанта податкової діяльності банку 	<ul style="list-style-type: none"> - відповідність методів вимірювання контрольованих показників поставленим завданням; - виявлення причин і факторів, що впливають на достовірність результатів аналізу показників контрольованих параметрів; - виявлення факторів виникнення податкових ризиків та рекомендації щодо їх усунення або мінімізації (якщо визначені причини/фактори не можуть бути усунені); - відповідність обраних факторів завданням моделювання; - контроль за правильністю розрахунків оптимізаційних моделей та виявлення помилок, що можуть бути спричинені недостатньою кваліфікацією працівників, помилками із-за неуважності та несумлінного виконання своїх обов'язків; - відповідність визначених граничних значень контрольованих параметрів фактичним показникам діяльності банку, - контроль за достовірністю проведеного аналізу та виявлення помилок, що можуть бути спричинені недостатньою кваліфікацією працівників, помилками із-за неуважності та несумлінного виконання своїх обов'язків; - перевірка відповідності встановлених планових показників фактичним даним та можливості їх досягнення; - перевірка відповідності встановлених планових показників визначеним завданням податкового менеджменту банку; - перевірка відповідності обраних методів планування для реалізації оптимального варіанта податкової діяльності банку податковому законодавству; - виявлення факторів податкового ризику при реалізації обраного варіанта податкової діяльності

Етап	Заходи податкового менеджменту	Заходи податкового контролю
III	<ul style="list-style-type: none"> - відображення операцій банку в податковому обліку, складання та подання податкової звітності; - виконання податкових зобов'язань банку як платника податків і податкового агента; - порівняльний аналіз фактичних показників бюджету податкових витрат із запланованими, виявлення розміру та причин відхилень; - аналіз значень контрольованих параметрів, визначення відхилень від запланованих та граничних значень, виявлення факторів, що спричинили відхилення; - оцінка податкових ризиків, які можуть виникнути внаслідок відхилень фактичних показників від запланованих та граничних значень контрольованих параметрів 	<ul style="list-style-type: none"> - моніторинг виконання бюджету податкових витрат; - контроль за дотриманням правил податкового обліку операцій банку; - контроль за правильністю розрахунків податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджету; - контроль за своєчасністю подання податкової звітності та виконання податкових зобов'язань банку; - вжиття заходів щодо усунення причин відхилень фактичних показників контрольованих параметрів від запланованих та граничних відповідно до розміру відхилень; - виявлення факторів податкових ризиків, які можуть виникнути внаслідок відхилень фактичних показників від запланованих та граничних значень контрольованих параметрів
IV	<ul style="list-style-type: none"> - порівняльний аналіз фактичних показників бюджету податкових витрат із запланованими, виявлення розміру та причин відхилень; - аналіз значень контрольованих параметрів, визначення відхилень від запланованих та граничних значень, виявлення факторів, що спричинили відхилення; - оцінка податкових ризиків, які можуть виникнути внаслідок відхилень фактичних показників від запланованих та граничних значень контрольованих параметрів 	<ul style="list-style-type: none"> - вжиття заходів щодо усунення причин відхилень фактичних показників контрольованих параметрів від запланованих та граничних відповідно до розміру відхилень; - виявлення факторів податкових ризиків, які можуть виникнути внаслідок відхилень фактичних показників від запланованих та граничних значень контрольованих параметрів

Контрольовані параметри податкової діяльності банку характеризуються факторами, що на них впливають, а також періодом, за який ці параметри повинні бути реалізовані. Контрольованими параметрами в рамках запропонованої моделі податкового менеджменту, на нашу думку, повинні бути показники податкового навантаження та рентабельності банку. При цьому значення показників податкового навантаження прямо контролюються в межах функції податкового контролю на відповідність їх плановим або розміру відхилень фактичних показників від

розрахованих граничних значень. Щодо показників рентабельності банку, то заходи податкового контролю полягають у виявленні ступеня впливу відхилень фактичних показників податкового навантаження від запланованих (або граничних) на досягнення планових значень рентабельності та вжиття відповідних дій щодо мінімізації такого впливу.

Факторами, що впливають на контрольовані параметри податкового навантаження та рентабельності з точки зору податкового контролю, є:

- відповідність запланованих показників фактичним значенням та поставленим завданням податкового менеджменту;
- відповідність фактичного обсягу податкових витрат встановленим бюджетним лімітам;
- відповідність правил, методів, процедур податкового обліку та податкового планування банку вимогам законодавчих актів з питань оподаткування;
- оперативність проведення податкового аналізу та виявлення причин відхилень фактичних показників від запланованих;
- дотримання працівниками, що реалізують функції податкового менеджменту, внутрішньобанківських положень та вимог податкового законодавства;
- постійний моніторинг податкових ризиків та виявлення факторів підвищення податкових ризиків;
- виявлення помилок, що виникають внаслідок недостатньої кваліфікації працівників, неуважності та несумлінного виконання своїх обов'язків.

Плановий період визначається відповідно до внутрішньої політики банку та бюджетного регламенту і може становити декаду, місяць, квартал, півроку, рік.

ВИСНОВКИ

Оскільки податковий менеджмент є складовою фінансового менеджменту, процедури та інструментарій податкового планування, як однієї з його функцій, повинні обиратися у взаємозв'язку з фінансовим плануванням. Податкове планування діяльності банку пропонується розглядати як невід'ємну частину фінансового планування банку, що передбачає використання системи спеціальних методів та прийомів для визначення майбутніх податкових витрат та податкового навантаження, з метою їх оптимізації відповідно до чинного податкового законодавства з урахуванням стратегії розвитку банку з точки зору податкових наслідків його діяльності. Податкове планування

необхідно здійснювати на двох рівнях – оперативному та стратегічному. Послідовність етапів податкового планування необхідно виділяти згідно з етапами фінансового планування.

Інструментарій податкового планування обирається залежно від рівня управлінських рішень (оперативного або стратегічного), а також від методів, що використовуються в податковому плануванні. Проте процедури податкового планування неможливо здійснити без використання чисельних методів, зокрема методів економіко-математичного моделювання. За допомогою економіко-математичних методів у податковому плануванні аналізуються альтернативні варіанти оптимізації оподаткування діяльності банку.

Серед облікової інформації, що використовується в процесі податкового менеджменту, найбільші за обсягами дані фінансового обліку, але в ряді випадків він не в змозі забезпечити необхідною інформацією, тому виникає потреба використання податкового обліку для отримання оперативної інформації. Податковий облік організовується у такому порядку, щоб задовольнити потреби управління і служби податкового менеджменту в інформації щодо формування податкової бази від усіх видів діяльності.

Формування інформаційної бази для податкового менеджменту банку вимагає розробки і відповідної облікової політики як складової системи управління банком. Облікова політика банку забезпечує такі функції податкового менеджменту, як податковий аналіз, податковий контроль, стратегічне і поточне податкове планування, а також обґрунтування управлінських рішень.

Податковий аналіз є основою формування податкової стратегії банку, а також облікової політики для цілей податкового менеджменту. Податковий аналіз у банку поєднується із фінансово-економічним аналізом діяльності банку, що є необхідною умовою податкового контролю як функції податкового менеджменту. Для вирішення завдань податкового менеджменту запропоновано проводити податковий аналіз у банку за такими блоками: загальний податковий аналіз об'єктів оподаткування та податкових баз; факторів, що впливають на їх формування; податкових витрат; оцінка ефективності заходів податкового планування. Другий блок охоплює аналіз податкового навантаження банку, а третій – аналіз податкових ризиків.

Для всебічної і повної оцінки рівня податкового навантаження банку запропоновано використовувати систему взаємопов'язаних показників, розрахованих за даними як податкового, так і фінансового обліку. Принцип розрахунку показників – відношення суми нарахованих

податків (або тільки податку на прибуток) до певного значення показника діяльності банку, визначеного за правилами фінансового та податкового обліку. Показники, розраховані за даними податкового обліку, нададуть інформацію щодо рейтингу банку, який складається органами Державної податкової адміністрації України. Показники, розраховані за даними фінансового обліку, дадуть змогу оцінити рівень податкового навантаження за складовими та джерелами сплати податків, а також зробити висновки щодо його впливу на ефективність діяльності банку.

До послідовності етапів податкового аналізу запропоновано ввести дослідний етап, який передбачає проведення безпосередньо аналізу податкової діяльності банку з розрахунком різних економіко-математичних залежностей, які характеризують взаємозв'язок між показниками, різні тенденції розвитку за попередній період. Як наслідок, напрацьовуються економіко-математичні моделі, які застосовуються в подальшій роботі. При порівнянні фактичних показників з показниками моделі виявляється можливість визначити взаємозв'язки між різними елементами податкового поля, які можуть бути використані в процесі прийняття управлінського рішення.

Розділ 5

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ

§ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

Звертаючись до дослідження категорії ефективності, слід зазначити, що хоч ця проблематика традиційно перебуває в центрі уваги економічної науки, а термін “ефективність” досить часто вживається в спеціальній літературі, загальноживаного визначення цього поняття не існує. Здебільшого під ефективністю мають на увазі співвідношення результатів (вигод) та витрат.

Нагадаємо, що ефективність належить до системних категорій і відображає рівень реалізації функцій тієї чи іншої системи. Тому набір економічних показників, які характеризують ефективність, визначається метою та специфікою функціонування конкретного виду систем та їх елементів. Крім того, визначення ефективності залежить від рівня деталізації досліджень і може стосуватися діяльності системи в цілому або ефективності виконання системою окремої функції. Відповідно до цього застосовуються різноманітні вимірники ефективності (коефіцієнти, індекси) та методичні прийоми досліджень.

Оцінка ефективності банківської діяльності залишається й досі складною проблемою як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Зокрема, рентабельність, яку традиційно сприймають як свідчення ефективної діяльності, є лише одним із аспектів оцінки діяльності банку, тому вона не може вважатися остаточним показником ефективності. Для банків як установ, діяльність яких значною мірою залежить від довіри клієнтів, важливе значення мають характеристики надійності та стабільності.

З даної точки зору стратегічну мету діяльності банку можна визначити як зниження ризику за умови збереження визначеного рівня рентабельності, що забезпечить можливість для банку досягти стабільності за умов мінливого зовнішнього середовища.

В економічній літературі пропонуються різноманітні підходи до аналізу ефективності банківської діяльності, але найпопулярнішою є методика декомпозиційного аналізу прибутковості власного капіталу (return on equity decomposition analysis), або модель Дюпона [113]. Методика

декомпозиційного аналізу досліджує залежність між показниками рентабельності і ризику банку та виявляє вплив окремих факторів на результати його діяльності. Важливо, що цей аналіз можуть проводити не лише внутрішні, а й зовнішні користувачі, адже розрахунок показників здійснюється за даними фінансової звітності. Крім того, керівництво банку може використати цей підхід для визначення цільових рівнів рентабельності банку в процесі планування фінансової діяльності.

Для аналізу ефективності банківської діяльності найважливішими є показники рентабельності активів (return of assets – ROA) і рентабельності капіталу (return on capital / equity – ROE). Вони істотно впливають на ринкову ціну акцій банку, тому в процесі аналітичних досліджень їм приділяють особливу увагу. Дж. Сінкі навіть стверджує, що “прибуток на активи є вичерпним показником ефективності роботи банку з погляду бухгалтерського обліку” [124].

Показник рентабельності активів застосовується для оцінки ефективності роботи керівництва банку і визначається як відношення чистого прибутку до середньої вартості загальних активів:

$$P_A = \frac{ЧП}{A} \cdot 100, \quad (1)$$

де $ЧП$ – чистий прибуток (після оподаткування);
 A – середня вартість активів.

Показник рентабельності капіталу визначається як відношення чистого прибутку до капіталу банку:

$$P_K = \frac{ЧП}{K} \cdot 100, \quad (2)$$

де K – власний капітал банку.

Рентабельність капіталу показує рівень дохідності вкладених акціонерами коштів і слугує орієнтиром для вибору найпривабливішого напрямку інвестування.

На підставі рівня досягнутої рентабельності за чистим прибутком оцінюється ефективність управління банком. Одним із факторів зниження рентабельності дохідних активів є різке зростання їх середньорічного обсягу. Значне зростання дохідних активів – позитивне явище, яке свідчить про перспективність їх менеджменту на зростання чистого прибутку в наступні періоди.

Рентабельність загального капіталу, як і статутного фонду, характеризує діяльність банку з погляду ефективності управління щодо

розміщення активів, тобто їх можливості приносити дохід. Варто звернути увагу, що різке зростання цього показника може свідчити про наявність операцій з високим рівнем кредитного ризику, різке зменшення може відображати високий рівень іммобілізації активів і, як наслідок, ризик втрат оперативного мобільного управління активами. Водночас плавні зміни при виникненні будь-якого тренда (зміни) можуть свідчити про кваліфіковано сформовану структуру активів банку.

Рентабельність діяльності банку за витратами є головним показником, який узагальнює його діяльність, бо тільки показники витрат і доходів формують як рівень балансового, так і чистого прибутку.

$$P_B = \frac{ЧП}{B} \cdot 100, \quad (3)$$

де B – витрати банку

Усі інші показники рентабельності є похідними, а їх визначення можливе лише тоді, коли на основі доходів і витрат одержано прибуток.

Результатом податкового менеджменту як процесу є вирішення певної задачі управління податковою діяльністю. Дану задачу управління ми будемо розглядати як математичну. Особливістю такої математичної задачі є те, що вона, на відміну від інших математичних задач, допускає не одне, а декілька варіантів управлінських рішень. Якщо є декілька варіантів розв'язання задачі, то можемо говорити про вибір такого рішення, яке з урахуванням визначених критеріїв (контрольованих параметрів) є найкращим. Показник, що відображає кількісну оцінку ступеня врахування контрольованих параметрів, будемо розглядати як критерій ефективності податкового менеджменту. Найбільш оптимальним рішенням в цьому випадку буде таке, при якому критерій ефективності досягає мінімального або максимального значення.

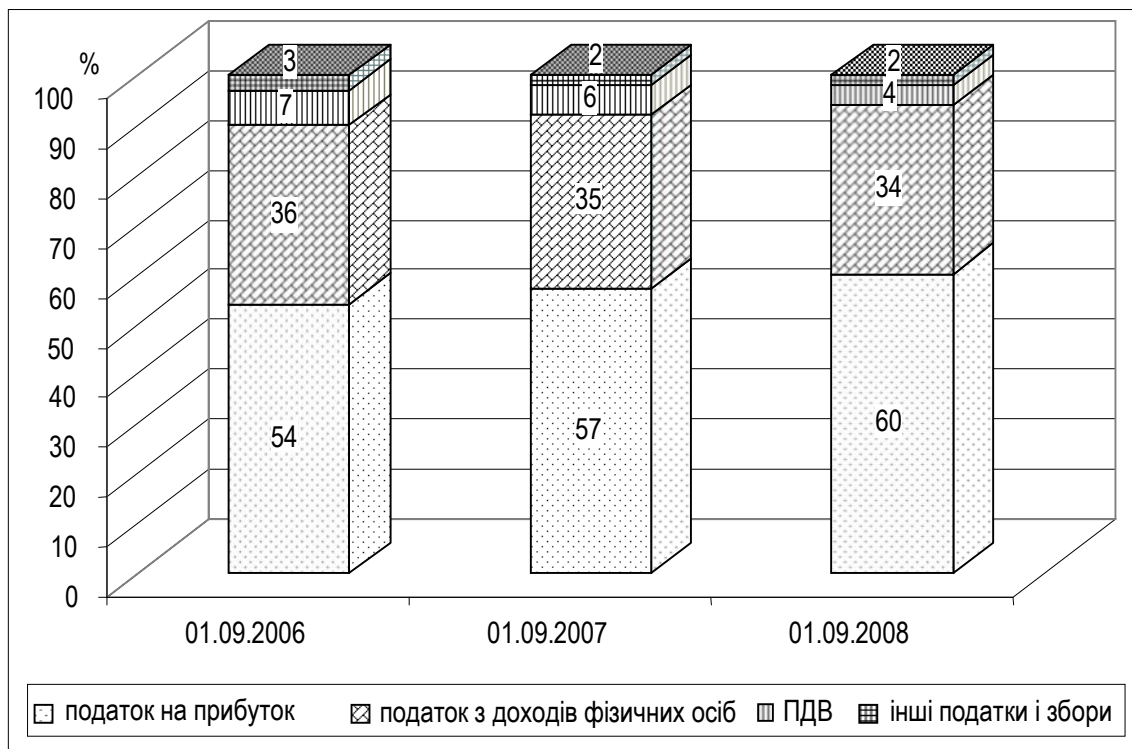
З метою удосконалення інструментарію податкового менеджменту, а також для посилення взаємозв'язку та узгодженості заходів податкового менеджменту із фінансовим плануванням банку, було поставлено та розв'язано задачу оптимізації показників рентабельності банку з урахуванням податкового навантаження з податку на прибуток. Як критерій ефективності обрано показник податкового навантаження. Таким чином, варіант здійснення податкової діяльності, який перетворює на мінімум критерій ефективності податкового менеджменту, будемо вважати оптимальним.

Детально розглянуто побудову оптимізаційної моделі на основі показника рентабельності активів, проте математична формалізація моделі справедлива і при використанні показників рентабельності капіталу або рентабельності витрат. На стадії розрахунків, залежно від

обраного показника рентабельності, формуються відповідні вхідні дані та обираються фактори.

Для визначення оптимального співвідношення податкового навантаження і показників ефективності діяльності банку на основі показників рентабельності активів, капіталу, витрат банку запропоновано використовувати економіко-математичні моделі оптимізації податкового навантаження, що, на нашу думку, забезпечить зв'язок між фінансовими показниками та показниками податкової діяльності банку.

При побудові моделей як фактор використовувався показник податкового навантаження з податку на прибуток, розрахований за даними фінансового обліку. По-перше, такий підхід зумовлений структурою податкових надходжень до бюджету, що забезпечуються банками. Найбільшу питому вагу в надходженнях до бюджету має податок на прибуток. За станом на 01.09.2008 банківською системою сплачено до бюджетів всіх рівнів 3 888,1 млн. грн., зокрема податку на прибуток – 2 318,5 млн. грн. Необхідно відмітити тенденцію до зростання частки податку на прибуток у структурі податкових платежів банків, що пояснюється зростанням обсягів задекларованого в податковій звітності прибутку (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Динаміка частки податку на прибуток у структурі податкових платежів банків з 01.09.2006 по 01.09.2008

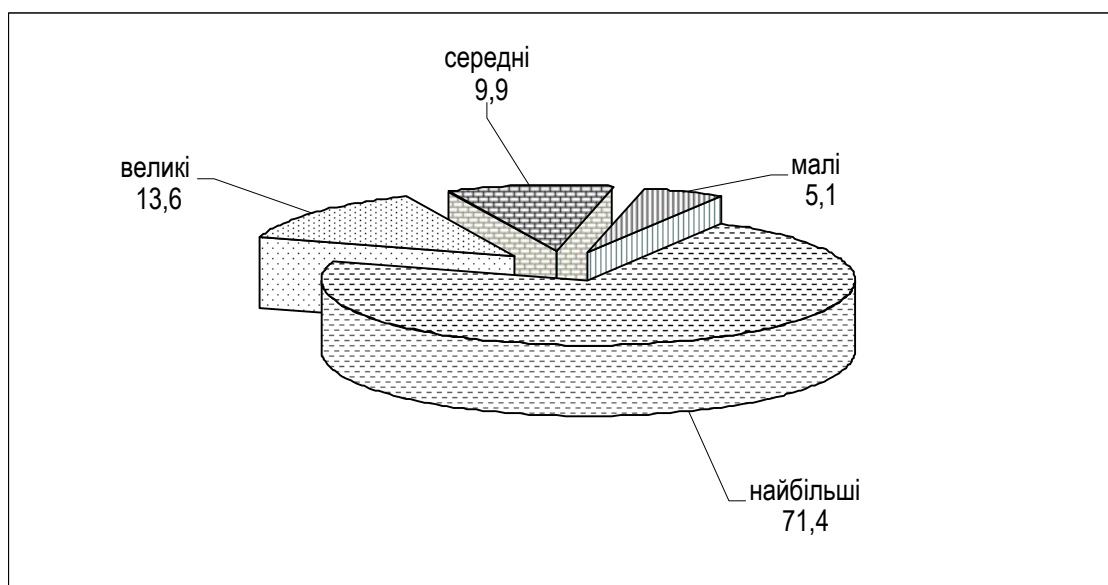
За результатами діяльності за вісім місяців 2008 року банками було задекларовано прибутку до оподаткування 9,2 млрд. грн., що в 1,5 раза більше відповідного періоду минулого року (6,3 млрд. грн.). Сума надходжень з податку на прибуток формується в основному за рахунок сплати цього податку найбільшими банками (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

**Сума надходжень з податку на прибуток за групами банків,
млн. грн. з 01.09.2007 по 01.09.2008**

Групи банків	Сплачено податку на прибуток за станом на 01.09.2008	Сплачено податку на прибуток за станом на 01.09.2007	Відхилення	Приріст, %
Найбільші	1 654,1	877,0	777,1	88,6
Великі	315,7	188,4	127,2	67,5
Середні	229,2	141,4	87,8	62,1
Малі	119,5	73,1	46,4	63,5
Усього	2 318,5	1 280,0	1 038,5	81,14

Структура надходжень з податку на прибуток за групами банків наведена на рис. 5.2.

Рис. 5.2. Питома вага податку на прибуток за групами банків за станом на 01.09.2008, %

По-друге, показник загального податкового навантаження складніше порівняти з джерелом сплати коштів, оскільки ним можуть бути і витрати банку, і фонд оплати праці, і прибуток. Відповідно, побудовані моделі та результати розрахунків не були б адекватними. Крім того, окремі складові загального податкового навантаження (податкове навантаження загальноадміністративних витрат та податкове навантаження за соціальними зборами) за даними фінансової звітності не розраховувались, оскільки моделювання здійснювалось поквартально, а в кварталній фінансовій звітності необхідні для розрахунків дані банки не оприлюднюють.

Для розв'язання поставленої задачі були використані методи економічного моделювання та методи оптимізації (аналітичні та кількісні). Методи оптимізації в даному випадку нададуть можливість обрати найкращий варіант здійснення податкової діяльності з точки зору цільової функції.

Математично задача оптимізації податкового навантаження складається з таких етапів:

1) специфікація математичної моделі оптимізації, тобто вибір економічного змісту та функціональної форми таких складових задачі оптимізації, як:

- а) інструментальні змінні або критерії ефективності – математичні величини $x_1, x_2, \dots, x_n$, які піддаються безпосередньому впливу і можуть бути засобами досягнення критерію оптимальності;
- б) критерій оптимальності або цільова функція – коротке математичне викладення мети задачі, подане у вигляді безперервно диференційованої функції дійсного аргументу $F(x_1, x_2, \dots, x_n)$;
- в) допустима множина – множина X , яку формує система обмежень на інструментальні змінні; вона, звичайно, задається з економічного змісту розв'язуваної задачі.

Таким чином, задача оптимізації математично формалізується так:

$$\min F(x_1, x_2, \dots, x_n) \quad (4)$$

$$\text{за умови, що } (x_1, x_2, \dots, x_n) \in X. \quad (5)$$

Задача (4)-(5) є задачею статичної (нединамічної) оптимізації, адже вона полягає у виборі такого набору інструментальних змінних з допустимої множини, який би мінімізував значення цільової функції у заданий момент часу. Залежно від математичного виду цільової функції та системи обмежень існує три типи задач статичної оптимізації –

лінійне програмування, нелінійне програмування та математичне програмування;

- 2) ідентифікація математичної моделі, тобто статистичне або емпіричне визначення параметрів, що входять у модель. Необхідною умовою виконання цього етапу є наявність статистичної інформації за основними інструментальними змінними та значень цільової функції. Інформація може бути подана у вигляді рядів динаміки (набір даних за часом), крос-секції (набір даних за об'єктами дослідження) та панельної секції (поєднанням часового ряду та крос-секції). Вид інформації природно залежить від економічного змісту задачі та мети математичного моделювання [96];
- 3) верифікація математичної моделі, тобто статистична перевірка адекватності побудованої моделі. Неадекватність моделі може виявлятися в недостатній точності апроксимації (наближення) вихідних даних, невідповідності економічній теорії або математичній некоректності;
- 4) калібрування математичної моделі, тобто налагодження (видозміна) моделі залежно від результатів попереднього етапу. Зазвичай калібрування супроводжується ітераційною процедурою повторення кореляційного та регресійного аналізів, що дозволяє отримати адекватну модель на виході;
- 5) власне, розв'язання задачі оптимізації на базі побудованої моделі. Для розв'язання поставленої задачі використовувались як аналітичні, так і чисельні методи. Аналітичні методи дозволяють отримати розв'язок задачі у вигляді математичної формули, а чисельні – дають на виході чисельний результат. Вибір методу розв'язання залежить від складності та виду цільової функції, системи обмежень на інструментальні змінні [96].

Для апробації оптимізаційної моделі податкового навантаження була використана статистична інформація банків другої групи за 19 кварталів. Комп'ютерне моделювання проведене в середовищі Maple 7.0. Для цього були розроблені процедури регресійного та кореляційного аналізу, а також кількісної оптимізації функції дійсного аргументу.

Специфікацію моделі почнемо з вибору економічного змісту моделі статичної оптимізації (4)-(5). Для цього розглянемо одновимірний випадок і будемо вважати єдиною інструментальною змінною задачі податкове навантаження з податку на прибуток, яке позначимо як θ (тета). Цільовою функцією (4) було обрано показник рентабельності R

активів банку. Рентабельність активів банку визначається за формулою:

$$R = \frac{ЧП}{A}, \quad (6)$$

де $ЧП$ – чистий прибуток банку,
 A – середні активи банку.

Математично прибуток Π і середні активи A представимо у вигляді функції деяких величин (факторів), серед яких і податкове навантаження θ , тобто

$$\Pi = \Pi(\theta, x_1^1, x_2^1, \dots), \quad (7)$$

$$A = A(\theta, x_1^2, x_2^2, \dots). \quad (8)$$

Специфікація факторів $x_1^1, x_2^1, x_1^2, x_2^2, \dots$ залежить як від кінцевих цілей моделювання, так і конкретної ситуації. Вона повинна проводитись за допомогою кореляційного аналізу моделей (7) і (8). Проте у даній роботі будемо припускати, що θ – обов'язковий фактор моделі. Якщо останнє припущення хибне, регресійний аналіз економетричної моделі, що відповідає функції (8), детектує незначущість величини θ . Ще одним завданням є специфікація самих функцій Π і A .

Обмеженням (5) на інструментальну змінну є деякий коридор значень

$$[\theta_{\min}, \theta_{\max}], \text{ де } 0 < \theta_{\min} < \theta_{\max} < 1. \quad (9)$$

Він впливає з економічного змісту задачі і індивідуальний для кожного банку.

Отже, загальна модель (4)-(5) оптимізації податкового навантаження θ з урахуванням викладок (6)-(8) набуває вигляду:

$$\min_{\theta} R = \frac{\Pi(\theta, x_1^1, x_2^1, \dots)}{A(\theta, x_1^2, x_2^2, \dots)} \quad (10)$$

$$\text{за умови, що } \theta \in [\theta_{\min}, \theta_{\max}]. \quad (11)$$

Задача (10)-(11) є класичною задачею нелінійного програмування [150]. А для уточнення моделі необхідно обрати форми функцій Π і A . Як правило, головними критеріями специфікації моделей є легкість і адекватність статистичної інференції (оцінювання параметрів, перевірки гіпотез тощо), високі імітаційні властивості та можливість використання для виявлення різного роду ефектів, притаманних досліджуваній

системі. Серед останніх зазвичай розрізняють ефекти першого та другого порядків залежно від порядку похідних, що присутні в досліджуваних функціях. Такі ефекти особливо широко застосовуються в економіко-математичному моделюванні. Проте класичні функціональні форми (лінійна, логарифмічно лінійна, напівлогарифмічна, Канторовича, Леонт'єва) дозволяють досліджувати лише ефекти першого порядку (факторна еластичність, еластичність масштабу тощо) і непридатні для моделювання ефектів другого порядку (еластичність заміщення, закон Госсена теорії споживання, закон Тьонена теорії виробництва тощо). Так, наприклад, всі класичні функціональні форми належать до класу функцій з постійною еластичністю заміщення. З цього також випливає, що чим більше виражені ефекти другого порядку в системі, тим гірша буде якість оціненої класичної моделі.

Попередній аналіз квартальних даних динаміки основних показників діяльності банку засвідчив, що ефекти другого порядку виражені досить чітко. Згідно з традицією, закладеною в іноземній економетричній літературі, функціональні форми, що дозволяють описувати ефекти другого порядку, називаються гнучкими (*flexible*), або VES-формами, тобто формами зі змінною еластичністю заміщення (*variable elasticity of substitution*).

Враховуючи вищезазначене, для вирішення поставленої задачі отримаємо m -факторну $(x_1, x_2, \dots, x_m)$ модель квадратичної форми (QF):

$$QF(x) = p_0 + p'x + \frac{1}{2} x'Px = p_0 + \sum_{i=1}^m p_i x_i + \frac{1}{2} \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^m p_{ij} x_i x_j. \quad (12)$$

Відповідна регресійна модель має вигляд:

$$Y(x) = QF(x) + \varepsilon. \quad (13)$$

Отже, невідомі функції (7) та (8) пропонується специфікувати у формі (12) або (13). В останньому випадку більш практичним є використання моделі (12) з подальшим переходом до (13).

Така модель називається автономною, адже вона явно не залежить від часу. Проте часто для моделювання динаміки деякого показника у модель необхідно включати фактор часу t , що дозволяє збільшити якість і адекватність регресійної моделі. Фактор часу t можна включати до моделі різними способами. Однак це потрібно зробити функціонально, адже на виході процедури ідентифікації хочемо мати функцію, що буде застосована безпосередньо в оптимізації.

Залишаючись у рамках адитивної лінійної за параметрами моделі, скоригуємо модель (13) таким чином:

$$Y(x, t) = b_1 t + b_2 \cos(\omega t) + b_3 \sin(\omega t) + QF(x) + \varepsilon. \quad (14)$$

Член $b_1 t$ відповідає трендовій складовій, а член $(b_2 \cos(wt) + b_3 \sin(wt))$ – періодичній, де w – невідома частота коливань, що входить нелінійно в модель і підлягає оцінюванню. Для того, щоб не переходити до нелінійних методів ідентифікації, оцінку w частоти w пропонується знайти ітераційно, застосувавши процедуру методу найменших квадратів. Оптимальне значення w повинно давати максимально можливий коефіцієнт детермінації R^2 регресії.

Для специфікації факторів моделі проведемо кореляційний аналіз зв'язку між змінними. Будемо розрізняти кореляційний аналіз системи “показники-фактори”, що дозволяє виділити істотні і несуттєві для моделі змінні, і кореляційний аналіз системи “фактори”, за допомогою якого будемо розв'язувати проблему мультиколінеарності (статистичної близькості зв'язку між факторами до лінійного). Останнє є негативним явищем, оскільки впливає на статистичні властивості оцінок невідомих параметрів і чутливість оцінок до вихідної інформації.

Вибіркові часткові коефіцієнти кореляції $r_{y1^*}, r_{y2^*}, \dots, r_{ym^*}$ дорівнюють

$$r_{yj,*} = \frac{z_{1j+1}}{\sqrt{z_{11}} \sqrt{z_{j+1j+1}}}, \quad j = 1, 2, \dots, m. \quad (15)$$

Зазначимо, що коефіцієнт $r_{yj,*}$ характеризує істинну кореляцію показника Y і фактора X_j , за винятком впливу інших факторів.

Значущість вибірових часткових коефіцієнтів кореляцій (15) перевіряється за двостороннім критерієм

$$|r_{yj,*}| > r_{kp} \left(1 - \frac{\alpha}{2}\right), \quad j = 1, 2, \dots, m, \quad (16)$$

де критичне значення $r_{kp} \left(1 - \frac{\alpha}{2}\right)$ обчислене за таблицею Фішера-Йейтса при рівні значущості α і числі ступенів свободи $n - m - 1$.

Виконання критерію (16) для коефіцієнта $r_{yj,*}$ означає наявність стохастичного зв'язку між показником Y і фактором X_j , і змінну x_j варто включити в число істотних змінних.

Може виникнути ситуація, при якій для одного або декількох факторів нерівність (16) не виконується. У подібних випадках багато дослідників не враховують відповідні фактори з моделі. Однак до виключення з моделі змінних варто відноситися обережно. Адже в такий спосіб з моделі може бути виключена змінна, що істотно впливає на показник Y . Може скластися ситуація, коли декілька

часткових коефіцієнтів кореляції виявляються незначущими, і виключена разом з іншими змінна x_j з початковим незначущим коефіцієнтом $r_{y,*}$ могла б мати значущий коефіцієнт $r_{y,*}$ у скороченій моделі, якби вона була там залишена. При зміні складу системи “показники-фактори” будуть змінюватися матриці $\vec{K}$ і $\vec{Z}$, а отже, інші значення будуть мати і часткові коефіцієнти кореляції.

Варто також мати на увазі, що якщо здається, що змінна x_j повинна бути в списку істотних змінних, а двосторонній критерій (16) вказує навпаки, то необхідно використовувати односторонні критерії значущості, якщо заздалегідь відомий напрямок дії (додатний або від’ємний) змінної x_j на показник Y .

За допомогою кореляційного аналізу системи “показники-фактори” ми обрали показники, які можуть бути виключені з числа пояснюючих змінних. За допомогою кореляційного аналізу системи “фактори” визначаємо, які з них необхідно виключити з моделі.

Вибіркові часткові коефіцієнти кореляції системи “фактори”:

$$r_{ij,*} = - \frac{f_{ij}}{\sqrt{f_{ii}} \sqrt{f_{jj}}}, \quad i, j = 1, 2, \dots, m. \quad (17)$$

Значущість коефіцієнтів (17) перевіряється за двостороннім критерієм (1) при рівні значущості α і числі ступенів свободи $n - m$. Якщо для одного або декількох коефіцієнтів (17) виконується (16), це буде означати наявність у моделі мультиколінеарності. У цьому випадку специфікація змінних повинна бути переглянута, а кількість пояснюючих змінних необхідно зменшити.

Для здійснення нової специфікації змінних необхідно послідовно зменшувати кількість змінних на одиницю і на кожному етапі проводити кореляційний аналіз системи “показники-фактори” і системи “фактори”.

Якщо специфікація рівняння моделі здійснена неправильно, то кореляційний аналіз може призвести до помилкових висновків щодо специфікації змінних. Тому необхідно перевіряти не тільки значущість вибірових часткових коефіцієнтів кореляції, але і спрямованість зв’язку між змінними згідно з економічним значенням обраних показників.

Специфікацію моделі можна також проводити за допомогою регресійного аналізу. Тоді замість того, щоб виключати з моделі одну з двох або декілька змінних, можна залишити в моделі відразу всі змінні, проте ввести обмеження на параметри. Кількість пояснюючих змінних

буде зменшена, однак дані будуть використані за всіма змінними. Така процедура, як правило, призводить до підвищення точності моделі.

Після визначення факторів моделі перейдемо до її ідентифікації, тобто оцінювання невідомих параметрів, а саме параметрів регресійних моделей прибутку та активів за формулою (14). Ідентифікацію регресійних моделей (14) було проведено за допомогою методу найменших квадратів для лінійних (лінеаризованих) регресій [96].

Оцінки невідомих коефіцієнтів знаходяться за формулою

$$\vec{\epsilon} = (\vec{X}'\vec{X})^{-1} \vec{X}'\vec{y}. \quad (18)$$

Отже, для визначення вектора $\vec{\epsilon}$ оцінок у нашому випадку необхідно обчислити обернену матрицю $(\vec{X}'\vec{X})^{-1}$ і помножити її праворуч на вектор $\vec{X}'\vec{y}$.

Якість оціненої регресійної моделі характеризується коефіцієнтом детермінації, який у випадку лінійної регресії позначається R^2 і дорівнює квадратові вибіркового коефіцієнта кореляції між двома рядами спостережень - експериментальними значеннями регресанда (y_i) і його розрахунковими значеннями ($\hat{y}_i$). Врахуємо, що для класичної регресійної моделі $\bar{\hat{y}} = \bar{y}$.

Наступні визначення коефіцієнта детермінації є рівноцінними:

$$R^2 = \frac{\sum(\hat{y}_i - \bar{y})^2}{\sum(y_i - \bar{y})^2}, \quad (19)$$

або

$$R^2 = 1 - \frac{\sum \hat{u}_i^2}{\sum(y_i - \bar{y})^2}. \quad (20)$$

Відповідно до (19) R^2 є часткою від ділення суми квадратів відхилень регресії від середньої на суму квадратів відхилень вибірки від середньої. Еквівалентна версія (20) визначається як одиниця мінус частка від ділення суми квадратів помилок на суму квадратів відхилень вибірки від середньої.

З формули (20) випливає, що мінімізація функції помилок за методом найменших квадратів еквівалентна максимізації коефіцієнта детермінації R^2 . Чим ближче за інших рівних умов значення R^2 до одиниці, тим краще оцінене регресійне рівняння, і, отже, краща якість отриманої моделі.

Коефіцієнт детермінації як критерій вибору функції регресії має істотний недолік, що полягає в тому, що з додаванням до регресії нових пояснюючих змінних він ніколи не зменшується, а в більшості випадків, навпаки, збільшується. Це означає, що рівняння з відносно великою кількістю регресорів даватимуть кращі результати, ніж з відносно малою їх кількістю. Однак з додаванням нового фактора втрачається один ступінь свободи, що не завжди бажано. Наприклад, довірчі і прогнозні інтервали будуть тим менші, чим більше число ступенів свободи $l = n - m - 1$. Крім того, при застосуванні критеріїв Стюдента і Фішера, що будуть описані нижче, бажано мати якомога більше число ступенів свободи.

Скоригований коефіцієнт детермінації з поправкою на число ступенів свободи визначається як

$$\bar{R}^2 = 1 - \frac{\frac{1}{n-m-1} \sum \hat{u}_i^2}{\frac{1}{n-1} \sum (y_i - \bar{y})^2}. \quad (21)$$

З огляду на (21), одержуємо такий зв'язок коефіцієнтів детермінації $\bar{R}^2$ і R^2 :

$$\bar{R}^2 = 1 - \frac{n-1}{n-m-1} (1 - R^2). \quad (22)$$

Для перевірки статистичних гіпотез спочатку обчислимо математичне сподівання і дисперсію отриманої оцінки $\vec{\hat{a}}$ (18). Будемо виходити з передумов класичної регресійної теорії, що в матричній формі набувають вигляду:

$$M(\vec{\hat{a}}) = \vec{a}. \quad (23)$$

Рівність (23) означає незміщеність оцінки $\vec{\hat{a}}$, що є важливою статистичною властивістю оцінок як таких.

Регресійний аналіз дозволяє перевірити значущість пояснюючих змінних у рівнянні регресії. Для цього можна використовувати двосторонній критерій значущості коефіцієнтів регресії

$$\left| \frac{\hat{a}_k}{\hat{\sigma}_{\hat{a}_k}} \right| > t_{кр} \left(1 - \frac{\alpha}{2} \right), \quad k = 1, 2, \dots, m, \quad (24)$$

де $t_{кр} \left(1 - \frac{\alpha}{2} \right)$ – критичне значення, обчислене за таблицею Стюдента при рівні значущості α і числі ступенів свободи $n - m - 1$.

У разі потреби можна використовувати односторонні критерії значущості коефіцієнтів регресії, якщо з економічних міркувань або в експериментальних даних існують аргументи на користь додатного або від'ємного напрямку дії пояснюючої змінної на показник Y . Односторонні критерії еквівалентні відповідним критеріям, що встановлюють значущість вибіркового часткового коефіцієнта кореляції у випадку передбачуваної додатної або від'ємної кореляції між пояснюючою змінною і показником.

Значущість регресійної моделі в цілому визначається відповідно до критерію

$$F > F_{кр}(m, n - m - 1), \quad (25)$$

де $F_{кр}$ – критичне значення, обчислене при рівні значущості α і ступенів свободи m і $n - m - 1$.

Статистика F пов'язана з коефіцієнтом детермінації R^2 співвідношенням $F = \frac{R^2}{1 - R^2} \frac{n - m - 1}{m}$. Якщо виконується нерівність

$$F > F_{кр}(m - l, n - m - 1), \quad (26)$$

де $F_{кр}$ – критичне значення, що дорівнює відповідному квантилю розподілу Фішера при рівні значущості α і числах ступенів свободи $m - l$ і $n - m - 1$,

то робиться висновок про значущість спільного внеску виключених змінних у “довгу” регресію. У цьому випадку “коротка” регресія повинна бути скоригована і специфікація змінних повинна бути переглянута знову.

Отже, після того, як модель у базовому періоді часу повністю ідентифікована, вона може бути використана для оптимізації на тому ж базовому періоді (так звана ретроспективна оптимізація). Проте, оскільки практичний інтерес має знаходження оптимального значення податкового навантаження θ в момент часу, що планується, в нашому випадку у наступному 20-му кварталі (так звана проспективна оптимізація), то спочатку необхідно знайти очікуване значення невідомого фактора ε у цей момент часу. Прогнозне значення величини ε можна отримати багатьма способами, а також з оцінок експертів. Проте у даній роботі використаємо більш загальний підхід, що заснований на застосуванні ортогональної поліноміальної регресії для безумовного прогнозування.

Економетричне прогнозування базується на чотирьох основних принципах: системності, адекватності, стійкості й альтернативності [154].

Системність означає, що явище розглядається, з одного боку, як єдине ціле, а з іншого боку – як сукупність окремих напрямків прогнозування. Практична реалізація цього принципу припускає створення моделей, що відповідали б змісту кожного окремого блоку й одночасно дозволяли б будувати цілісну картину можливого розвитку об'єкта в прогнозованому періоді.

Адекватність означає, що теоретична модель відбиває істотні закономірності, характерні описуваному явищу. Практичне використання цього принципу означає, що побудовані моделі повинні бути спочатку перевірені з точки зору їх здатності імітувати вже сформовані тенденції. Оцінка адекватності зводиться до перевірки умов Гаусса-Маркова і нормального закону розподілу для залишкового компонента.

Стійкість означає, що поведінка моделі у позавибірковому періоді прирівнюється до її поведінки у періоді вибірки. Іншими словами, основні фактори, тенденції і залежності, що спостерігалися в період вибірки, зберігаються в прогнозованому періоді (або можна буде передбачати і визначити напрямок їхньої зміни).

Альтернативність означає, що розвиток економічного об'єкта можливий за різними траєкторіями, при різних взаємозв'язках і структурних співвідношеннях. Головна проблема практичної реалізації цього принципу полягає в тому, щоб відокремити ті варіанти розвитку, які вже відбулися, від тих, які не можуть бути реалізовані. За прогнозу модель можна обрати кращу серед побудованих або узагальнену модель на основі декількох існуючих. При виборі кращої моделі варто враховувати не тільки формальні характеристики, але і інтерпретацію зі змістовної економічної точки зору.

Проблема прогнозування має багато різних аспектів. Екстраполяція виявлених тенденцій (продовження на прогнозований період) дозволяє одержати точковий прогноз. Однак ймовірність точного влучення в точку практично дорівнює нулю. Звідси випливає необхідність обчислення оцінок у вигляді “вилки” через інтервальний прогноз, в якому істинне значення змінної знаходиться із заданим рівнем надійності (довіри). Розрізняють також безумовне прогнозування (його іноді називають передбаченням) і умовне прогнозування (або просто прогноз) залежно від того, чи відомі значення пояснюючих змінних у прогнозований період точно чи приблизно. Прогнози менш точні,

ніж передбачення, оскільки на них впливають додаткові джерела помилки – передбачення значень пояснюючих змінних.

Як вже зазначалося, для прогнозування фактора ε використаємо поліноміальну функцію регресії $f(t)$. Оскільки аргумент цієї функції (час) відомий у прогнозний момент ($t = 20$), то маємо справу з передбаченням або безумовним прогнозуванням.

Основна дилема поліноміальних регресій полягає у тому, що, окрім невідомих коефіцієнтів, що входять до неї, невідомим є також ступінь самого полінома. При переході від m ступеня до $(m + 1)$ шляхом додавання $b_{m+1}x^{m+1}$ МНК-оцінки параметрів моделі потрібно обчислювати знову, а ті, що були знайдені раніше для менших ступенів, виявляються абсолютно не потрібними. Знову необхідно проводити аналіз моделі. Крім того, при виборі ступеня многочлена варто звернути увагу на таке протиріччя. З одного боку, бажано розглядати більш широкий клас функцій, тобто многочлени більш високого ступеня. З іншого боку, таке розширення призведе до збільшення кількості невідомих коефіцієнтів і, відповідно, їхніх оцінок (числа ступенів свободи $l = m + 1$) і, отже, до можливого збільшення дисперсії.

Інший підхід полягає в поступовому уточненні рівняння поліноміальної моделі і заснований на застосуванні ортогональних многочленів, який ми і використаємо у даній роботі. Запишемо регресійну модель поліноміальної регресії у такому вигляді:

$$f_m(x) = b_0P_0(x) + b_1P_1(x) + \dots + b_mP_m(x), \quad (27)$$

де $P_0(x) = 1$, $P_1(x)$, ..., $P_m(x)$ – многочлени 1-го, ..., m -го ступеня (такі многочлени лінійно незалежні).

Рівняння оціненої регресії для моделі (34) таке:

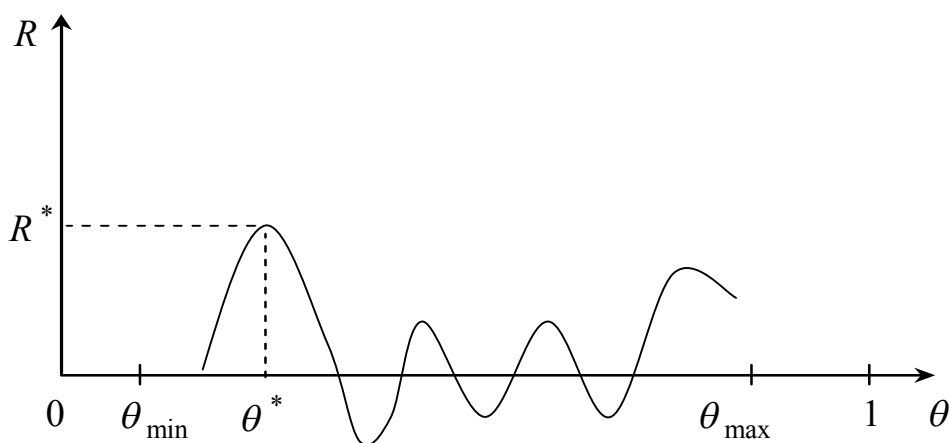
$$\hat{\varepsilon}_m(x) = \hat{\varepsilon}_0P_0(x) + \hat{\varepsilon}_1P_1(x) + \dots + \hat{\varepsilon}_mP_m(x), \quad (28)$$

Після того як моделі прибутку та активів повністю ідентифіковані, можна перейти, власне, до розв'язання задачі оптимізації.

Як відомо, необхідною умовою екстремуму цільової функції є рівність нулю її першої похідної, тобто

$$\frac{dR}{d\theta} = 0. \quad (29)$$

Рівняння (29) є нелінійним алгебраїчним рівнянням відносно інструментальної змінної θ . У загальному випадку його складність залежить від загального вигляду функцій, що входять у вираз для рентабельності, а також від значущості оцінок невідомих параметрів. Для його розв'язання можна скористатися одним з алгоритмів кількісних методів (метод половинного ділення, метод простих ітерацій, метод Ньютона тощо) [96]. Слід зауважити, що пошук оптимального кореня рівняння θ^* необхідно здійснювати в області визначення θ , заданої системою нерівностей (11). Через суттєву нелінійність задачі також слід пам'ятати про необхідність пошуку саме точки θ^* глобального максимуму або мінімуму R^* цільової функції і відповідність математичного розв'язку економічній теорії, тобто невід'ємність цільової функції на всій області її визначення. У загальному випадку на рис. 5.3 наведені основні ситуації, що можуть виникнути під час пошуку оптимального розв'язку.

Рис. 5.3. Глобальний і локальний максимуми та мінімум цільової функції R рентабельності банку залежно від податкового навантаження θ

Отже, обґрунтований науковий підхід для побудови оптимізаційної моделі рентабельності банку з урахуванням податкового навантаження як обов'язкового фактора заснований на використанні економетричних моделей та передбачає перехід від загальної (концептуальної) моделі статичної оптимізації до кінцевої моделі. Оскільки на практиці параметри будь-яких моделей, як правило, є невідомими, то допоміжні економетричні моделі були використані для надання невідомим параметрам аргументованих числових значень. Крім того, для оцінки параметрів не використовувались нелінійні методи, що могли

б призвести до неоднозначних результатів. Оцінка параметрів була проведена тільки кількісними методами, що є, безперечно, перевагою використання запропонованого підходу.

Складність дослідження підсилювалася тим, що для апробації наведених підходів використовувалися реальні статистичні дані з притаманними їм зовнішніми шумами і негладкістю. Враховуючи це, під час економетричного моделювання були використані такі нестандартні економетричні функції, як квадратична, оскільки модель орієнтована на практичне використання.

Для знаходження оптимального значення податкового навантаження в майбутній момент часу було побудовано економетричні поліноміальні моделі точкового безумовного прогнозу. Тобто, в моделі оптимізація виконується не на базовому періоді ідентифікації, а на прогнозному, що дозволяє використовувати її в процесі планування діяльності банку.

§ 2. РОЗВИТОК ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ОПТИМІЗАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ БАНКУ

Оптимізаційні моделі рентабельності банку використовуються в податковому менеджменті на етапі вибору оптимального варіанта здійснення податкової діяльності банку із декількох альтернативних. Проте для податкового планування більш важливо знайти таке значення показника податкового навантаження, при якому значення функції рентабельності мінімальне. У такому випадку розраховане значення податкового навантаження буде граничним, тобто таким, що показує максимальний рівень податкового навантаження, при якому можливе ефективне функціонування банку. Розраховане граничне значення податкового навантаження слугуватиме своєрідним критерієм ефективності заходів податкового менеджменту та індикатором відповідності податкової діяльності основним цілям і завданням банку при проведенні податкового контролю.

Серед показників, які могли бути враховані як фактори в моделі, були розглянуті процентні ставки за кредитами, процентні ставки за депозитами, частка кредитів в активах банку, частка резервів в активах банку, частка недоходних активів в активах банку, загальні суми доходів і витрат, частка витрат на персонал у загальній сумі витрат банку, частка адміністративних витрат у загальній сумі витрат банку, частка витрат на формування резервів у загальній сумі витрат банку, податкове навантаження з податку на прибуток, загальне податкове

навантаження. Складність вибору факторів пояснювалась вимогами моделі:

- по-перше, необхідно, щоб фактор мав суттєвий вплив на показник рентабельності та його складові;
- по-друге, оскільки податкове навантаження θ є відносним показником, бажано, щоб як фактор було обрано також відносну величину;
- по-третє, фактори повинні бути незалежними один від одного.

Спочатку як результативний показник розглянемо прибуток банку. Серед факторів моделі було розглянуто податкове навантаження з податку на прибуток, частку адміністративних витрат, частку резервів і частку витрат на персонал. Особливий інтерес являють собою останні три фактори, адже, як вже зазначалося, обов'язковим фактором, який повинен залишитися в моделі, є податкове навантаження. Саме за ним будемо оптимізувати рентабельність активів.

Статистична інформація, що використовувалася як вхідна для розрахунків та специфікації функцій (14), являє собою ряд динаміки за 19 кварталів.

Як свідчать результати кореляційного аналізу, наведені в таблиці 5.2, найбільший (і єдиний значущий) частковий коефіцієнт кореляції виявився у частки адміністративних витрат.

Від'ємний знак коефіцієнта кореляції свідчить про силу обернено пропорційного зв'язку, що підтверджується економічною теорією: при збільшенні частки адміністративних витрат прибуток зменшується. Коефіцієнт кореляції між прибутком і податковим навантаженням виявився незначущим. Проте це свідчить лише про те, що залежність між прибутком і податковим навантаженням є нелінійною. Оскільки сам факт існування залежності між цими величинами є економічно обґрунтованим, то логічно очікувати, що квадратична модель (14) дасть достатню якість апроксимації. Іншими словами, найбільше ймовірно, що під час регресійного аналізу коефіцієнт p_1 виявиться незначущим ($p_1 = 0$), а хоча б один з коефіцієнтів p_{22} , p_{12} – значущим. Слід зауважити, що в загальному випадку квадратичну модель (14) можна розширяти за рахунок кількості факторів. Але для цього необхідно збільшити вхідний масив даних для збереження числа ступенів свободи, необхідних для адекватності моделі в цілому.

Щодо моделювання активів банку, то серед факторів було розглянуто податкове навантаження з податку на прибуток, частку недохідних активів, частку кредитів, ставку за кредитами і частку резервів. Як свідчать результати кореляційного аналізу, наведені в таблиці 5.3, найбільший (і єдиний значущий) частковий коефіцієнт кореляції виявився у частки кредитів.

Таблиця 5.2

**Кореляційний аналіз факторів для моделювання
функції прибутку банку**

Показник	Прибуток, y	Податкове навантаження з податку на прибуток, x_1	Частка адміністра- тивних витрат, x_2	Частка резервів, x_3	Частка витрат на персонал, x_4
Кількість спостережень, n			19		
Кількість факторів, m			4		
Система “показник-фактори”					
Парний коефіцієнт кореляції, $r_{yj}, j = \overline{1, m}$	1	0,1514	-0,6268	0,0437	0,1874
Частковий коефіцієнт кореляції, $r_{yj^*}, j = \overline{1, m}$	1	0,1224	-0,6703	0,1626	0,3614
Число ступенів свободи, $n - m - 1$			14		
Рівень значущості, α			0,05		
Критичне значення Фішера-Йейтса, $r_{кр}$			0,452		
Система “фактори”					
Парний коефіцієнт кореляції, $r_{1j}, j = \overline{1, m}$	-	1	-0,0563	-0,1152	0,1318
Частковий коефіцієнт кореляції, $r_{1j^*}, j = \overline{1, m}$	-	1	-0,0737	-0,0790	0,1106
Число ступенів свободи, $n - m$			15		
Рівень значущості, α			0,05		
Критичне значення Фішера-Йейтса, $r_{кр}$			0,405		

Проте наступним фактором, що найбільше наближається до критичного значення Фішера-Йейтса, є ставка за кредитами і частка кредитів. Тому теоретично другим фактором r_2 у моделі активів може бути будь-який з трьох факторів. Також зазначимо, що характер даних за активами свідчить про відсутність періодичної складової у моделі (14), тому фактор часу в моделі активів будемо враховувати лише за допомогою трендової складової.

Таблиця 5.3

**Кореляційний аналіз факторів для моделювання
функції активів банку**

Показник	Активи, y	Податкове навантаження з податку на прибуток, x_1	Частка недохідних активів, x_2	Частка кредитів, x_3	Ставка за кредитами, x_4	Частка резервів, x_5
Кількість спостережень, n			19			
Кількість факторів, m			5			
Система “показник-фактори”						
Парний коефіцієнт кореляції, $r_{yj}, j = \overline{1, m}$	1	0,05913	-0,3367	0,5747	-0,5308	0,0150
Частковий коефіцієнт кореляції, $r_{yj*}, j = \overline{1, m}$	1	-0,2186	-0,1280	0,4570	-0,3947	0,1939
Число ступенів свободи, $n - m - 1$			13			
Рівень значущості, α			0,05			
Критичне значення Фішера-Йейтса, $r_{кр}$			0,493			
Система “фактори”						
Парний коефіцієнт кореляції, $r_{1j}, j = \overline{1, m}$	-	1	-0,0735	0,2387	-0,3658	-0,1152
Частковий коефіцієнт кореляції, $r_{1j*}, j = \overline{1, m}$	-	1	0,0957	0,0945	-0,3010	-0,0485
Число ступенів свободи, $n - m$			14			
Рівень значущості, α			0,05			
Критичне значення Фішера-Йейтса, $r_{кр}$			0,452			

Розрахунки, проведені у середовищі Maple 7.0, продемонстрували, що оцінене рівняння регресії (14) для моделі прибутку Π можна записати у вигляді:

$$\begin{aligned} \Pi \approx & 2,4071 + 0,3151t + 0,1856\cos(1,28t) \sim 0,7075\sin(1,28t) \sim \\ & \sim 22,3007\theta + 44,8467r_1 + 108,8624\theta^2 + 34,0532r_1^2 \sim 192,8011\theta r_1. \end{aligned}$$

Оцінене рівняння регресії (14) для активів A банку має такий вигляд:

1) за умови r_2 – ставка за кредитами:

$$\begin{aligned} A = & 56,2611 + 0,4075t \sim 84,8545\theta \sim 670,6042r_2 + \\ & + 45,7351\theta^2 + 2059,4194r_2^2 + 413,8495\theta r_2, \end{aligned}$$

2) за умови r_2 – частка кредитів:

$$\begin{aligned} A = & 19,3531 + 0,3641t + 10,8851\theta \sim 69,4943r_2 + \\ & + 50,0423\theta^2 + 69,9915r_2^2 \sim 62,6724\theta r_2, \end{aligned}$$

3) за умови r_2 – частка недохідних активів:

$$\begin{aligned} A = & 32,6467 + 0,3755t \sim 208,3309\theta \sim 240,8323r_2 + \\ & + 45,3966\theta^2 \sim 4462,4633r_2^2 + 3104,5545\theta r_2. \end{aligned}$$

Перевірка критерію Фішера на значущість моделей в цілому також дає позитивний результат і засвідчує, що якість 82-86 %, отримана для оцінених моделей, є значущою. Покращити якість моделі можна, наприклад, збільшивши обсяг вхідної інформації та кількість факторів. Проте для даних фінансової звітності банку квадратичні моделі дають оптимальний результат.

Таким чином, модель прибутку після рафінування має вигляд:

$$\Pi \approx 6,4960 + 0,3147t + 0,6467\sin(1,28t) + 60,3867r_1 + 70,0871\theta^2 \sim 204,8911\theta r_1.$$

Модель активів після рафінування має такий вигляд

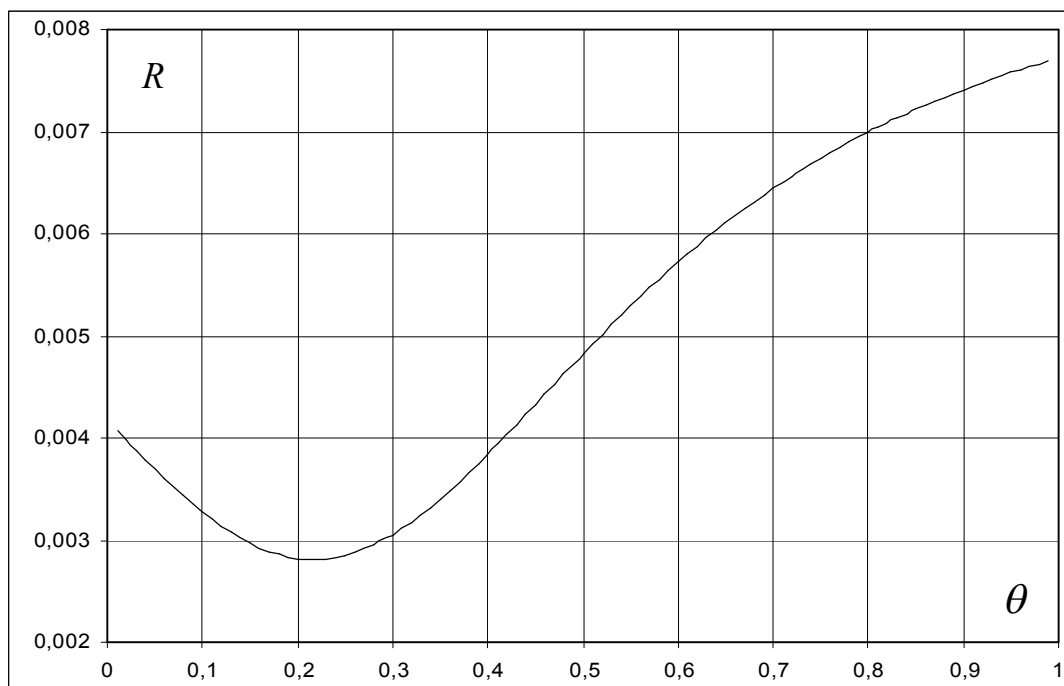
$$A \approx 1,3748 + 0,4290t \sim 22,6241\theta + 42,1703\theta^2 + 153,8924r_2^2.$$

Надалі визначимо граничне значення податкового навантаження та відповідне йому мінімальне значення рентабельності активів.

Для знаходження зазначених параметрів необхідно розв'язати задачу оптимізації цільової функції при загальному обмеженні на параметр $\theta \in (0; 1)$ за допомогою чисельного визначення глобального мінімуму без використання першої похідної цільової функції.

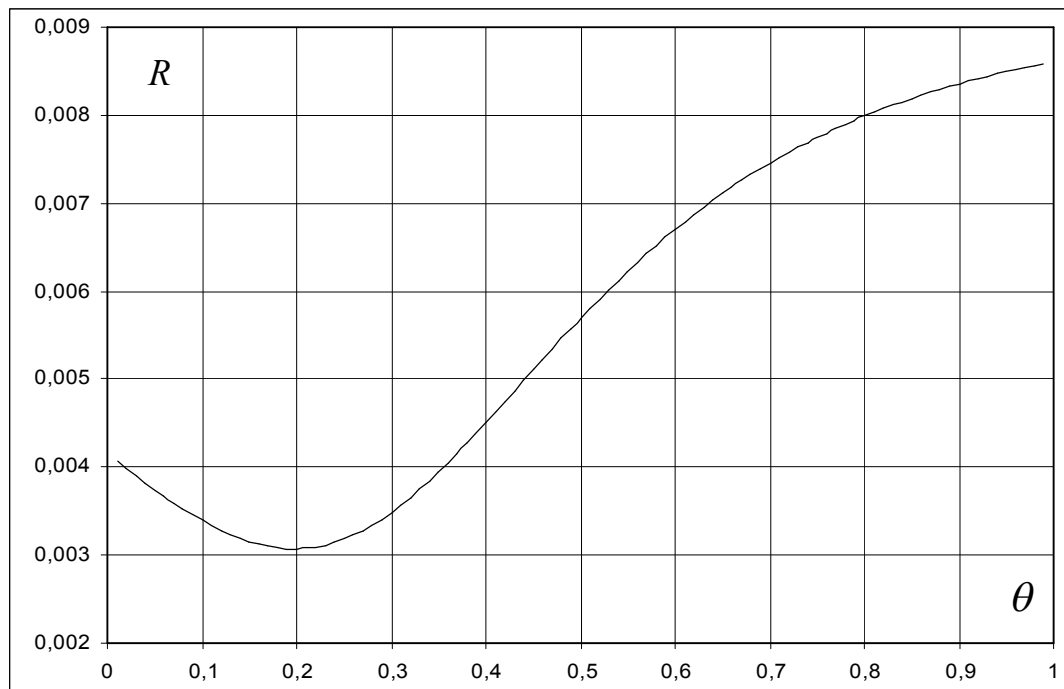
Алгоритм знаходження мінімуму полягає в тому, що спочатку інтервал $(0; 1)$ поділяється на N частин з кроком $0,1$. Далі в межах цього інтервалу ітераційна процедура проводить пошук глобального мінімуму функції R . Після цього інтервал $(0; 1)$ звужується до $(\theta_1^1; \theta_2^1)$, але так, щоб знайдена оптимальна точка належала цьому інтервалу. Далі вже інтервал $(\theta_1^1; \theta_2^1)$ розбивається на N^1 частин з кроком $0,01$, і процедура ітераційного пошуку знаходить новий глобальний мінімум цільової функції. Описаний алгоритм повторюється до того часу, поки крок розбиття нового інтервалу не перевищить заздалегідь задану точність (наприклад, $0,0001$).

На рис. 5.4 зображена крива цільової функції R в області допустимих значень і з точністю $0,0001$, в якій як фактори було враховано частку адміністративних витрат та ставку за кредитами. За допомогою розроблених кількісних процедур у комп'ютерній програмі Maple 7.0 знайдено граничне значення $\theta^* = 0,22$, або 22% . Відповідне йому мінімальне значення рентабельності активів у цьому випадку дорівнює $R^* = 0,0028$, або $0,28\%$.

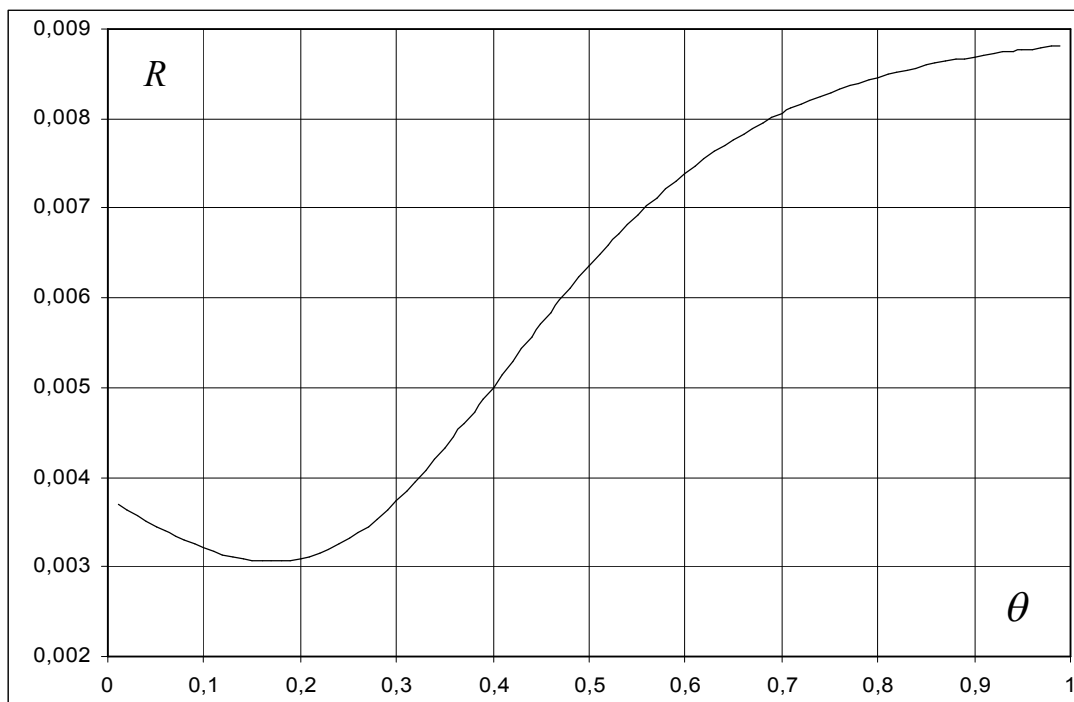
Рис. 5.4. Крива цільової функції рентабельності активів R в допустимій області $(0; 1)$ з урахуванням податкового навантаження та ставки за кредитами

На рис. 5.5 зображена крива цільової функції R в області допустимих значень θ з точністю 0,0001, в якій як фактори було враховано частку адміністративних витрат та частку недохідних активів. За допомогою розроблених кількісних процедур у комп'ютерній програмі Maple 7.0 знайдено граничне значення $\theta^* = 0,20$, або 20 %. Відповідне йому мінімальне значення рентабельності активів у цьому випадку дорівнює $R^* = 0,0031$, або 0,31 %.

Рис. 5.5. Крива цільової функції рентабельності активів R в допустимій області $(0; 1)$ з урахуванням податкового навантаження та частки недохідних активів

На рис. 5.6 зображена крива цільової функції R в області допустимих значень θ з точністю 0,0001, в якій як фактори було враховано частку адміністративних витрат та частку кредитів в активах. За допомогою розроблених кількісних процедур в комп'ютерній програмі Maple 7.0 знайдено граничне значення $\theta^* = 0,17$, або 17 %. Відповідне йому мінімальне значення рентабельності активів у цьому випадку дорівнює $R^* = 0,0031$, або 0,31 %.

Рис. 5.6. Крива цільової функції рентабельності активів R в допустимій області $(0; 1)$ з урахуванням податкового навантаження та частки кредитів в активах

Порівнявши отримані в результаті розрахунків значення і фактичні дані банку, можемо говорити про економічну та математичну адекватність моделі. Як бачимо, розрахункові значення близькі до середніх за досліджуваний період та зберігають тенденцію, що спостерігалась протягом останнього року. Використання різних показників як факторів моделі розширює інструментарій податкового планування, оскільки дозволяє відшукати такі нормативні значення контрольованих параметрів, які дають змогу досягти запланованих показників податкового навантаження та рентабельності.

На підставі проведених за допомогою моделі розрахунків із альтернативних варіантів податкової оптимізації обирається оптимальний. Крім того, розраховане за допомогою оптимізаційної моделі значення податкового навантаження приймається як орієнтирне (граничне) при виборі спеціальних методів податкового планування. Отримане значення може використовуватись і як нормативне у фінансовому плануванні банку.

Запропонована модель дозволяє також розрахувати величину податкового навантаження, якщо відомі параметри R та ε . У даному випадку параметр R – це планове значення рентабельності активів, а за допомогою моделі визначається максимальне податкове навантаження θ , при

якому можливо досягти запланованого значення показника R . Отримане значення θ приймається як нормативне в фінансовому плануванні та граничне у податковому плануванні.

На підставі розрахунків оптимізаційної моделі, а також аналізу фактичних показників податкового навантаження та рентабельності, було розроблено шкалу відхилень фактичних показників від запланованих та граничних у процесі діяльності (табл. 5.4). При розробці шкали враховувались середні, максимальні та мінімальні значення показників податкового навантаження та рентабельності за 19 кварталів.

Таблиця 5.4

**Шкала відхилень фактичних показників
податкового навантаження та рентабельності
для визначення заходів податкового контролю, %**

Значення контрольованого параметра	Відхилення від граничного значення податкового навантаження	Відхилення значення від граничного рентабельності
Граничне	x	x
Допустиме	Відхилення 5-10	Відхилення 5-10
Контрольоване	Відхилення 15-20	Відхилення 10-15
Критичне	Відхилення 25-30	Відхилення 20-25

На підставі визначених за допомогою оптимізаційної моделі граничних значень, а також аналізу фактичних показників податкового навантаження та рентабельності активів з 01.01.2004 по 01.07.2008 було розраховано значення контрольованих параметрів (табл. 5.5).

Залежно від розміру відхилення запропоновано відповідну систему заходів податкового контролю, спрямованих на усунення відхилень або утримання їх в межах допустимих значень відповідно до поставлених завдань (рис. 5.7).

При розробці заходів податкового контролю передбачено можливість прийняття рішень щодо коригування податкової діяльності банку на двох рівнях:

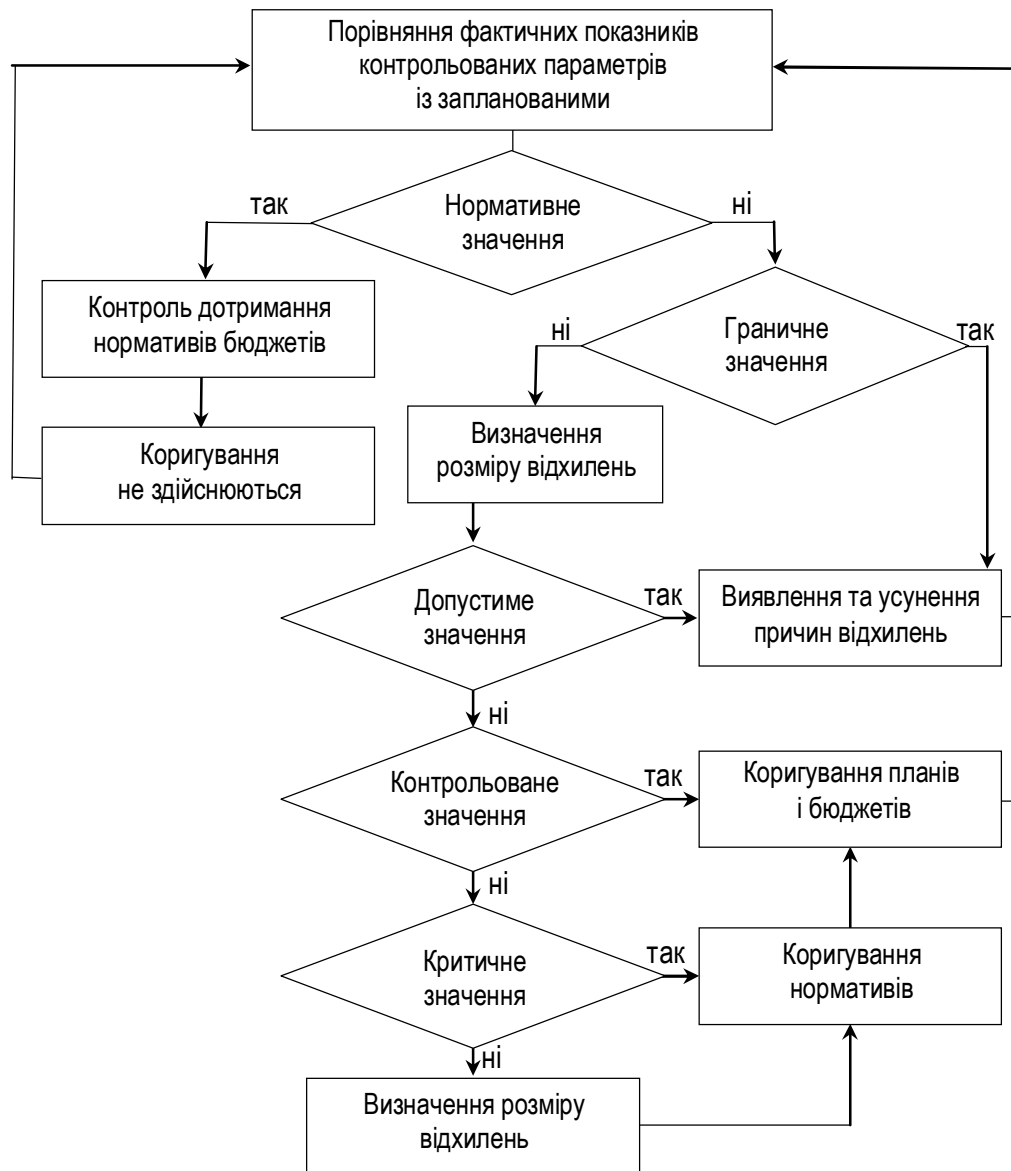
- 1) відповідними працівниками, що реалізують функції податкового менеджменту, самостійно без втручання вищого керівництва;
- 2) із залученням вищого керівництва банку, якщо заходи щодо усунення відхилень або їх утримання в допустимих межах вимагають перегляду поставлених завдань і планів діяльності банку.

Таблиця 5.5

**Значення контрольованих параметрів для визначення заходів
податкового контролю, %**

Контрольований параметр	Значення				
	граничне	нормативне	допустиме	контрольоване	критичне
Для моделі функції рентабельності активів R з урахуванням податкового навантаження та ставки за кредитами					
Податкове навантаження	22,0	20,5	24,2	26,4	28,6
Рентабельність активів	0,28	0,31	0,27	0,24	0,21
Для моделі функції рентабельності активів R з урахуванням податкового навантаження та частки недохідних активів					
Податкове навантаження	20,0	19,5	21,8	22,6	25,1
Рентабельність активів	0,31	0,36	0,30	0,28	0,25
Для моделі функції рентабельності активів R з урахуванням податкового навантаження та частки кредитів					
Податкове навантаження	17,0	16,2	19,3	21,5	23,8
Рентабельність активів	0,31	0,36	0,27	0,24	0,21

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно відмітити, що розроблена оптимізаційна модель рентабельності банку може бути використана для визначення граничного показника податкового навантаження, яке приймається як нормативне при фінансовому та податковому плануванні. Основною перевагою розробленої оптимізаційної моделі є її повна розрахунковість, тобто при побудові моделі не використовувались припущення щодо виду функцій чи параметрів моделі. Всі значення отримані за допомогою розроблених аналітичних та чисельних процедур. Отже, можна вводити в модель інші фактори чи збільшувати їх кількість за рахунок збільшення обсягу вхідної інформації та отримувати інструментарій для факторного аналізу впливу інших фінансових показників банку на величину податкового навантаження, а також розраховувати прогностні значення обраних факторів за умови заданого рівня податкового навантаження.

Рис. 5.7. Алгоритм податкового контролю в процесі реалізації обраного варіанта податкової діяльності

Результати оптимізації виявилися економічно і математично адекватними, що свідчить про можливість використання розробленої моделі для визначення граничного (орієнтирного) значення податкового навантаження для податкового планування

Крім того, на підставі фактичних та розрахованих за допомогою оптимізаційної моделі показників рентабельності та податкового навантаження розроблено шкалу відхилень, за якою визначаються відповідні заходи податкового контролю в процесі моніторингу реалізації обраного варіанта податкової діяльності банку.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження впливу податкового навантаження на ефективність діяльності банку обґрунтовано підхід до розрахунку граничного рівня податкового навантаження банку через виявлення взаємозв'язку між цими показниками за допомогою економетричної оптимізаційної моделі рентабельності банку. Результати оптимізації виявилися економічно і математично адекватними, що свідчить про можливість використання даного підходу для визначення оптимального, з точки зору цілей банку, співвідношення граничного рівня податкового навантаження та показників рентабельності і вибору на цій основі варіанта податкової діяльності банку в податковому плануванні.

Для виявлення взаємозв'язку між рівнем податкового навантаження та показниками рентабельності банку було поставлено та розв'язано задачу нелінійного програмування за допомогою процедур регресійного та кореляційного аналізу, а також чисельної оптимізації функції дійсного аргументу в комп'ютерному середовищі Maple 6.0. Для ідентифікації побудованої оптимізаційної моделі рентабельності була використана статистична інформація банків другої групи за 19 кварталів.

Серед показників, які могли бути враховані як фактори в економетричну модель, були розглянуті процентні ставки за кредитами, процентні ставки за депозитами, суми доходів та витрат, сума пасивів, ефективність використання пасивів. При побудові моделей як обов'язковий фактор використовувався показник податкового навантаження з податку на прибуток, розрахований за даними фінансового обліку. По-перше, такий підхід зумовлений структурою податкових надходжень до бюджету, що забезпечуються банками, найбільшу питому вагу в яких має податок на прибуток. По-друге, показник загального податкового навантаження складніше порівняти з джерелом сплати коштів, оскільки ним можуть бути і витрати банку, і фонд оплати праці, і прибуток.

Розроблена економетрична модель, яку пропонується використовувати в податковому менеджменті, є оптимізаційною, оскільки дозволяє знайти максимальне значення функції рентабельності банку, яке відповідатиме оптимальному значенню податкового навантаження. Це дозволило обґрунтувати доцільність визначення граничного (оптимального) рівня податкового навантаження на основі використання оптимізаційної моделі рентабельності банку та запропонувати методичний підхід до податкового планування, згідно з яким на підставі розрахованого граничного (оптимального) рівня податкового навантаження обирається той варіант податкової оптимізації діяльності банку, який забезпечить оптимальне співвідношення податкового

навантаження з показниками рентабельності. Застосування оптимізаційних моделей дозволить також обрати відповідні методи податкового планування, необхідні для здійснення оптимізації та досягнення розрахованого оптимального значення податкового навантаження.

Основною перевагою розробленої оптимізаційної моделі рентабельності банку є її повна розрахунковість, тобто при побудові моделі не використовувались припущення щодо виду функцій чи параметрів моделі. Всі значення отримані за допомогою розроблених аналітичних та чисельних процедур. Це дозволяє використовувати модель у податковому аналізі для визначення впливу інших фінансових або податкових показників банку на величину податкового навантаження та досягнення інших запланованих показників діяльності банку; розраховувати прогностичні значення обраних факторів за умови заданого рівня податкового навантаження або рентабельності за допомогою введення в модель інших факторів, збільшення їх кількості за рахунок збільшення обсягу вхідної інформації.

На підставі фактичних та розрахованих за допомогою оптимізаційної моделі показників рентабельності та податкового навантаження розроблено шкалу відхилень, за якою обираються відповідні заходи податкового контролю в процесі моніторингу реалізації обраного варіанта податкової діяльності банку.

ВИСНОВКИ

Оподаткування належить до групи зовнішніх економічних факторів банківської діяльності, на який банк не може активно впливати, а має пристосовуватися. Це надає можливість обґрунтувати напрямки та характер впливу оподаткування як фактора діяльності банку за рахунок розмежування системи оподаткування безпосередньо банку, яка здійснює прямий вплив на фінансові результати, ліквідність, власні кошти, собівартість продуктів та послуг банку; та системи оподаткування інших суб'єктів господарювання та фізичних осіб – контрагентів банку, яка опосередковано впливає на види продуктів та послуг, що надаються банком, ресурсний потенціал, розвиток напрямків діяльності банку.

Функції, що покладаються на банки податковим законодавством, формують відповідне податкове поле діяльності банку, яке визначає особливості формування системи податкового менеджменту банку як засобу оптимізації як прямого, так і опосередкованого впливу податків. Виходячи з цього обґрунтовано науково-методичні підходи щодо формування системи податкового менеджменту в банку шляхом об'єднання теорії податкового менеджменту та системно-процесного підходу до управління для визначення її елементів та встановлення взаємозв'язків між ними. Системно-процесний підхід був застосований, оскільки податковому менеджменту притаманні всі характерні ознаки системи: наявність елементів, взаємозв'язків між ними, здатність до саморозвитку, нерозривний зв'язок із зовнішнім середовищем, у відносинах з яким система виявляє свою цілісність. Вхідними ресурсами податкового менеджменту як процесу є законодавче, нормативне, інформаційне та кадрове забезпечення. Результатом податкового менеджменту як процесу є забезпечення оптимального співвідношення податкового навантаження і допустимих податкових ризиків відповідно до цілей і завдань діяльності банку.

На відміну від існуючих підходів, систему податкового менеджменту в банку пропонується розглядати з урахуванням основних функцій банку як учасника податкових відносин, тобто як поєднання двох підсистем – підсистеми податкового менеджменту банку як платника податків та підсистеми податкового менеджменту банку як податкового агента, кожній з яких властиві свої завдання, об'єкти та інструменти.

Податковим менеджментом у банку є безперервний управлінський процес, що є невід'ємною частиною фінансового менеджменту банку, який спрямований на комплексне використання законних способів і методів оптимізації впливу оподаткування з урахуванням стратегії

розвитку банку. Таким чином, податковий менеджмент банку пропонується визначати як раціональне управління податковою діяльністю банку з оптимальним податковим навантаженням та мінімальними податковими ризиками з метою забезпечення ефективної діяльності банку в системі фінансового менеджменту в рамках чинного податкового законодавства.

Ефективне функціонування системи податкового менеджменту в банку передбачає постійну взаємодію взаємопов'язаних функцій: податкового планування, податкового обліку (який включає і розробку облікової політики для цілей оподаткування), податкового аналізу і податкового контролю в процесі прийняття управлінських рішень щодо податкового навантаження та податкових ризиків банку.

Визначено, що об'єкти податкового менеджменту – це податкове навантаження, яке є центральним у системі податкового менеджменту, насамперед з точки зору таких його функцій, як податкове планування та податковий аналіз та податкові ризики. Під податковим навантаженням банку пропонуємо мати на увазі узагальнену характеристику впливу оподаткування на результати діяльності банку, що вказує на частку податкових вилучень на користь держави (до бюджету та державних цільових фондів). Наведене визначення враховує як якісну, так і кількісну характеристику податкового навантаження.

Оскільки податковий менеджмент є складовою фінансового менеджменту, процедури та інструментарій податкового планування, як однієї з його функцій, повинні обиратися у взаємозв'язку з фінансовим плануванням. Податкове планування діяльності банку пропонується вважати невід'ємною частиною фінансового планування банку, що передбачає використання системи спеціальних методів та прийомів для визначення майбутніх податкових витрат та податкового навантаження з метою їх оптимізації відповідно до чинного податкового законодавства з урахуванням стратегії розвитку банку з точки зору податкових наслідків його діяльності. Послідовність етапів податкового планування необхідно визначати відповідно до етапів фінансового планування. У податковому плануванні необхідно використовувати чисельні методи, зокрема методи економіко-математичного моделювання, за допомогою яких аналізуються альтернативні варіанти оптимізації оподаткування діяльності банку.

Серед облікової інформації, що використовується в процесі податкового менеджменту, найбільші за обсягами дані фінансового обліку, але у ряді випадків він не в змозі забезпечити необхідною інформацією. Тому виникає необхідність використання податкового обліку для отримання оперативної інформації. Податковий облік організовується

у такому порядку, щоб задовольнити потреби управління і служби податкового менеджменту в інформації щодо формування податкової бази від усіх видів діяльності. Формування інформаційної бази для податкового менеджменту банку вимагає розробки і відповідної облікової політики як складової системи управління банком. Облікова політика банку забезпечує такі функції податкового менеджменту, як податковий аналіз, податковий контроль, стратегічне і поточне податкове планування, а також обґрунтування управлінських рішень.

Податковий аналіз є основою формування податкової стратегії банку, а також облікової політики для цілей податкового менеджменту. Податковий аналіз в банку поєднується із фінансово-економічним аналізом діяльності банку, є необхідною умовою податкового контролю як функції податкового менеджменту. Для вирішення завдань податкового менеджменту запропоновано проводити податковий аналіз в банку за такими напрямками: загальний податковий аналіз об'єктів оподаткування та податкових баз; факторів, що впливають на їх формування; податкових витрат; оцінка ефективності заходів податкового планування. Другий напрямок охоплює аналіз податкового навантаження банку, а третій – аналіз податкових ризиків.

До послідовності етапів податкового аналізу запропоновано включити дослідний етап, який передбачає проведення безпосередньо аналізу податкової діяльності банку з розрахунком різних економіко-математичних залежностей, які характеризують взаємозв'язок між показниками, різні тенденції розвитку за попередній період. Це дозволило розробити алгоритм податкового аналізу з використанням економетричних моделей та визначенням процедур податкового контролю на кожному етапі. Застосування даного алгоритму дозволить розширити інформаційну базу податкового менеджменту, підвищити якість факторного аналізу податкового навантаження, забезпечить оперативність процедур податкового контролю.

Для всебічної і повної оцінки рівня податкового навантаження банку обґрунтовано доцільність використання системи взаємопов'язаних показників, що розраховуються за даними фінансового та податкового обліку. Показники, розраховані за даними податкового обліку, нададуть інформацію щодо рейтингу банку, який складається органами ДПАУ. Показники, розраховані за даними фінансового обліку, дадуть змогу оцінити рівень податкового навантаження за складовими та джерелами сплати податків, а також зробити висновки щодо його впливу на ефективність діяльності банку. Тобто, запропонована система показників, на відміну від існуючих, дозволить оцінити податкову діяльність банку з точки зору органів податкової служби та оцінити

рівень податкового навантаження відносно фінансових результатів діяльності.

Формування моделі податкового менеджменту в банку повинно здійснюватись з урахуванням ряду зовнішніх та внутрішніх факторів. Найважливішим зовнішнім фактором є податкова політика держави, внутрішніми визначальними факторами виступають наявність інформаційних, трудових, технічних ресурсів, необхідних для створення умов функціонування системи податкового менеджменту. Вимоги до моделі податкового менеджменту необхідно визначати виходячи з потреб банку в ньому, які в свою чергу залежать від рівня податкового навантаження банку. Враховуючи вищезазначене, запропонована комплексна модель організації податкового менеджменту в банку передбачає реалізацію всіх функцій податкового менеджменту і охоплює заходи, починаючи від формулювання цілей та завдань до реалізації обраного варіанта податкової оптимізації діяльності банку, що забезпечить оптимальне співвідношення податкового навантаження банку з показниками ефективності діяльності. Визначений підхід до формування моделі податкового менеджменту в банку на перший погляд найкраще враховує потреби великого системного банку з розгалуженою філійною мережею, проте спираючись на результати проведеного аналізу податкового навантаження банків України, можемо говорити про можливість її використання і середніми та малими банками.

Запропонована модель податкового менеджменту спирається на активне використання економіко-математичних методів, за допомогою яких на основі показників рентабельності активів, капіталу, витрат банку розробляються економетричні моделі оптимізації податкового навантаження. Для виявлення взаємозв'язку між рівнем податкового навантаження та показниками рентабельності банку, що надасть можливість узгодити заходи податкового менеджменту із цілями та завданнями фінансового, було поставлено та розв'язано задачу нелінійного програмування за допомогою процедур регресійного та кореляційного аналізу, а також чисельної оптимізації функції дійсного аргументу в комп'ютерному середовищі Maple 6.0. Для ідентифікації побудованої оптимізаційної моделі рентабельності була використана статистична інформація банків другої групи за 19 кварталів.

Серед показників, які могли бути включені як фактори в економетричну модель були розглянуті процентні ставки за кредитами, процентні ставки за депозитами, суми доходів та витрат, сума пасивів, ефективність використання пасивів. При побудові моделей як обов'язковий фактор використовувався показник податкового навантаження з податку на прибуток, розрахований за даними фінансового обліку. По-перше, такий підхід зумовлений структурою податкових

надходжень до бюджету, що забезпечуються банками, найбільшу питому вагу в яких має податок на прибуток. По-друге, показник загального податкового навантаження складніше порівняти з джерелом сплати коштів, оскільки ним можуть бути і витрати банку, і фонд оплати праці, і прибуток.

Розроблена економетрична модель, яку пропонується використовувати в податковому менеджменті, є оптимізаційною, оскільки дозволяє знайти максимальне значення функції рентабельності банку, яке відповідатиме оптимальному значенню податкового навантаження. Це дозволило обґрунтувати доцільність визначення граничного (оптимального) рівня податкового навантаження на основі використання оптимізаційної моделі рентабельності банку та запропонувати методичний підхід до податкового планування, згідно з яким на підставі розрахованого граничного (оптимального) рівня податкового навантаження обирається той варіант податкової оптимізації діяльності банку, який забезпечить оптимальне співвідношення податкового навантаження з показниками рентабельності. Застосування оптимізаційних моделей дозволить також обрати відповідні методи податкового планування, необхідні для здійснення оптимізації та досягнення розрахованого оптимального значення податкового навантаження.

Основною перевагою розробленої оптимізаційної моделі рентабельності банку є її повна розрахунковість, тобто при побудові моделі не використовувались припущення щодо виду функцій чи параметрів моделі. Всі значення отримані за допомогою розроблених аналітичних та чисельних процедур. Це дозволяє використовувати модель у податковому аналізі для визначення впливу інших фінансових або податкових показників банку на величину податкового навантаження та досягнення інших запланованих показників діяльності банку; розраховувати прогностичні значення обраних факторів за умови заданого рівня податкового навантаження або рентабельності за допомогою введення в модель інших факторів, збільшення їх кількості за рахунок збільшення обсягу вхідної інформації.

На підставі фактичних та розрахованих за допомогою оптимізаційної моделі показників рентабельності та податкового навантаження розроблено шкалу відхилень, за якою обираються відповідні заходи податкового контролю в процесі моніторингу реалізації обраного варіанта податкової діяльності банку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров, И. М. Налоги и налогообложение [Текст] : учебник / И. М. Александров. – М. : Дашков и Ко, 2008. – 317 с.
2. Амоша, О. До питання про оцінку рівня податків в Україні [Текст] / О. Амоша, В. Вишневський // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 79–86.
3. Андрущенко, В. Л. Економічні та позаекономічні аспекти оподаткування [Текст] / В. Л. Андрущенко, Ю. І. Ляшенко // Фінанси України (укр.). – 2005. – № 1. – С. 36–44.
4. Банківські операції [Текст] / [А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – К. : КНЕУ, 2000. – 384 с.
5. Барулин, С. В. Налоговый менеджмент [Текст] : учебное пособие / С.В. Барулин, Е.А. Ермакова, В.В. Степаненко. – М. : Омега-Л, 2008. – 269 с. – (Библиотека высшей школы).
6. Бахвалов Н. С., Жидков Н. П., Кобельков Г. М. Численные методы [Текст] / Н. С. Бахвалов, Н. П. Житков, Г. М. Кобельков. – Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – 5-е изд. – М. : Бинوم : Лаборатория знаний, 2007. – 636 с. : ил. – ISBN 5-94774-620-4 – (Классический университетский учебник).
7. Безгубенко, Л. М. Синергійні елементи й ефекти податкового менеджменту [Текст] / Л. М. Безгубенко, О. Ю. Безгубенко // Фінанси України. – 2001. – № 10. – С. 97–101.
8. Бережной, Е. Б. Влияние налогового регулирования на развитие предпринимательской деятельности [Текст] / Е. Б. Бережной // Проблемы і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми : УАБС, 1998. – С. 63–65.
9. Берназюк, Я. О. Банки як суб'єкти податкових правовідносин [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Берназюк Ян Олександрович. – Ірпінь, 2004. – 22 с.
10. Білостоцька, В. О. Податкове навантаження в Україні [Текст] / В. О. Білостоцька, В. І. Островецький // Фінанси України (укр.). – 2002. – № 12. – С. 75–80.
11. Большой экономический словарь : 25 000 терминов [Текст] / ред. А. Н. Азрилиян. – 6-е изд., доп. – М. : Ин-т новой экономики, 2004. – 1376 с.
12. Бор, М. З. Менеджмент банков: организация, стратегия, планирование [Текст] / М. З. Бор, В. В. Пятенко. – М. : ДИС, 1997. – 288 с.

13. Борисов, О. И. Влияние налогообложения на финансовые потоки банка [Текст] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / Борисов Олег Игоревич. – М., 2006. – 200 с.
14. Борисов, О. И. Проблемы налогового стимулирования инвестиционной деятельности банков [Текст] / О. И. Борисов // Вопросы экономики (рус.). – 2005. – № 5. – С. 76–89.
15. Борисов, О. И. Роль налогообложения в деятельности банков [Текст] / О. И. Борисов // Банковское дело (рус.). – № 12. – 2005.
16. Боровикова, Е. В. Особенности налогообложения кредитных организаций [Текст] / Е. В. Боровикова // Финансы и кредит (рус.). – 2006. – № 8. – С. 38–43.
17. Бутыльков, М. Л. Налогообложение как фактор банковской деятельности [Текст] : монография / М. Л. Бутыльков. – М. : Финансы и кредит, 2002. – 184 с.
18. Бутыльков, М. Л. Направления и методы налогового воздействия государства на банковскую деятельность [Текст] / М. Л. Бутыльков // Финансы и кредит (рус.). – 2002. – № 3. – С. 42–49.
19. Василик, О. Д. Податкова система України [Текст] : навчальний посібник / О. Д. Василик; Укр. держ. фінансова академія. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 478 с.
20. Василик, О. Д. Теорія фінансів [Текст] : підручник / О. Д. Василик. – 4-те вид., доп. – К. : Ніс, 2003. – 416 с.
21. Васюренко, О. В. Банківський менеджмент [Текст] : посібник / О. В. Васюренко. – К. : Академія, 2001. – 320 с.
22. Васюренко, О. В. Банківські операції [Текст] : навчальний посібник / О. В. Васюренко – 3-те вид., стереот. – К. : Знання, 2002. – 255 с.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 слів [Текст] / ред. В.Т. Бусел. – з дод. і доп. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
24. Вылкова, Е. С. Налоговое планирование [Текст] : учебник для вузов / Е. С. Вылкова, М. В. Романовский. – 1-е издание. – СПб. : Питер, 2004. – 640 с.
25. Вишневский, В. Оценка возможности снижения налогового бремени в переходной экономике [Текст] / В. Вишневський, Д. Липницький // Вопросы экономики. – 2000. – С. 107–117.
26. Вітлінський, В. В. Аналіз діяльності податкової системи України [Текст] / В. В. Вітлінський, А. В. Скрипник // Фінанси України (укр.). – 2005. – № 12. – С. 19–32.
27. Вітлінський, В. В. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок [Текст] / В. В. Вітлінський, О. М. Тимченко // Фінанси України (укр.). – 2007. – № 3. – С. 132–140.

28. Войтенко, В. В. Вплив податково–бюджетної політики на розвиток економіки [Текст] / В. В. Войтенко // Формування ринкових відносин в Україні (укр.). – 2003. – № 2. – С. 28–34.
29. Глущенко, Я. И. Налоговое планирование в системе управления предприятиями [Текст] / Я. И. Глущенко, Т. Б. Сайгина // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Донецьк : ДонНТУ, 2003. – Вип. 65. – С. 45–49. – Серія : економічна.
30. Гонгальський, Д. Клієнти Кабміну [Текст] / Д. Гонгальський // Контракти. – 2005. – № 37. – С. 30–34.
31. Горб, В. А. Податкова політика підприємства [Текст] / В. А. Горб // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Д. : ДНУ, 2002. – Вип. 158. – С. 27–31.
32. Горб, В. А. Управління податковими платежами підприємства [Текст] : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / Горб Володимир Андрійович. – Маріуполь, 2005. – 20 с.
33. Горобінська, І. В. Аналіз податкового навантаження та його вплив на динаміку ділової активності [Текст] / І. В. Горобінська // Актуальні проблеми економіки (укр.). – 2004. – № 10. – С. 26–33.
34. Горский, И. В. Налоговая политика России : проблемы и перспективы [Текст] / И. В. Горский. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 241 с.
35. Гриньова, В. М. Тлумачний словник економічних термінів [Текст] / В. М. Гриньова, В. О. Коюда. – Х. : Гриф, 2001. – 184 с.
36. Грушко, В. І. Податковий борг : причини виникнення та шляхи скорочення [Текст] / В. І. Грушко, К. В. Павлюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Економіка. – 2004. – № 69. – С. 48–49.
37. Данілов, О. Д. Податкова система та шляхи її реформування [Текст] : навчальний посібник / О. Д. Данілов, Н. П. Фліссак. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – 216 с.
38. Джаарбеков, С. М. Методы и схемы оптимизации налогообложения [Текст] / С. М. Джаарбеков. – 2-е изд. – М. : МЦФЭР, 2004. – 672 с.
39. Долан, Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика [Текст] / Э. Дж. Долан, К. Д. Кэмпбелл, Р. Дж. Кэмпбелл ; пер. с англ. – М. : АНК, 1996. – 448с.
40. Дорнберг, Р. Міжнародне оподаткування [Текст] / Р. Дорнберг. – англ. – К. : Абрис, 1997. – 304 с.
41. Д’яконова, І. І. Податки та податкова політика України [Текст] : монографія / І. І. Д’яконова. – К. : Наукова думка, 1997. – 122 с.

42. Евстигнеев, Е. Н. Основы налогового планирования [Текст] / Е. Н. Евстигнеев. – 1-е издание. – СПб. : Питер, 2004. – 288 с.
43. Евченко, Н. Г. Моделирование влияния налоговой нагрузки на показатели эффективности деятельности банка [Текст] / Н. Г. Евченко // Бизнес информ. – 2008. – № 12. – С. 131–135.
44. Євченко, Н. Г. Вплив податків на фінансові результати діяльності банку / Н. Г. Євченко // Сучасні тенденції в розвитку банківської системи : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (7–8 грудня 2004 р.) – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – Том II. – С. 29–30.
45. Євченко, Н. Г. Дослідження рівня податкового навантаження банків як індикатора впливу податкової політики [Текст] / Н. Г. Євченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей за матеріалами IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (9–10 листопада 2006 р.) / Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – Ч. 2. – С. 14–16.
46. Євченко, Н. Г. Методичні підходи до формування моделі податкового менеджменту в банку [Текст] / Н. Г. Євченко // Економічний простір : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – № 19. – С. 132–140.
47. Євченко, Н. Г. Необхідність податкового регулювання банківської діяльності [Текст] / Н. Г. Євченко // Фінансово-економічні проблеми розвитку регіонів України : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. – Т. I. – С. 12–14.
48. Євченко, Н. Г. Оподаткування як фактор банківської діяльності [Текст] / Н. Г. Євченко // Економіка : проблеми теорії і практики : зб. наук. праць. : в 5 т. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – Випуск 240. – Т. I. – С. 69–75.
49. Євченко, Н. Г. Податки в системі державного регулювання банківської діяльності [Текст] / Н. Г. Євченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Українська академія банківської справи. – Суми : Мрія ; УАБС, 2004. – Т. 10. – С. 125–131.
50. Євченко, Н. Г. Податкове навантаження як показник ефективності оподаткування банківської системи [Текст] / Н. Г. Євченко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкові перетворення в Україні в умовах світових інтеграційних процесів : зб. наук. праць / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2005. – Вип. 6 (LVI). – С. 409–414.

51. Єлісеєв, А. Організація податкового планування на підприємстві [Електронний ресурс] / Власна справа. – Режим доступу : http://www.vlasnasprava.info/ua/business_az/how_to_grow/taxation.html.
52. Єпіфанов, А. О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектора економіки України [Текст] : монографія / А. О. Єпіфанов. – Суми : Університетська книга, 2007. – 417 с.
53. Єпіфанов, А. О. Операції комерційних банків [Текст] : навчальний посібник / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало – Суми : Університетська книга, 2007. – 523 с.
54. Жарко, Р. П. Окремі аспекти оцінки податкової системи України як інструменту регулювання розвитку підприємницької діяльності [Текст] / Р. П. Жарко // Економіка. Фінанси. Право (укр.). – 2005. – № 5. – С. 11–17.
55. Завгородній, А. Г. Фінансовий словник [Текст] / А. Г. Завгородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 3-те вид., випр. та доп. – К. : Знання ; КОО, 2000. – 576 с.
56. Загородній, А. Г. Податкове планування в системі фінансового менеджменту підприємництва [Текст] / А. Г. Загородній, А. В. Єлісеєв // Фінанси України. – 2001. – № 8. – С. 131–134.
57. Заєць, О. В. Інструментарій банківської справи [Текст] : навчальний посібник / О. В. Заєць, П. Є Житній, В. І. Кудрявцев. – Луганськ : СНУ, 2000. – 352 с.
58. Замасло, О. Т. Вплив податкової політики держави на фінансову діяльність підприємств [Текст] / О. Т. Замасло // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 39–43.
59. Заруба, О. Д. Фінансовий менеджмент у банках [Текст] : навчальний посібник / О. Д. Заруба. – К. : Знання, 1997. – 172 с.
60. Иванов, Ю. Б. Налоговый менеджмент [Текст] : учебное пособие / Ю. Б. Иванов, В. В. Карпова, Л. Н. Карпов – Х. : ИНЖЭК, 2006. – 488 с.
61. Иванов, Ю. Суть, принципи та методи податкового планування [Текст] / Ю. Иванов // Збірник систематизованого законодавства. – 2005. – № 9. – С. 7–13.
62. Иванов, Ю. Б. Альтернативні системи оподаткування [Текст] : монографія / Ю. Б. Иванов. – Х. : ХДЕУ : Торнадо, 2003. – 517 с.
63. Иванов, Ю. Б. Оцінка рівня розвитку оподаткування та його взаємозв'язок з рівнем соціально-економічного розвитку регіону [Текст] / Ю. Б. Иванов, О. М. Тищенко, К. В. Дивискиба // Фінанси України. – 2005. – № 12. – С. 6–18.
64. Ільїн, В. В. Філософія Ч. II: Актуальні проблеми сучасності [Текст] : підручник : у 2 ч. / В. В. Ільїн, Ю. І. Кулагін. – К. : Альтерпрес, 2002. – 480 с.

65. Ісаншина, Г. Ю. Податковий менеджмент [Текст] : навчальний посібник / Г.Ю. Ісаншина. – К. : ЦУЛ, 2003. – 260 с.
66. Кантырев, К. А. Совершенствование системы налогового менеджмента как фактор повышения конкурентоспособности коммерческого банка [Текст] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / Кантырев Константин Александрович. – М., 2006. – 150 с.
67. Кантырев, К. А. Налогообложение как фактор привлечения клиентов для ипотечного кредитования [Текст] / К. А. Кантырев // Банковское дело (рус.). – 2006. – № 10. – С. 27–34.
68. Карп, М. В. Налоговый менеджмент [Текст] : учебник для вузов / М. В. Карп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 477 с.
69. Карпова, В. В. Формирование системы налогового планирования на предприятии [Текст] / В. В. Карпова // Податкове планування. – 2005. – № 4. – С. 39–42.
70. Квасов, В. Оцінка податкового навантаження на рівні підприємства [Текст] / В. Квасов, О. Пономарьов, В. Корнус // Економіст. – 2007. – № 10. – С. 47–49.
71. Кирова, Е. А. Методология определения налоговой нагрузки на хозяйственные субъекты [Текст] / Е. А. Кирова // Финансы. – 1998. – № 9. – С. 30–36.
72. Кирова, Е. Налоговая нагрузка : проблемы и пути решения [Текст] / Е. Кирова, Ю. Фокин // Экономист. – 1998. – № 10. – С. 52–59.
73. Клочков, И. А. Управленческий учет в коммерческом банке [Текст] : практическое пособие / И. А. Клочков, А. Г. Терехов, Ю. Н. Юденков ; под ред. С. М. Шапигузова. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2002. – 192 с.
74. Козенкова, Т. А. Налоговое планирование на предприятии [Текст] / Т. А. Козенкова. – М. : А и Н, 2005. – 562 с.
75. Козьменко, С. М. Стратегічний менеджмент банку [Текст] : навчальний посібник / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : Університетська книга, 2003. – 734 с. – (Майстер-клас).
76. Колодізев, О. М. Фінансовий менеджмент у банках: концептуальні засади, методологія прийняття рішень у банківській сфері [Текст] : навчальний посібник / О. М. Колодізев, І. М. Чмутова, І. О. Губарева. – Х. : ІНЖЕК, 2004. – 408 с.
77. Корнус, В. Г. Щодо податкового навантаження в економіці України [Текст] / В. Г. Корнус // Економіст. – 2005. – № 7. – С. 89–91.
78. Кредитна система України і банківські технології. Книга перша: Кредитна система [Текст] : навчальний посібник : у 3 кн. / за заг. ред. д-ра экон. наук, проф. І. В. Сала. – Львів : ЛБІ НБУ, 2002. – 580 с.

79. Крисоватий, А. І. Податковий менеджмент [Текст] : навчальний посібник / А. І. Крисоватий, А. Я. Кізіма. – Тернопіль : Карт-бланш, 2004. – 304 с.
80. Крисоватий, А. І. Теоретичні засади податку як соціально-економічної категорії [Текст] / А. І. Крисоватий // Фінанси України (укр.). – 2003. – № 2. – С. 4–11.
81. Куликова, Т. В. Инструменты планирования налоговой нагрузки хозяйствующих субъектов [Текст] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / Куликова Татьяна Вениаминовна. – Иваново, 2004. – 185 с.
82. Кучеров И. И. Налоговые преступления [Текст] / И.И. Кучеров. – М. : ЮрИнфоР, 1997. – 224 с. – ISBN 5-89158-009-8.
83. Лаврушин, О. И. От теории банка к современным проблемам его развития в экономике [Текст] / О. И. Лаврушин // Банковское дело. – 2003. – № 7. – С. 2–7.
84. Лащак, В. В. Удосконалення системи прямого оподаткування в Україні [Текст] / В. В. Лащак // Фінанси України (укр.). – 2004. – № 11. – С. 26–33.
85. Леушев, А. А. Методологические подходы к анализу и управлению налоговыми рисками [Текст] / А. А. Леушев // Финансы и кредит (рус.). – 2007. – № 17. – С. 39–44.
86. Леушев, А. А. Пути интеграции функциональной системы налогового менеджмента в организационную структуру коммерческих банков [Текст] / А.А. Леушев // Финансы и кредит (рус.). – 2007. – № 31. – С. 49–54.
87. Литвин, М. И. Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятия [Текст] / М. И. Литвин // Финансы. – 1998. – № 5. – С. 29–34.
88. Луцик, А. І. Податки як інструмент фіскального адміністрування [Текст] / А. І. Луцик // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 42–48.
89. Любунь, О. С. Фінансовий менеджмент у банку [Текст] : навчальний посібник / О. С. Любунь, В. І. Грушко. – К. : Слово, 2004. – 296 с.
90. Макро- і мікроекономічні складові розвитку [Текст] : монографія / В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, І. В. Сало, І. І. Д'яконова, М. А. Єпіфанова. – Суми : Університетська книга, 2006. – 505 с.
91. Маршалл, Дж. Ф. Финансовая инженерия : полное руководство по финансовым нововведениям [Текст] : учебное пособие / Дж. Ф. Маршалл, В. К. Бансал ; пер. с англ. Г. А. Агасандяна, И. И. Гасанова и др. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 783 с. – (Высшее образование).
92. Мельник, В. М. Сутність податків як проблема категорійно-понятійного апарату податкових фінансів [Текст] / В. М. Мельник // Актуальні проблеми економіки (укр.). – 2004. – № 5. – С. 22–25.

93. Мельник, П. В. Особливості аналізу податкових відносин [Текст] / П. В. Мельник // Економіка і прогнозування (укр.). – 2001. – № 2. – С. 78–89.
94. Мескон, М. Х. Основы менеджмента [Текст] : учебник / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; ред. Л. И. Евенко ; пер. с англ. – М. : Дело, 2006. – 720 с.
95. Мигунова, М. И. Методика формирования экспертной оценки значимости налоговых рисков [Текст] / М. И. Мигунова, Т. А. Цыркунова // Финансовый менеджмент (рус.). – 2007. – № 2. – С. 93–105.
96. Назаренко О. М. Основы эконометрики [Текст] : підручник / О. М. Назаренко. – вид. 2-ге, перероб. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с. – ISBN 966-657-006-8.
97. Налоговый менеджмент [Текст] : учебник / [Д. Г. Черник, Б. И. Замятин, Е. А. Кирова] ; под ред. А. Г. Поршнева. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 440,[1] с. – (Высшее образование).
98. Никитин, С. М. Налогообложение в развитых странах [Текст] / С. М. Никитин, Е. С. Глазова // Финансовый менеджмент (рус.). – 2007. – № 4. – С. 82–93.
99. Никитина, Т. В. Банковский менеджмент [Текст] : учебное пособие / Т. В. Никитина. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.
100. Носков, А. С. Корпоративный налоговый менеджмент кредитных организаций [Текст] / А. С. Носков // Банковские услуги (рус.). – 2007. – № 11. – С. 30–35.
101. Облік і аудит в банках [Текст] : навчальний посібник / [О. Г. Коренева, Н. Г. Слав'янська, Н. Г. Євченко, О. В. Карпенко] ; за ред. О. Г. Кореневої, Н. Г. Слав'янської. – Суми : Університетська книга, 2007. – 493 с.
102. Ольхова, Р. Г. Банковское дело [Текст] : управление в современном банке : учебное пособие / Р. Г. Ольхова. – М. : КНОРУС, 2008. – 288 с.
103. Онишко, С. В. Виконання податкових зобов'язань в Україні [Текст] / С. В. Онишко, А. М. Жеребних // Фінанси України. – 2001. – № 7. – С. 104–114.
104. Остапишин, Т. П. Основы банківської справи [Текст] : курс лекцій / Т. П. Остапишин. – 2-ге вид., стереот. – К. : МАУП, 2003. – 112 с.
105. Пансков, В. Г. Налоги и налогообложение [Текст] : учебник для вузов / В. Г. Пансков, В. Г. Князев. – М. : МЦФЭР, 2003. – 336 с. – (Высшая школа).
106. Пансков, В. Налоговое бремя в российской налоговой системе [Текст] / В. Пансков // Финансы. – 1998. – № 11.

107. Панченко, В. І. Податкове навантаження як засіб впливу на економічні процеси країни [Текст] / В. І. Панченко // Актуальні проблеми економіки (укр.). – 2005. – № 9. – С. 70–76.
108. Паранчук, С. В. Податковий менеджмент [Текст] : навчальний посібник / С. В. Паранчук, Є. М. Романів, О. С. Червінька. – Львів : Львівська політехніка, 2005. – 276 с.
109. Петросова, В. С. Эволюция системы налогообложения коммерческих банков [Текст] : дисс. канд. экон. наук : 08.00.10 / Петросова Виктория Сергеевна. – Ростов-на-Дону, 2004. – 153 с.
110. Півняк, Ю. В. Оптимізація податкових платежів підприємства [Текст] / Ю. В. Півняк // Економіка и управление. – 2006. – № 1. – С. 39–43.
111. Півняк, Ю. В. Формування та розвиток податкового менеджменту на підприємстві [Текст] : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / Півняк Юлія В’ячеславівна. – Дніпропетровськ, 2006. – 21 с.
112. Податкове планування [Електронний ресурс] : матеріали семінару “Business Toolkits. Deloitte & Touche”. – Режим доступу : http://intelligentbusiness.ru/books/finance/tax_and_taxaiton/1048-business-toolkits.-nalogovoe-planirovanie.html.
113. Примостка, Л. О. Аналіз банківської діяльності : сучасні концепції, методи та моделі [Текст] : монографія / Л. О. Примостка. – К. : КНЕУ, 2002. – 316 с.
114. Примостка, Л. О. Фінансовий менеджмент у банку [Текст] : підручник / Л. О. Примостка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.
115. Причепій, Є. М. Філософія [Текст] : підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – 2-ге вид., випр., доп. – К. : Академ-видав, 2005. – 592 с.
116. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку складання плану-графіка перевірок суб’єктів господарювання та взаємодії між структурними підрозділами при їх проведенні [Електронний ресурс] : наказ ДПА України № 441 від 10.11.2005. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Заголовок з екрана.
117. Про систему оподаткування [Електронний ресурс] : закон України в редакції Закону № 77/97-ВР від 18.02.97. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Заголовок з екрана.
118. Процесний підхід до управління компанією [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.3dvok.com/ua/lecture1.html>. – Заголовок з екрана.

119. Пушкарёва, В. М. История финансовой мысли и политики налогов [Текст] : учебн. пособие. – М.: Финансы статистика, 2001. – 256 с.
120. Рева, Т. М. Податковий менеджмент [Текст] : навчальний посібник / Т. М. Рева. – вид. 2-ге, перер. та доп. – К. : ЦНЛ, 2005. – 304 с.
121. Репин, В. В. Процессный подход к управлению : моделирование бизнес-процессов [Текст] / В. В. Репин, В. Г. Елиферов. – М. : Стандарты и качество, 2004. – 408 с.
122. Роуз, Питер С. Банковский менеджмент [Текст] : пер. с англ. со 2-го изд. / Питер С. Роуз. – М. : Дело, 1997. – 768 с.
123. Сало, І. В. Фінансовий менеджмент банку [Текст] : навчальний посібник / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми : Університетська книга, 2007. – 314 с.
124. Синки, Джозеф Ф. мл. Управление финансами в коммерческих банках [Текст] / Джозеф Ф. Синки ; пер. с англ. 4-го переработанного изд. ; под ред. Р. Я. Левиты, Б. С. Пинскера. – М. : Catallaxy, 1994. – 820 с.
125. Сисоєва, Т. Позитивна динаміка надходжень до бюджету від фінансових установ [Текст] / Т. Сисоєва // Вісник ДПАУ. – № 24. – 2007.
126. Сколотяний, Ю. Оподаткування банків: діалог без консенсусу [Текст] / Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. – № 38(566). – 1–7 жовтня 2005. – С. 2–3.
127. Скрипник, А. В. Оцінка фіскальної ефективності пільгового оподаткування прибутку підприємств [Текст] / А. В. Скрипник, Д. М. Сребрянський // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 13–27.
128. Соколовська, А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки [Текст] / А. Соколовська // Економіка України (укр.). – 2006. – № 7. – С. 4–13.
129. Соколовська, А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення [Текст] : монографія / А. М. Соколовська. – К. : Знання-Прес, 2004. – 453 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
130. Сороко, С. І. Алгоритм оцінки податкового навантаження на суб'єктів господарювання [Текст] / С. І. Сороко, В. О. Білостоцька, В. І. Островецький // Наукові праці Науково-дослідницького інституту при міністерстві фінансів України. – К., 2002. – № 2. – С. 79–87.
131. Соціально-економічні процеси: методологія дослідження та управління їх розвитком [Текст] / [Мельник П. В., Максименко І. А., Старостенко Г. Г., Тарангул Л. Л., Фащевський М. І., Немченко М. П.]. – Ірпінь : академія ДПС України, 2000. – 451 с.

132. Стельмах, В. С. Фінансово-кредитна система України-Росії (XVIII-XX ст.) [Текст] / В. С. Стельмах, І. І. Д'яконова, І. В. Сало, П. М. Сенищ, Т. І. Соколенко. – Суми : Слобожанщина, 2000. – 312 с.
133. Таранов І. М. Економічні передумови податкових деліктів [Текст] / І. М. Таранов // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С. 114–121.
134. Тимошенко, О. В. Оцінка податкового навантаження на юридичних та фізичних осіб [Текст] / О. В. Тимошенко // Формування ринкових відносин в Україні (укр.). – 2006. – № 3. – С. 128–132.
135. Тимченко, О. М. Податковий менеджмент [Текст] : навчально-методичний посібник / О. М. Тимченко. – К. : КНЕУ, 2001. – 150 с.
136. Трошин, А. В. Сравнительный анализ методик определения налоговой нагрузки предприятия [Текст] / А. В. Трошин // Финансы. – 2000. – № 5. – С. 44–49.
137. Филин, С. А. Финансовый риск и его составляющие для обеспечения процесса оценки и эффективного управления финансовыми рисками при принятии финансовых управленческих решений [Текст] / С. А. Филин // Финансы и кредит. – 2002. – № 3. – С. 21–31.
138. Финансы [Текст] : Оксфордский толковый словарь. Англо-русский. 3 300 статей / [Б. Батлер, Б. Джонсон, Г. Сиуэлл, Э. Вуд] ; под общ. ред. И. М. Осадчей. – М. : ИНФРА-М : Весь мир, 1998. – 493 с. – (Весь мир).
139. Фінанси у запитаннях і відповідях [Текст] : навчальний посібник / за заг. ред. Данілова О. Д. – К. : Комп'ютерпрес, 2006. – 444 с.
140. Фіонік, Д. Ставки зроблено [Текст] / Д. Фіонік // Контракти. – 2006. – № 1. – С. 24–28.
141. Цыркунова, Т. А. Налоговые риски: сущность и классификация [Текст] / Т. А. Цыркунова, М. И. Мигунова // Финансы и кредит (рус.). – 2005. – № 33. – С. 48–53.
142. Чередніченко, Ю. В. Використання кривої Лаффера в процесі розвитку економіки України [Текст] / Ю. В. Чередніченко // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 12. – С. 62–67.
143. Черник, Д. Г. Налоги в рыночной экономике [Текст] / Д. Г. Черник. – М. : Финансы; ЮНИТИ, 1997. – 383 с.
144. Черник, Д. Г. Оптимизация налогообложения : учебно-практическое пособие [Текст] / Д. Г. Черник, В.П. Морозов – М. : Велби, 2007. – 336 с.
145. Шаблиста, Л. М. Податки як засіб структурної перебудови економіки [Текст] / Л. М. Шаблиста. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2000. – 218 с.

146. Шерешевская, А. М. Совершенствование налогового менеджмента организаций в Российской Федерации [Текст] : дис. канд. экон. наук : 08.00.10 / Шерешевская Анна Николаевна. – М., 2006. – 157 с.
147. Шершньова, З. Є. Стратегічне управління [Електронний ресурс] : навчальний посібник / З. Є. Шершньова, С. В. Оборська. – Режим доступу : http://www.vuzlib.net/strat_upr.htm/. – Заголовок з екрана.
148. Шкромада, В. І. Вплив прийняття податкового кодексу на ефективність діяльності податкового менеджменту [Текст] / В. І. Шкромада, Л. О. Черний / Леміш А. М. // Податковий менеджмент як інструмент оздоровлення економіки / А. М. Леміш, І. М. Рижий // Формування ринкових відносин в Україні (укр.). – 2006. – № 8. – С. 14–20.
149. Щербак, В. Світові моделі оподаткування [Текст] / В. Щербак // Економіка України (укр.). – 2001. – № 11. – С. 21–28.
150. Greene, William H. Econometric analysis [Text] / W.H. Greene. – Fifth Edition. – New Jersey : Prentice Hall Upper Saddle River, 2003. – 1026 p. – ISBN 0-13066-189-9.
151. Intriligator, Michael D. Mathematical optimization and economic theory [Text] / M.D. Intriligator – Philadelphia, PA : Society for Industrial and Applied Mathematics, 2002. – 508 p. – ISBN 0-89871-511-3.
152. Tax risk management in the financial sector [Електронний ресурс] : an international KPMG survey. – KPMG, March 2004. – Режим доступу : http://www.kpmg.com/cn/en/virtual_library/Tax/Tax_risk_management.pdf.
153. Wehrich, H. Management [Text] / H. Wehrich, H. Koontz. – New York : McGraw-Hill, Inc., 1993. – 744 p.
154. Wooldridge, J. Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data [Text] / J. Wooldridge. – London : MIT Press. – 2000. – 735 p.

Наукове видання

Сало Іван Васильович
Євченко Наталія Григорівна

ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У БАНКУ

Монографія

Редактор *Г.М. Нужненко*

Технічне редагування *І.О. Кругляк*

Комп'ютерна верстка і дизайн обкладинки *Н.А. Височанська*

Підписано до друку 03.04.2009. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 9,58. Ум. друк. арк. 11,88. Тираж 300 пр. Зам. № 878

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК, № 3160 від 10.04.2008

Надруковано на обладнанні Державного вищого навчального закладу
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57